Doç. Dr. Hüner Tuncer

MENDERES'İN DIŞ POLİTİKASI

Batı'nın Güdümündeki Türkiye

KAYNAK YAYINLARI

Doç. Dr. Hüner Tuncer

MENDERES'İN DIŞ POLİTİKASI

Batı'nın Güdümündeki Türkiye

Kaynak Yayınları No: 675

ISBN: 978-975-343-806-3

1. Basım: Eylül 2013

Editör
Hadiye Yılmaz

Redaktör
Gökçe Şenoğlu

Sayfa Tasarım
Çağlar Yalçın

Kapak Fotoğrafı
Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu,
Amerikan Büyükelçisi Fletcher Warren

Kapak Tasarım
Nihal Sevim

Baskı ve Cilt
Analiz Basım Yayın
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi D Blok 3ND22 Kat:5 Topkapı
Tel: 0212 501 82 87
Sertifika No: 14071

© Bu kitabın yayın hakları Analiz Bas. Yay. Tas. Gıda Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.nindir.
Eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

KAYNAK YAYINLARI

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA
TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Galatasaray, Meşrutiyet Caddesi Kardeşler Han No: 6/3 Beyoğlu 34430 İstanbul
www.kaynakyayinlari.com • iletisim@kaynakyayinlari.com
Tel: 0212 252 21 56-99 Faks: 0212 249 28 92

HÜNER TUNCER, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun oldu.
1971-1975 yıllarında, Siyasal Bilgiler Fakültesi "Uluslararası İlişkiler Kürsüsü"nde asistanlık görevinde bulundu ve "Uluslararası İlişkiler" dalında doktora derecesini aldı.
1975-1977 yıllarında yüksek lisans öğrenimi gördüğü Viyana Diplomasi Akademisi'nden 1977'de mezun oldu.
1977-1997 yıllarında, Dışişleri Bakanlığı'nda meslek memuru (diplomat) olarak görev yaptı. Yurtdışında görev yaptığı yerler şunlardı: Kopenhag Büyükelçiliği, Meksiko Büyükelçiliği, Milano Başkonsolosluğu, Oslo Büyükelçiliği ve Pretoria (Güney Afrika) Büyükelçiliği.
1997 yılında, Kültür Bakanlığı Müsteşar Yardımcılığı'na atandı ve 1998'de bu görevden emekliye ayrıldı.
Kasım 1998'de, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde verdiği "Doçentlik" sınavının sonucunda, "Siyasi Tarih Doçenti" unvanını aldı.
1998-1999 yıllarında, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ve ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yarızamanlı öğretim üyeliği yaptı.
1999-2003 yıllarında, Atılım Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamzamanlı öğretim üyeliği yaptı.
2003-2007 yıllarında, ODTÜ Tarih Bölümü'nde yarızamanlı öğretim üyeliği görevinde bulundu.

2008-2009 yıllarında, Hacettepe Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yarızamanlı öğretim üyeliği yaptı.
Haziran 2010'da, "Viyana Diplomasi Akademisi Mezunları Şeref Listesi"nde yer aldı.
14 Aralık 2010'da, "Avusturya Devleti Bilim ve Sanat Şeref Nişanı"nı aldı.
Kaynak Yayınları tarafından yayımlanan *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)* adlı çalışmasıyla 2013 Yunus Nadi Sosyal Bilimler Ödülü'nü aldı.

Doç. Dr. Hüner Tuncer'in yayımlanmış olan kitapları şunlardır:
Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848) (Ümit Yayıncılık, Ankara, Ocak 1996); *Irkçılıktan Özgürlüğe, Güney Afrika* (Çağdaş Yayınları, İstanbul, Temmuz 1997); *Dr. Hadiye Tuncer'e Armağan* (Sanat Kitabevi, Ankara, 1999); *Çözemediklerimiz* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Mart 2000); *19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Aralık 2000); *İdealler Kuşağı'ndan Bir Örnek: Dr. Hadiye Tuncer* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Şubat 2002); *"Doğu Sorunu" ve Büyük Güçler (1853-1878)* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Nisan 2003); *Kıbrıs Sarmalı; Nasıl Bir Çözüm?..* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Şubat 2005); *"Eski" ve "Yeni" Diplomasi* (4. basım, Ümit Yayıncılık, Ankara, Mart 2005); *Küresel Diplomasi* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Ocak 2006); *İç Politikadan Dış Politikaya Türkiye'nin Sorunları ve Küreselleşme* (Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2006); *Bir Kadın Diplomatın Anıları* (Logos Yayınları, İstanbul, Şubat 2007); *Osmanlı-Avusturya İlişkileri (1789-1853)* (Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 2008); *Diplomasinin Evrimi/Gizli Diplomasiden Küresel Diplomasiye...* (Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2009); *Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler (1815-1878)* (Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 2009); *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler* (3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 2010); *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu, Osmanlı İmparatorluğu ve Birinci Dünya Savaşı* (Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2011); *Atatürkçü Dış Politika* (2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 2011); *Osmanlı'nın Rumeli'yi Kaybı (1878-1914)* (2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Aralık 2011); *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye* (2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2012); *Kıbrıs Sarmalı, Nasıl Bir Çözüm?..* (Genişletilmiş 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ağustos 2012); *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)* (2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ocak 2013).
Doç. Dr. Tuncer'in, kitaplarının yanı sıra, çok sayıda makalesi çeşitli bilimsel dergilerde yayımlanmıştır.

Doç. Dr. Hüner Tuncer

MENDERES'İN DIŞ POLİTİKASI

Batı'nın Güdümündeki Türkiye

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 15

I. GİRİŞ 19
Atatürkçü Dış Politikadan Sapma 19

II. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ERTESİNDE TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ 25
Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Talepleri
(19 Mart 1945 ve 7 Haziran 1945) 25
Potsdam'da Boğazlar (17 Temmuz-2 Ağustos 1945) 27
Sovyet Notaları (7 Ağustos 1946 ve 24 Eylül 1946) 28

III. KORE SAVAŞI'NDA TÜRKİYE (1950-1953) 31

IV. TÜRKİYE'NİN NATO ÜYELİĞİ (1952) 35
Türkiye'nin NATO'ya Alınmak İstenişinin Nedenleri 35
Türkiye'nin NATO'ya Üyelik Başvurusu ve
ABD'nin "Akdeniz Paktı" Önerisi 38
ABD'nin Türkiye'ye Yönelik Politika Değişikliği (1951) 39
İngiltere'nin Türkiye'nin NATO Üyeliğine İtirazı ve
"Ortadoğu Komutanlığı" Tasarısı (Haziran 1951) 41
Türkiye'nin NATO'ya Üye Oluşu (18 Şubat 1952) 44

V. ABD'NİN TÜRKİYE'YE ASKERİ VE EKONOMİK YARDIMLARI 47
Demokrat Parti Hükümetlerinin Ekonomi Politikası 51

VI. TÜRKİYE-ABD İKİLİ ANLAŞMALARI 59

VII. 1950'LERİN İLK YARISINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ 65
Sovyet Notaları (3 Kasım 1951 ve 30 Kasım 1951) 65
Stalin'in Ölümünden Sonra Türk-Sovyet İlişkileri (1953-1955) 66

VIII. TÜRKİYE'DE KURULAN ABD ÜSLERİ 71

IX. BALKAN İTTİFAKI VE TÜRKİYE (1954) 77
Balkan Paktı (28 Şubat 1953) 77
Balkan İttifakı (9 Ağustos 1954) 83
Stoica Planı (17 Eylül 1957) 88

X. BAĞDAT PAKTI VE TÜRKİYE (1955) 91
ABD'nin Yeni Ortadoğu Politikası (1953) 91
Türk-Pakistan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması (2 Nisan 1954) 94
Türk-Irak Karşılıklı İşbirliği Antlaşması (24 Şubat 1955) 95
İngiltere'nin Türk-Irak Antlaşması'na Katılımı (4 Nisan 1955) 99
Bağdat Paktı'nın Oluşumu (1955) 100
Bağdat Paktı'nın Sonuçları 102
Bağdat Paktı'nın Türkiye Açısından Sonuçları 104

XI. BANDUNG KONFERANSI VE TÜRKİYE (1955) 109
Türkiye'nin "Üçüncü Dünya"dan Soyutlanışı 109

XII. SÜVEYŞ BUHRANI VE TÜRKİYE (1956) 115
Süveyş Kanalı'nın Millileştirilmesi (26 Temmuz 1956) 115
Mısır-İsrail Savaşı (29 Ekim 1956) ve
Süveyş'e İngiliz-Fransız Çıkarması 118

XIII. SURİYE BUHRANI VE TÜRKİYE (1957) 123
Eisenhower Doktrini (9 Mart 1957) 123
1957 Suriye Buhranı 127

XIV. ORTADOĞU BUHRANLARI VE TÜRKİYE (1958) 137
Irak Darbesi (14 Temmuz 1958) 137
ABD'nin Lübnan Çıkarması (15 Temmuz 1958) 139

İngiltere'nin Ürdün'e Müdahalesi (17-18 Temmuz 1958) 141
Bağdat Paktı'ndan CENTO'ya (21 Ağustos 1959) 142

XV. 1950'LERDE TÜRK-İSRAİL İLİŞKİLERİ 145

XVI. 1950'LERİN İKİNCİ YARISINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ 151
Sovyetler Birliği'nin "Barış İçinde Bir Arada Yaşama" Politikası (14-25 Şubat 1956) 151
1957-1958 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği 152
1959 Yılında Türkiye ile Sovyetler Birliği 154
U-2 Olayı ve Türkiye (1 Mayıs 1960) 156
Başbakan Menderes'in Gerçekleşemeyen Moskova Ziyareti 159

XVII. 1950-1960 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN KIBRIS POLİTİKASI 163
1950'lerin Başlarında Türkiye'nin Kıbrıs Politikası 163
1950'lerin Başlarında Yunanistan'ın Kıbrıs Politikası 165
İngiltere'nin Kıbrıs Politikası ve Üçlü Londra Konferansı (29 Ağustos 1955) 166
Radcliffe Anayasa Tasarısı (19 Aralık 1956) 168
Türkiye'nin "Taksim" Tezi (1956-1958) 170
İngiltere'nin Macmillan Planı (19 Haziran 1958) 171
Kıbrıs'ın Bağımsızlığı (1958-1959) 173
Zürih ve Londra Antlaşmaları (6-12 Şubat 1959) 176
Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (16 Ağustos 1960) 178

XVIII. 27 MAYIS 1960 DEVRİMİ VE DIŞ POLİTİKA 179

FOTOĞRAFLAR 183

KAYNAKÇA 195

Kitaplarımın yayımlanmasını gerçekleştiren
Kaynak Yayınları çalışanlarına
içten teşekkürlerimle...

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'ni tarihe gömen ve bu yıkıntının üzerinde yeni bir Cumhuriyet'i inşa eden büyük önderimiz Atatürk'ün saptamış olduğu ilkeler üzerine kurulu dış politika ile Cumhuriyet'in "İkinci Adamı" olarak nitelendirilmeye hak kazanmış olan İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde (1938-1950) uyguladığı dış politikayı kaleme almamın ardından, sıra Menderes Dönemi'nin (1950-1960) dış politikasını irdelemeye gelmişti. İşte bu nedenle, *Atatürkçü Dış Politika* (2. basım, Kaynak Yayınları, 2011) ile *İsmet İnönü'nün Dış Politikası, 1938-1950* (2. basım, Kaynak Yayınları, 2012) adlı kitaplarımdan sonra, elinizde tuttuğunuz kitabı yazmaya karar verdim.

Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı ve Adnan Menderes'in Başbakanlığı altındaki 1950-1960 dönemi iktidarı, ne yazık ki, iç ve dış politikada Atatürk'ümüzün yolundan gitmemiş ve ülkemizi "Batı'nın uydusu" konumuna düşürmüştür! 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle "Atatürkçülük"ten sapma başlatılmış ve 1960'ı izleyen yıllarda iktidara gelen hükümetler de, büyük ölçüde Demokrat Parti iktidarının yolundan gitmeyi yeğleyerek, Türkiye'yi, Batı'nın ve özellikle ABD'nin buyruklan doğrultusunda bir dış politika izlemek durumunda bırakmıştır.

1950-1960 döneminde Türkiye, kendi gibi gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu "Üçüncü Dünya"nın yanında yer almak yerine, Sovyetler Birliği'nden duyulan kaygı ve korkuyu abartmak suretiyle, Batı'nın yanında yer almış ve Asya-Afrika devletlerinden oluşan "Bağlantısız Blok" tarafından uluslararası toplumda yalnızlığa itilmişti. 1950'li yıllarda Batılı devletlerle aynı gelişme düzeyine sahip olmayan ve onların uygarlık düzeyine erişememiş olan ülkemiz, Demokrat Parti'nin yönetimi altında, Atatürk'ün izinden gitmek suretiyle kalkınmasını kendi olanaklarıyla gerçekleştirmek yerine, aldığı dış borçlar nedeniyle tam bağımsızlığını yitirme yolunda dev adımlar atmıştı.

1950-1960 Demokrat Parti iktidarında ekonomisini ve maliyesini tümüyle Batı'ya bağımlı hale getiren Türkiye, bundan sonraki yıllarda da, bu bağımlılıktan kurtulma yolunda çaba harcamak yerine, kendini daha sıkı bağlarla Batı'ya bağlama yolunu seçmiş ve bu tercihin sonucunda ülkemiz, Atatürk'ün zamanında uluslararası toplum nezdinde sahip olduğu onurlu konumunu koruyamamış, gücünü büyük ölçüde yitiren ve sözüne güven duyulamayan bir devlet durumuna düşmüştü.

Ben Türkiye'nin "doğru yol"dan çıkışının 1950 yılında başlatıldığı görüşündeyim. Eğer Demokrat Parti Hükümetleri, Atatürk'ün yolundan gitmiş olsalar, o büyük insanın gerçekleştirmiş olduğu devrimleri daha ileri düzeye ulaştırma yolunda yeterince çaba harcamış ve dış politikada ülkemizin onurunu koruyucu ve itibarını yüceltici adımlar atmış olsalardı, hiç kuşkusuz, Türkiye bugün bulunduğu yerden çok daha farklı bir konumda olabilecek ve dünya devletlerinin saygı duydukları bir devlet olarak tarihe adını yazdırabilecekti!

"Atatürkçülük", Türkiye'yi doğru yola götürecek ve ülkemizin gelişmesi ile ilerlemesini sağlayacak bir öğreti olarak kabul edilmelidir. Adnan Menderes'in Başbakanlığı altındaki Demokrat Parti iktidarı-

nın, devletimizin "Atatürkçülük"ten ayrılmasındaki payı büyüktür. Bu nedenle, bu dönemin özellikle dış politikasının iyi irdelenmesi ve bu dönemde dış politikada atılan yanlış adımlar ile yapılan hataların yinelenmemesi gerekir!

Doç. Dr. Hüner Tuncer
Ankara, 2013

I. GİRİŞ

Atatürkçü Dış Politikadan Sapma

1950-1960 yılları arasında iktidarda bulunan Menderes Hükümetlerinin, Atatürkçü dış politika ilkelerinden ne denli ayrılmış olduklarını saptayabilmek için, Büyük Atatürk'ün belirlemiş olduğu ve yaşamı süresince titizlikle uyguladığı başlıca dış politika ilkelerinin neler olduğunu kısaca anımsamakta yarar olacağını düşünüyorum.

Atatürkçü dış politika ilkelerinin başında "gerçekçilik", yani dış politika hedeflerinin gerçekçi bir biçimde saptanması gelmekteydi. Gerçekçi dış politika, maceracılıktan uzak bir politikaydı. Atatürk, bu dış politika anlayışını şu sözleriyle dile getirmişti: "Sınırlarımızı ve olanaklarımızı bilelim!" Yeni Türkiye Cumhuriyeti, gücünün ve olanaklarının bilincinde olarak dış politikasını saptamalıydı. Ayrıca Türkiye, diğer devletlerin güçlerinin de bilincinde olmalıydı. Bu "gerçekçilik"te "ödün vermek" ya da "sindirilmek" söz konusu değildi.

Atatürkçü dış politika ilkelerinden bir diğeri, yabancı devletlerle aşırı dostluk ve düşmanlık ilişkileri oluşturmamaktı. Türkiye'nin dış ilişkilerinde önceliği, ulusal çıkarlarının korunması olmalıydı.

Atatürk'ün dış politikada çok önem verdiği bir ilke de, Türkiye'nin "tam bağımsız" bir politika uygulamasıydı. Atatürk'e göre "tam bağımsızlık", siyasal, ekonomik, mali, yasal, askeri ve kültürel bağımsızlık demekti. Eğer bu alanlardan herhangi birinde

bağımsızlık söz konusu değilse, o zaman devlet "tam bağımsız" bir dış politika uygulayamazdı.

Türkiye, dış ilişkilerinde barışçı bir politika izlemeliydi. "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi, Atatürk'ün barışçı dış politikasının en anlamlı göstergesiydi. Atatürk, 1 Kasım 1929'da TBMM'yi açış konuşmasında, iç ve dış barış konusuna ilişkin şunları söylemişti: "Hariciyede (dış politikada) dürüst ve açık siyasetimiz, bilhassa sulh fikrine müstenittir (dayanır). Beynelmilel (uluslararası) herhangi bir meselemizi sulh vasıtalarıyla halletmeyi (çözüme kavuşturmayı) aramak, bizim menfaat (çıkar) ve zihniyetimize uyan bir yoldur. Bu yol haricinde bir teklif karşısında kalmamak içindir ki, emniyet (güvenlik) prensibine ve onun vasıtalarına çok ehemmiyet (önem) veriyoruz. Beynelmilel sulh havasının mahfuziyeti (korunması) için, Türkiye Cumhuriyeti, iktidarı dahilinde (gücü yettiğince) herhangi bir hizmetten geri kalmayacaktır."[1]

Atatürk'ün, güvenlik politikasına ve yabancı devletlerle ittifaklar kurulmasına ilişkin görüşleri ise şöyleydi: Türkiye, öncelikle kendi gücüne dayanacaktı. Atatürk, Osmanlı Devleti'nin çöküş nedenlerinden birinin kendi gücüne dayanmaktan uzaklaşmak olduğunu çok iyi saptayarak, aynı yanlışlığa sürüklenmemeye özen göstermişti. Atatürk, büyük devletlerle ittifaklardan uzak kalmak istiyordu, çünkü büyük bir devletle ittifak durumunda, iki müttefik arasındaki ilişkiler, kolaylıkla "koruyucu devlet" ve "koruma altındaki devlet" ilişkilerine dönüşebilirdi ve bu ittifaklardan çoğunlukla güçsüz devletler zararlı çıkardı.

Atatürkçü dış politika ulusalcıydı, ancak, "ulusalcılık" düşüncesi hiçbir biçimde aşırılığa götürülmemişti. Atatürk, dünya toplumunu tek bir aile gibi görüp, herhangi bir ulusun sorunlarının bütün insanlığın sorunu gibi değerlendirilmesi gerektiği inancıyla hareket etmişti.

---

1 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938)*, c.I, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları No. 1, İstanbul, 1945, s.347.

Atatürkçü dış politikanın amacı, Türkiye'nin çağdaş uygarlık düzeyine erişmesini sağlamak olmalıydı. Çağdaş uygarlığı Batılı devletler temsil etmekte olduklarından, Türkiye bu devletlerle işbirliği içinde olmalı; ancak bu, hiçbir zaman Batı'nın dış politikasını harfiyen izlemek ve Batılı devletlerin dış politika buyruklarına uymak anlamına gelmemeliydi. İşte, Büyük Atatürk'ün "çağdaşlaşma"dan anladığı buydu!

Atatürk'ün dış politikası, ideolojik dogmalar ve önyargılar yerine, akla ve bilime dayanıyordu.

Atatürk'ün dış politikada titizlikle savunmuş olduğu bir ilke de, eşitlik ilkesi, yani Türkiye ile öteki egemen devletler arasında yasal açıdan mutlak eşitliğin var olmasıydı. Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde, Avrupalı devletler, kapitülasyonlara dayanarak Osmanlı halklarının sahip olmadıkları haklardan ve ayrıcalıklardan yararlanmış ve Osmanlı Devleti'ni yarısömürge konumuna indirgemişti. Atatürk, tüm yaşamı boyunca büyük devletlere, her ne biçimde olursa olsun, özel haklar ve ayrıcalıklar tanınmasının şiddetle karşısında durmuştu.[2]

Büyük Atatürk, yeni Türk devletinin dış politikasını şöyle tanımlamıştı: "Ulusal politika" demek, ulusal sınırlarımız içerisinde her şeyden önce kendi gücümüze dayanarak varlığımızı korumak, ulusun ve ülkenin gerçek mutluluğuna ve refahına çalışmak ve yabancı ideolojilerden (komünizm, panislamizm, panturanizm gibi) uzak kalmaktı. O'nun görüşüne göre gerçekleştirilmesi gereken tek amaç, barış içinde Türkiye'nin refahını ve mutluluğunu sağlayacak ulusal yolu bulmak, başkalarına zarar verecek davranışlardan kaçınarak, çağdaş dünyanın dostluğunu ve güvenini kazanmaktı.

* * *

2 Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.38.

"Atatürkçü Dış Politika"dan ilk sapma, 1950 Mayıs'ında iktidara gelen Demokrat Parti Hükümeti'yle gerçekleşmiştir. Bazı tarihçiler, Atatürkçü dış politikadan sapmayı İsmet İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve ertesinde uyguladığı dış politikayla başlatma eğilimindedir; ancak, ben bu görüşe katılmıyorum.

Türkiye'nin İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, İkinci Dünya Savaşı yıllarında İngiltere ve Fransa ile aynı ittifak içinde yer alma politikasının, savaş koşullarının ülkemiz yöneticilerine dayattığı istisnai bir durumdan kaynaklandığı görüşündeyim. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde de İsmet İnönü, savaştan olumsuz etkilenen ve kendi ayakları üzerinde duramayacak konumda bulunan diğer Avrupa devletleri gibi, Türkiye'nin güvenliğini sağlayabilmek ve ekonomik kalkınmasını gerçekleştirebilmek üzere, ABD'nin askeri ve ekonomik yardımlarını kabul etmek zorunda kalmıştı. Bu politika da, yine savaş ertesi koşulların zorladığı istisnai bir durumdan kaynaklanmaktaydı.

1950 Mayıs'ında iktidara gelen Demokrat Parti döneminde ise, Türkiye, bilinçli olarak ve kendi istenciyle Batı Bloku içerisinde yer almış ve diğer devletler tarafından "Batı'nın sözcüsü" olarak nitelendirilmişti. Bu dış politika çizgisi Demokrat Parti'nin kendi tercihiydi ve Atatürkçü dış politikadan ilk sapma, işte Demokrat Partili yöneticilerin bu tercihiyle gerçekleşmişti.

Büyük Atatürk'ün "çağdaşlaşma" ilkesi, Demokrat Parti Hükümetleri tarafından dış politikada Batı'nın izinden gitmek, Batı'nın dış politikası paralelinde bir politika uygulamak olarak algılanmıştı. Oysa Atatürk, "çağdaşlaşma" derken, Türkiye'nin çağdaş uygarlık düzeyine erişmesi yolunda atılacak adımları kastetmekteydi. Atatürk, yurtiçinde "çağdaşlaşma" yolunda atılacak adımlarla dış politikada Batı'ya bağlanmayı özenle birbirinden ayırmıştı. Ancak, "çağdaşlaşma" ile "Batı'ya bağlılık" kavramlarının, 1950 yılından itibaren iktidara gelen hükümetler tarafından bilinçli olarak birbi-

riyle karıştırıldığı görüldü. Demokrat Parti iktidarı, "çağdaşlaşma" sloganı altında Türkiye'yi sıkı sıkıya Batı'ya bağlamıştı.

Batı'ya bağlanmak, Demokrat Parti için bir siyaset felsefesi olmuştu. Demokrat Parti, sosyal ve ekonomik politika görüşleri açısından kendini kapitalist düzene yakın görmekte ve iktidarını, bu düzeni uygulayan devletlerle işbirliği yaparak sürdürmek istemekteydi. Bu işbirliği, Demokrat Parti iktidarına aynı zamanda ekonomik destek de sağlamaktaydı. Demokrat Parti yönetimini sıkı sıkıya Batı'ya bağlanmaya yönelten bir ikinci neden de, bu iktidarın Batı'da kurulan siyasal, askeri ve ekonomik örgütleri bir dünya görüşü olarak benimsemiş olmasıydı.

Dış politikada "tam bağımsızlık" yerine Batılı devletlere "bağımlılık" görüşü, ne yazık ki, Demokrat Parti'den sonra günümüze değin iktidara gelen diğer hükümetler tarafından da benimsenmiş ve bu hükümetlerin uyguladıkları yanlış dış politika sonucunda, ülkemiz bugünkü Batılı devletlere bağımlı konumuna indirgenmiştir!

II. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ERTESİNDE TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Talepleri (19 Mart 1945 ve 7 Haziran 1945)

İkinci Dünya Savaşı ertesinde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den talepleri, Türk-Sovyet ilişkilerinde etkileri on yıllar sürecek olan olumsuzluklara yol açmıştı. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den isteklerini kısaca anımsayalım.

İkinci Dünya Savaşı sonunda kendini güçlü, Türkiye'yi ise güçsüz ve yalnız gören Sovyetler Birliği, Montreux Boğazlar düzenini değiştirmek istemişti. Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazları'na yönelik öncelikli amacı, Boğazlar'ı Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapatmaktı. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin, Boğazlar'ı, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine tümüyle kapatamaması Sovyet güvensizliğinin devamına yol açmıştı.

19 Mart 1945'te Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te imzalanmış ve süresi 7 Kasım 1945'te dolacak olan "Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması"nın, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni koşullara uygun olmadığından ve geliştirilmeye muhtaç olduğundan, feshini istediğini bildirdi. Türkiye ise, 20 yıldır Türk dış politikasının temeli olan ve iki ülke arasındaki dostluğun simgesi haline gelmiş bulunan bu antlaşmaya çok önem vermekteydi.

4 Nisan 1945'te Türk Hükümeti, Sovyet Hükümeti'nin günün çıkarlarına daha uygun bir antlaşma için yapacağı önerileri dikkatle ve iyi niyetle irdelemeye hazır olduğunu bildiren uzlaştırıcı yanıtını Moskova'ya iletti. Türk Hükümeti, yeni bir antlaşmanın koşullarını araştırma ve Sovyet dostluğunu kazanma çabalarından vazgeçmemişti.

Görüşmeler için Ankara'ya çağrılan Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper, Haziran başında Moskova'ya dönünce Molotov'a İnönü'nün ittifak önerisini sundu. Molotov, bunu olumlu karşılamış, ancak, istedikleri koşulların yerine getirilmesi durumunda, böyle bir ittifakın gerçekleşebileceğini söylemişti.

Molotov, 7 Haziran'da Şelim Sarper'e, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında yeni bir paktın yapılabilmesi için şu önerilerde bulundu: 1) 16 Mart 1921 tarihli "Türk-Sovyet Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" ile saptanan Türk-Sovyet sınırında Sovyetler Birliği lehine bazı düzeltmelerin yapılması 2) Boğazlar'ın, Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulması ve bunu sağlamak için, Sovyetler Birliği'ne Boğazlar'da deniz ve kara üsleri verilmesi 3) Boğazlar rejimini saptayan Montreux Sözleşmesi'nde yapılması gerekli değişiklikler konusunda, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir ilke uzlaşmasına varılması.

Türk Hükümeti, Sovyetler Birliği'nin ilk iki önerisini reddetti. 3. maddeye ilişkin olarak, Montreux Sözleşmesi'nin, yalnızca Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni değil, bu sözleşmeyi imzalamış olan bütün taraf devletleri ilgilendirdiğini ve bu nedenle, onların görüşlerinin de dikkate alınması gerektiğini ileri sürdü. ABD ile İngiltere, savaş süresince Sovyetler'le yürüttükleri işbirliğini barış düzeni içinde de yürütebilecekleri ümidini hâlâ yitirmemişti. Bu nedenle bu iki devlet, Sovyet Rusya'yı gücendirebilecek kesin bir tutum almaktan kaçındı.

Türk Hükümeti'nin Sovyet isteklerini reddetmesi üzerine, Sovyetler Birliği, 1945 yılının ortalarından itibaren Türkiye üzerinde ağır bir siyasal baskı uygulamaya başlamıştı. Türkiye de, Sovyetler Birliği'nin karşısında yalnız kalmamak için, İngiltere ile ABD'ye daha çok yakınlaşma ve bu iki devletin desteğini sağlama çabasına girişti.

Potsdam'da Boğazlar (17 Temmuz-2 Ağustos 1945)

Potsdam Konferansı'nda ele alınan önemli konulardan biri, Türk Boğazları'nın durumu olmuştu. Montreux Sözleşmesi'nin, Sovyet ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlar'dan her zaman serbestçe geçmesini sağlayacak şekilde değiştirilmesi yolundaki Sovyet isteğine, daha önce gerek Churchill gerek Roosevelt ilke olarak karşı çıkmamıştı. Bu konuda Potsdam'da bir görüş ayrılığı ortaya çıkmadı. Ancak, Sovyetler Birliği'nin, Boğazlar konusuna yalnızca kendisi ile Türkiye'yi ilgilendiren iki taraflı bir sorun olarak bakması ve Boğazlar'da deniz ve kara üsleri istemesi büyük tartışmalara yol açtı. Churchill ile Truman, Sovyetler'in bu isteğine itiraz etti. ABD Başkanı Truman, Boğazlar sorununun ABD'yi ve bütün dünyayı ilgilendirdiğini söyleyerek, Türk Boğazları için düzenlenecek yeni rejime ABD'nin de katılması gerektiğini dile getirdi.

Truman, 1946 yılından başlayarak, Boğazlar düzeninde Türk egemenliğini zedeleyecek ve Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin Montreux'de sağladıkları hakları ortadan kaldıracak her türlü değişikliğe karşı bir tutum benimsemişti. Churchill de, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde bazı makul değişiklikler yapılabileceğini, ancak, Türkiye'den toprak ve Boğazlar'da üs istemenin Türkiye'yi açıkça tehdit etmek anlamına geleceğini ve bu konuda yapılan baskılara karşı olduğunu belirtmişti. Churchill ayrıca, Sovyet Rusya'nın, Boğazlar sorununu Türkiye ile baş başa çözüme kavuşturmaya çalışmasını onaylamadığını da öne sürdü.

Potsdam'da, Boğazlar konusunda yapılan görüşmeler kesin bir sonuca bağlanamamıştı. Ancak, ABD ile İngiltere'nin, Montreux rejiminin değişmesine karşı olmadığı ve ABD Hükümeti'nin, Boğazlar'ın yeni rejimi konusunda söz sahibi olmak istediği ortaya çıkmıştı. Türkiye de, Boğazlar'ın, ulusal egemenliğini ve bağımsızlığını zedelememek koşuluyla, yeni bir rejime tabi kılınmasını kabul etti.

Yalta Konferansı'ndan farklı olarak Potsdam'da, Sovyetler Birliği Boğazlar'da üs istiyordu. İngiltere ve ABD ise, Sovyet ticaret ve savaş gemilerine savaşta ya da barışta Boğazlar'da tam geçiş serbestisinin tanınmasını ve bu serbestinin üç büyük devletle diğer ilgili devletler tarafından güvence altına alınmasını önerdi. İngiltere ve ABD'ye göre, böyle bir güvence karşısında, Sovyet Rusya'nın Boğazlar'da üs istemesine artık gerek kalmayacaktı.

Potsdam Konferansı'nda tarafların Boğazlar rejimi konusunda ortak bir görüşe varamamaları sonucunda, her üç tarafın da görüşlerini ayrı ayrı Türkiye'ye bildirmesine karar verilmişti.

Potsdam'da iki önemli nokta ortaya çıkmıştı. Bunlardan biri, Montreux Sözleşmesi'ni imzalayan devletler arasında olmamakla birlikte, Potsdam'da alınan karar sonucunda ABD'nin de, Boğazlar sorununda söz sahibi olmak hakkını kazanması, ikinci nokta da, ABD'nin, Montreux rejiminin değiştirilmesine karşı olmadığının anlaşılmasıydı.

Sovyet Notaları (7 Ağustos 1946 ve 24 Eylül 1946)

Sovyetler Birliği, Boğazlar'a ilişkin görüşlerini 7 Ağustos 1946 tarihinde verdiği bir notayla Türk Hükümeti'ne açıklamıştı. Sovyetler Birliği, bu notanın bir örneğini de ABD'ye iletti. Nota'da, Sovyetler'in Boğazlar'a ilişkin şu önerileri yer almaktaydı: 1) Ticaret gemilerinin barışta ve savaşta tam geçiş serbestisine sahip olması 2) Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine her

zaman geçiş serbestisinin tanınması 3) Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemileri için barışta ve savaşta geçiş yasağının konulması 4) Yeni Boğazlar rejiminin yalnızca Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından düzenlenmesi 5) Ticaret ve geliş-geçiş serbestliği ile Boğazlar'ın güvenliğinin, en ziyade ilgili ve bu işe en liyakatli devletler olan Sovyet Rusya ile Türkiye tarafından ortaklaşa sağlanması.

Sovyet notasını Türk Hükümeti, 22 Ağustos 1946 tarihli bir notayla yanıtladı. Bu nota ile Türkiye, Montreux Sözleşmesi'nin savaş ve ticaret gemilerinin Boğazlar'dan geçişi ile ilgili hükümlerinde bazı değişiklikler yapılabileceğini kabul etmekle birlikte, Sovyet notasının 4. ile 5. maddelerini reddettiğini bildirdi. Türkiye'nin bu tutumunun sonucunda, Sovyet tehdidi ve tehlikesinin bundan böyle Türkiye üzerinde giderek ağırlaşacağı açıkça ortaya çıkmaktaydı.

Sovyetler Birliği, Türkiye'ye verdiği 24 Eylül 1946 tarihli ikinci notasında, Boğazlar'ın, yalnızca Karadeniz'e kıyısı olan devletler, yani Sovyetler Birliği ile Sovyet uydusu olan Romanya, Bulgaristan ve Türkiye tarafından belirlenecek bir rejimle yönetilmesi ve Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulması konusundaki isteğini yinelemişti. Sovyetler Birliği, bu kez Karadeniz'e kıyısı olmayan İngiltere ile ABD'nin Boğazlar sorununa karışmaması için, bu notanın birer örneğini İngiliz ve Amerikan Hükümetlerine iletmemişti. Ancak Türkiye, 24 Eylül notasından hem ABD'yi hem de İngiltere'yi haberdar etti. ABD ve İngiltere, Sovyetler Birliği'ne gönderdikleri notalarda, Türkiye'nin yanında yer aldıklarını ifade etti. Bu iki Batılı demokrat devletin Sovyetler Birliği'ne karşı kesin tutum takınmasında, Türkiye'nin demokratikleşme yolunda atmış olduğu adımların ve çok partili düzene geçmesinin önemli rolü olmuştu.

Türk Hükümeti, ikinci Sovyet notasına yanıtını 18 Ekim 1946'da vermiş ve Sovyetler'in isteklerini geri çevirmişti. Böylelikle Türkiye, Sovyetler'in üs, toprak ve Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesi önerilerini reddetmişti.

1945 ve 1946 yılları, Türkiye açısından en tehlikeli yıllardı. Türkiye, bu yıllarda kendisine yönelik Sovyet tehlikesine İngiltere ile ABD'nin dikkatlerini çekmeye uğraşmışsa da, bunda pek başarılı olamamıştı. Ancak, şu hususu vurgulamak isterim ki, Türkiye, 1945-1947 yıllarında Sovyetler Birliği karşısında yalnız olmasına karşın, Sovyet isteklerine boyun eğmemişti. Türkiye, 1945-1946 yıllarında Sovyet istekleri ve tehditleri karşısında, dış politika felsefesini Batı'ya sıkı bağlarla bağlanmak ilkesine dayandırdı. Bu nedenle de, Batılı devletlerin kurdukları bütün siyasal, askeri ve ekonomik kuruluşlara katılmayı amaç edindi.

1947 yılından itibaren Sovyetler'in gerçek amaçlarının Batılı devletler tarafından anlaşılmaya başlanması üzerine, ABD, Türkiye'yi Sovyetler Birliği karşısında yalnız bırakmamaya karar vermiş ve iki devlet arasında "Truman Doktrini" ile başlayan yakınlaşma, yalnızca Türkiye'nin değil, her iki devletin de karşılıklı çıkarlarına uygun görülmüştü.

III. KORE SAVAŞI'NDA TÜRKİYE (1950-1953)

İkinci Dünya Savaşı sırasında Kore yarımadası Japon işgali altında kalmıştı. 1945 Mayıs'ında ABD ile Sovyetler Birliği arasında yapılan bir antlaşmaya göre Kore, savaş bittikten sonra ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere ile Çin'in ortak vesayeti altına konulacaktı. 1945 Temmuz'unda yapılan Potsdam Konferansı'nda Sovyet Rusya Uzakdoğu savaşına katılmaya karar verince, askeri harekât açısından Kore toprakları 38. enlem çizgisiyle ikiye bölünmüş, bu çizginin kuzeyi Sovyet, güneyi de Amerikan askeri harekât alanı olarak kabul edilmişti.

ABD'nin 6 Ağustos 1945'te Hiroşima'ya, 9 Ağustos'ta da Nagasaki'ye atom bombaları atmasının ertesinde Japonya, 14 Ağustos 1945'te kayıtsız şartsız teslim olmayı kabul etti. Japonya'nın teslimi-nin hemen ardından, Kore yarımadasının aşağı yukan tam ortasından geçen 38. enlemin güneyini ABD, kuzeyini de Sovyetler Birliği işgal etti. Böylece Kore, İkinci Dünya Savaşı sonunda kuzeyi Sovyet, güneyi Amerikan işgali altında olmak üzere, fiilen ikiye bölünmüş oluyordu. Bir yandan ABD-Sovyet görüşmeleri, öte yandan da BM'nin çabaları, bu iki Kore'nin birleşmesini sağlayamamıştı. Kore, Japonya'nın teslimiminden sonra, ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki anlaşmazlığın su yüzüne çıktığı ilk yerlerden biri oldu.

ABD, 10 Mayıs 1948'de Güney Kore'de seçimler düzenledi ve seçimlerin sonucunda Güney Kore Cumhuriyeti kuruldu. Sovyetler de, Kuzey Kore'de 1948 Ağustos'unda seçim düzenledi ve 9 Eylül 1948'de Kore Halk Cumhuriyeti'ni kurdu.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden 1950 yılına değin geçen sürede Sovyetler Birliği, yayılma ve nüfuz politikasının ilk aşamasını başarıyla gerçekleştirdiği gibi, 1949 Ağustos'unda da ilk atom bombasını patlatarak, ABD karşısında güç dengesini kurmuştu. İşte Kore Savaşı, bu dengenin verdiği güven içinde çıkarılmış bir savaştı.

Öte yandan Çin, 1949 sonunda komünist rejimin yönetimi altına girince, Sovyetler'in Asya'daki konumu iyice güçlenmişti. Sovyetler'e göre, ABD'yi Asya kıtasından atmak zamanı gelmişti. Bu nedenle, Moskova'nın talimatı altında Kuzey Kore güçleri, 25 Haziran 1950 gününden itibaren Güney Kore'ye karşı saldırıya geçti. Böylece, Kore Savaşı başlamış oluyordu. Gerçekte bu savaş, dolaylı bir ABD-SSCB çatışmasıydı.

Kuzey Kore ordusu, 25 Haziran 1950'de bir baskın harekâtıyla 38. enlemi geçmişti. BM Güvenlik Konseyi, Kuzey Kore kuvvetlerinin Güney Kore'ye saldırmalarının barışı bozucu bir davranış olduğunu kararlaştırmış, 27 Haziran'da da, üyelerini bölgede barışı ve güvenliği sağlayacak yardımlarda bulunmaya çağırmıştı. Aynı gün ABD Başkanı Truman, yardım sözünde bulundu ve Japonya'da üslenmiş olan Amerikan birlikleri, 30 Haziran'da General Mac Arthur'un komutası altında Kore topraklarına çıktı. ABD'nin birliklerine giderek 15 Batı devletinin birlikleri de katıldı.

Türk Hükümeti 25 Temmuz 1950'de, Kore'deki BM Komutanlığı'nın emrine 4,500 kişilik bir kuvvet göndermeyi kararlaştırdı. Muhalefetteki CHP 26 Temmuz'da, bu kararın açık bir anayasa ihlali olduğunu belirten bir açıklama yayımladı. 1924 Anayasası'nın 26. maddesinde, "Büyük Millet Meclisi, devletlerle muahede ve sulh akdi, harp ilanı gibi vazifeleri bizzat kendi ifa eder" hükmü

yer almaktaydı. Demokrat Parti Hükümeti, Kore'ye asker gönderme kararının bir anayasa ihlali olduğunu kabul etmedi, çünkü Hükümet'e göre, anayasa savaş ilanı yetkisini TBMM'ye vermiş; ancak, hangi hususların savaş ilanı olduğunu saymamıştı. Hükümet, asker gönderme kararı almış ama savaş ilan etmemişti, bu nedenle, bir anayasa ihlali söz konusu değildi.

Muhalefet'in itirazlarına karşın, Hükümet, Kore'ye asker gönderme kararından vazgeçmedi, çünkü Menderes ve arkadaşları, Kore'ye "hür dünyanın diğer unsurlarıyla birlikte asker gönderilmesini" NATO üyeliği için kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak görüyordu.[3] Gerçekten, asker gönderme kararının alınmasının hemen ertesinde, 1 Ağustos 1950'de Türkiye, NATO üyeliği için ikinci başvurusunu yapmıştı.

Kore'ye gönderilen ilk Türk birlikleri, 18 Ekim 1950'de Pusan limanında Kore'ye ayak bastı.[4] Kore Savaşı'nda Türk askerinin gösterdiği kahramanlık Türkiye'nin NATO'ya alınmasında çok önemli bir rol oynamıştı.

1950 Haziran'ında başlayan Kore Savaşı, 27 Temmuz 1953 Panmunjom Ateşkes Anlaşması'nın imzasıyla sonuçlandı.[5] Savaşta taraflardan hiçbiri kesin bir üstünlük sağlayamamıştı. Panmunjom Anlaşması ile, Kuzey ve Güney Kore arasındaki sınır yine 38. enlem çizgisi oldu. Sovyetler Birliği, ABD'yi Kore'den çıkaramayacağını anlamıştı.

---

3 *Türk Dış Politikası*, der. Baskın Oran, c. I (1919-1980), İletişim Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 2001, s.545.

4 Kore Savaşı süresince Kore'ye gönderilen Türk askerlerinin sayısı 6,000'in üzerine çıkmıştı. 27 Temmuz 1953'te imzalanan ateşkese değin Türk askerlerinin 721'i şehit olurken, 672'si yaralanarak yurda dönmüştü. 1475 yaralı asker Kore'de tedavi edilmiş, 234 asker esir düşerken, 175 kişi de kaybolmuştu.

5 Kore Savaşı'nı sona erdirecek ateşkes görüşmeleri, 1951 Temmuz'unda başlamıştı. Ateşkes önerisi Kuzey Kore'den gelmiş, görüşmeler iki yıl sürmüş ve bu görüşmeler sırasında da çarpışmalar devam etmişti. Sovyet lideri Stalin'in 1953 Mart'ında ölümü ve ülke içindeki iktidar savaşı nedeniyle, Sovyet Rusya ateşkese razı olmuştu.

Kore'ye asker gönderme kararı ile Türkiye, ilk kez Misak-ı Milli sınırları dışında bir askeri harekâta katılmıştı. Öte yandan Kore Savaşı, hükümetlerin önceleri sorgulanamaz nitelikteki dış politika eylemlerinin TBMM'de tartışılması dönemini de başlatmıştı.

Menderes Hükümeti'nin, Türkiye'nin hiçbir doğrudan çıkarının bulunmadığı bir savaşa katılma kararı almasını ve bu kararın sonucunda bine yakın Türk askerinin ölmesi ve yaralanmasını, dış politikamızda atılan yanlış bir adım olarak değerlendiriyorum. NATO'ya üye olabilmek pahasına, dış politikada ABD'nin kuyruğundan ayrılmamak birçok insanımızın yaşamına mal olmuştu! Şu soruyu sormaktan kendimi alıkoyamıyorum: Acaba Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik politikası akıllıca irdelenebilmiş ve doğru değerlendirilebilmiş olsaydı, dış politikamızda bu yanlış adımın atılması önlenebilir miydi?

Kore Savaşı, ABD'ye, sahip olduğu atom üstünlüğü nedeniyle o zamana değin çıkmayacağını varsaydığı bölgesel savaşların çıkabileceğini göstermişti. ABD, Sovyetler karşısında sahip olduğu atom üstünlüğüne karşın Sovyetler Birliği'nin Uzakdoğu'da bir savaş çıkarmaya cesaret ettiğine göre, aynı şeyi Avrupa'da da deneyebileceğini düşünmüştü. Bu nedenle ABD, Avrupa savunmasının daha da güçlendirilmesi gereğini duymuş ve "karşı-saldırı" teorisini geliştirmişti. ABD, Türkiye'yi, bu teoriyi uygulayabileceği üslerin kurulacağı en uygun ülke olarak görmeye başladı. İşte, Türkiye'nin NATO'ya alınması bu gelişmelerin sonucunda olmuştu.

IV. TÜRKİYE'NİN NATO ÜYELİĞİ (1952)

Türkiye'nin NATO'ya Alınmak İstenişinin Nedenleri

İkinci Dünya Savaşı ertesinde, ABD, Sovyetler'le işbirliği yapmanın mümkün olamadığını görmüştü, çünkü Sovyetler Birliği, dünyada bir barış düzeninin kurulmasından çok, mümkün olduğu kadar geniş alanları komünizmin denetimi altına sokma çabası içerisindeydi. Öte yandan Sovyetler Birliği, 1949 yılında atom bombasını patlatmasından sonra, ABD gibi düşmanlarını atom silahı ile tehdit eder duruma gelmişti.

ABD'yi Sovyetler'e karşı güvenlik önlemlerini güçlendirmeye iten bir diğer neden, 1950 Şubat'ında akdedilen Sovyet-Çin İttifakı olmuştu. Bu ittifak, iki güçlü komünist devletin kapitalist dünyaya karşı ortak bir cephe kurduğu izlenimini uyandırıyordu. ABD'yi Sovyetler'e karşı güvenlik önlemlerini güçlendirmeye yönelten üçüncü bir etken ise, Kore Savaşı'ydı. Bu savaş, ABD yönetimi tarafından Sovyetler'in dünya egemenliği için giriştiği askeri hareketlerin ilk göstergesi olarak yorumlanmış ve *ABD'ye, elindeki atom üstünlüğü yüzünden o zamana değin çıkmayacağını varsaydığı bölgesel savaşların çıkabileceğini göstermişti.*[1]

İşte bu nedenlerle ABD, Sovyetler'e karşı "çevreleme" (containment) politikası izlemeye başlamıştı. Başka bir deyişle ABD, Sov-

1 Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979, s.56.

yet yayılmasını durdurmak amacıyla gerekli önlemleri almıştı ve bu önlemlerin en etkilisi, 4 Nisan 1949'da 12 Batılı devlet arasında kurulan NATO örgütüydü. NATO Antlaşması uyarınca, NATO üyelerinden birine yapılmış bir saldırı, diğer üyelerin tümüne de yapılmış sayılacaktı. NATO'nun kuruluşuyla Sovyetler'in Avrupa'daki yayılması durdurulmuştu.

ABD açısından NATO'nun öncelikli amacı, ABD Hava Kuvvetleri'ne üs sağlanmasıydı. Amerikan stratejik bombardıman uçaklarının büyük çoğunluğu orta menzilli uçaklardan oluştuğundan, bunlar üs olarak Kıta Avrupası'ndan yararlanamazdı. Bu nedenle ABD'nin, Sovyetler Birliği'ne daha yakın topraklardaki, örneğin, Kuzey Afrika, Ortadoğu ve özellikle Türkiye'deki üslere gereksinmesi vardı. ABD'nin Türkiye'yi NATO'ya almak istemesinin en önemli nedeni, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne coğrafi yakınlığıydı. ABD, Türkiye'deki deniz ve hava üslerinin otomatik olarak Batı'nın emrine tahsis edilmesini istiyordu. ABD, Türkiye'den kendisine üs vermesini istemiş, bu olmayınca Türkiye'nin NATO'ya alınmasından yana bir tutum benimsemişti. ABD, üs vermeyi NATO'ya girme koşuluna bağlayan Türkiye'deki hava üslerini kullanabilmek için, Türkiye'nin NATO'ya alınmasından başka bir çare görememişti.

ABD'nin Türkiye'nin NATO'ya alınmasını istemesinin bir diğer nedeni de, Türkiye'nin Ortadoğu petrollerinin kilidi olarak görülmesi ve ABD'nin Ortadoğu devletleriyle ilişkilerinde Türkiye'nin iyi bir kanal oluşturmasıydı.[2] Öte yandan, Yunanistan'daki iç savaşın sona ermesi ve ABD Kongresi'nin Türkiye'nin NATO'ya girmesini destekleyen tutumu da, Türkiye'nin NATO'ya alınmasında geçerli gerekçeleri oluşturmuştu.

Türkiye'nin, NATO'ya üye olmak istemesinin ise başlıca nedeni şuydu: Türkiye, Sovyet tehdidine karşı, İkinci Dünya Savaşı'nda

2 *Age*, s.60.

yenilgiye uğratılmış olan Almanya ve savaştan güçsüz çıkan İngiltere'nin yerine, ABD'yi en güçlü devlet olarak görmekteydi ve ABD, NATO'nun kurucu üyesiydi.

1950 Mayıs'ında iktidara geçen Demokrat Parti yönetimi, Türkiye'yi, 1949 yılında Avrupa Konseyi üyeliğine kabul edilmesinden sonra, Batı dünyasının ayrılmaz bir parçası olarak görmekte ve Batı'nın kurduğu hemen hemen her örgüte katılmayı bir gereklilik olarak değerlendirmekteydi. NATO'nun dışında kalmak, Demokrat Parti'yi, Türk demokrasisinin ve kendi iktidarının geleceği açısından kaygıya düşürüyordu. Türkiye'yi NATO'ya sokabilmek için, Demokrat Parti iktidarı, Ortadoğu'daki varlığını korumayı amaçlayan İngiltere'ye bu konuda yardımcı olmak sözünü vermiş, ayrıca, ABD'ye de topraklarında Amerikan hava üslerinin kurulması olanağını tanımıştı. 1950'li yıllarda ABD'li strateji uzmanları, Batı Avrupa'ya bir Sovyet saldırısının olması durumunda, Doğu Akdeniz'i ve özellikle Türkiye'yi bir karşı-saldırı alanı olarak kullanmayı düşünmüştü. Bunun için de, ABD'nin Türkiye'de üsler kurması gerekiyordu. Demokrat Partili yöneticiler, NATO'ya girebilmek için, ABD'ye Türk topraklarında istediği üsleri kurma iznini vermekte tereddüt göstermemişti.

Peki, Demokrat Parti iktidarının bu tutumu acaba doğru muydu? Benim görüşüme göre, bu yanlış bir dış politika değerlendirmesiydi, çünkü *Türkiye, dış politikasını saptarken ve uygularken, öncelikle kendi ulusal çıkarlarını göz önüne almalı, ulusal çıkarlarını bir başka devlet ya da devletler topluluğunun çıkarlarıyla özdeşleştirme yanlışlığına düşmemeliydi.*

Türkiye'yi NATO'nun üyesi olmaya iten bir diğer neden de, İkinci Dünya Savaşı ertesinde uygulamaya konulan Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde ABD'den aldığı askeri ve ekonomik yardımın, NATO'nun dışında kaldığı takdirde azalması kaygısıydı. Öte yandan Demokrat Parti yönetimi, NATO'nun üyesi olmayı, Türkiye'de henüz yeni kurulmuş olan demokrasi rejiminin geleceği ve

kendi varlığının korunması açısından da yararlı görmekteydi. Demokrat Parti iktidarı, Türkiye'yi Batı'ya bağlamadan savunduğu liberal ekonomi rejimini uygulamanın güç olacağı görüşündeydi.

Türkiye'nin NATO'ya Üyelik Başvurusu ve ABD'nin "Akdeniz Paktı" Önerisi

Türkiye, NATO'ya katılmak için ilk başvurusunu 1950 Mayıs'ında yapmıştı. Bu tarihte iktidarda CHP Hükümeti bulunuyordu.[3] Türkiye, güvenliğinin Sovyetler Birliği karşısında Batılı devletler tarafından güvence altına alınabileceği düşüncesiyle, NATO örgütünün üyesi olmayı istiyordu. Türkiye'nin başvurusu konusunda ABD, İngiltere ve Fransa bir karara varamadı.

Türkiye, 11 Ağustos 1950'de, NATO'ya üyelik için ikinci başvuruda bulundu. Yeni iktidara gelen Demokrat Parti Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü verdiği bir demeçte, Doğu Akdeniz gibi çok önemli bir stratejik alanın bir ortak savunma sisteminin dışında bırakılamayacağını dile getirmişti.[4]

ABD askeri komutanları, Eylül 1950'de Yunanistan ile Türkiye'ye, nihai amacı tam üyelik olan ortak üyelik önerisinde bulunmak istemiş; ancak Türkiye, NATO'ya "ikinci-sınıf devlet" statüsüyle katılmayı reddetmişti.[5] Bu arada, Türkiye'nin NATO'ya üyelik için ikinci başvurusu da, 1950 Eylül'ünde toplanan NATO Bakanlar Konseyi tarafından kabul edilmemişti. NATO Bakanlar

---

3 14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimler sonucunda Demokrat Parti iktidara gelmişti.

4 Fuat Köprülü, 1946'da Celal Bayar, Adnan Menderes ve Refik Koraltan ile birlikte, Demokrat Parti'nin dört kurucusundan biri olmuştu. Köprülü, 1950-1957 yıllarında Dışişleri Bakanı olarak görev yapmış, 1957'de kurucu arkadaşlarıyla anlaşamadığından Demokrat Parti'den ayrılmış ve aynı yıl Hürriyet Partisi'ne girmişti.

5 William Hale, *Turkish Foreign Policy 1774-2000*, Frank Cass Publishers, London, 2000, s.118.

Konseyi, Türkiye ile Yunanistan'ı, "Akdeniz'in savunulması için gerekli planlama işlemleri"ne katılmaya çağırmak kararını vermiş, Türkiye ile Yunanistan da bu çağrıyı kabul etmişti.[6]

Türkiye'nin NATO üyeliği için ikinci başvurusundan sonra, ABD, Türkiye ile Yunanistan'ın bir "Akdeniz Paktı" içerisinde yer almasını istemişti. Böyle bir pakt önerisi, İngiltere tarafından savunulan "Ortadoğu Komutanlığı" önerisiyle benzerlikler içermekteydi. Akdeniz Paktı'na İngiltere, İtalya, Yunanistan, Mısır ve Türkiye'nin üye olmaları düşünülüyordu. Böylece, NATO üyesi olan ülkelerle NATO dışında kalan fakat İttifak'a yakın ülkeler arasında Doğu Akdeniz'in güvenliğini sağlayacak bir pakt oluşturulacaktı.

Türk Hükümeti, Akdeniz Paktı önerisini, NATO'ya üyelik için atılması gereken bir adım olarak değerlendirmişti.[7] Hükümet, ABD Dışişleri Bakanı Dean Acheson'un 19 Eylül'de Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin'e gönderdiği, Türkiye'nin Akdeniz savunma planlamasına katılımına ilişkin notayı kabul ettiğini, 21 Ekim'deki cevabi notasıyla bildirdi. Ancak, ABD Genelkurmay Başkanı Orgeneral Omar Bradley'in, yayımlanan bir makalesinde Türkiye'nin ABD çıkarları açısından hiçbir önem taşımadığını ifade etmesi üzerine, Türk devlet adamları, Türkiye'nin NATO üyeliğinden başka bir seçeneği kalmadığı görüşünü benimsedi.

ABD'nin Türkiye'ye Yönelik Politika Değişikliği (1951)

Türkiye'nin NATO'ya alınması konusunda ABD, 1951 yılından itibaren politikasını değiştirmişti. Bunun nedeni şuydu: Amerikan

---

6 Mehmet Gönlübol ve Halûk Ülman, "İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, 2. basım, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969, s.246.

7 CHP Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, 1949 Şubat'ında verdiği bir demeçte, Türkiye'nin Kuzey Atlantik Antlaşması'na katılması mümkün olamayacaksa, Türkiye, Yunanistan, İtalya, Fransa ve İngiltere'yi içine alan bir Akdeniz güvenlik sisteminin kurulmasından yana olduğunu dile getirmişti.

hava uzmanları Türkiye'nin NATO'ya alınmasını istiyordu, çünkü Türkiye, İttifak'a alınmadığı takdirde, ülkesindeki hava üslerinin Batılı devletlere kiralanmasına muhalefet ediyordu. ABD'nin, bir Sovyet nükleer saldırısına anında karşılık verebilmesi için, Sovyetler Birliği'ne yakın ülkelerde hava üslerine gereksinmesi vardı. Amerikalı hava uzmanları, Sovyetler Birliği'nin Batı Avrupa'ya saldırması durumunda, Türkiye NATO'nun üyesi olduğu takdirde, Türkiye'deki üslerden kalkacak Amerikan uçaklarının Kafkaslar'daki petrol ve Urallar'daki endüstri bölgelerini bombalayabileceklerini ileri sürmekteydi.

NATO Başkomutanı General Dwight Eisenhower'ın Ocak 1951'de Başkan Truman'a gönderdiği mesajında açıkladığı üzere, Sovyetler Birliği Avrupa'nın ortasına doğru hareket ettiği takdirde, Batılı devletler onu orada durdurmaya çabalamalı; ancak aynı zamanda, hava ve deniz gücünü kullanarak bu devleti kanatlardan da vurmalıydı. İşte, NATO'nun güney kanadında konuşlanan başlıca Sovyet karşıtı ülkeler olarak, Türkiye ile Yugoslavya bu strateji açısından büyük önem taşıyordu. Bölgesel güvenlik kapsamında Türkiye, Yunanistan'a olabilecek bir Bulgar saldırısını püskürtmeye katkıda bulunmada yaşamsal bir role sahip olacaktı; ancak bunun için Batılı Güçlerin, Türkiye'ye kesin bir güvenlik taahhüdünde bulunmaları gerekiyordu. ABD Dışişleri Bakanı Dean Acheson, Mart 1951'de görüşünü bu doğrultuda değiştirmişti. Bu görüşe katılmaya ikna edilen ABD Başkanı Truman da, Mayıs 1951'de Yunanistan ile Türkiye'nin NATO'ya tam üye olarak katılmasına karar verdi. Böylelikle ABD, diğer NATO Müttefiklerinin bu kararı kabul etmelerini sağlama görevini üstlenmiş oldu.

Öte yandan, 1948'de Kominform'dan atılan Yugoslavya, açık bir Sovyet hedefi haline gelmişti.[8] ABD, Kore Savaşı'ndan sonra sıra-

8 Kominform, 22-27 Eylül 1947 tarihlerinde, Sovyetler Birliği, Çekoslovakya, Yugoslavya, Bulgaristan, Macaristan, Polonya ve Romanya ile Fransız ve İtalyan Komünist Partileri tarafından kurulan örgütün ismiydi. "Soğuk Savaş" döneminde kurulan Kominform, komünist dünyanın "Truman Doktrini"ne ve

nın Yugoslavya'ya gelmesinden kaygı duyuyordu. NATO Başkomutanı General Eisenhower, Yugoslavya'nın bir Sovyet saldırısından korunabilmesi için, NATO'nun güneydoğu kanadının güçlendirilmesini istemişti. Yugoslavya'nın ve Güney Avrupa'nın korunmasının en etkili yolu ise, NATO'nun güneydoğu kanadının Türkiye ve Yunanistan'ın üyeliğiyle güçlendirilmesiydi. Türkiye'nin, önemi giderek artan Ortadoğu petrollerine yakınlığı da, NATO'ya alınmasını gerekli kılıyordu.

İngiltere'nin Türkiye'nin NATO Üyeliğine İtirazı ve "Ortadoğu Komutanlığı" Tasarısı (Haziran 1951)

Türkiye'nin NATO'ya alınmasına en büyük itiraz İngiltere'den gelmişti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'dan tasfiye edilmek durumunda kalan İngiltere, askerlerini bölgede tutabilmeyi sağlayacak bir formül bulabilmek için, Türkiye'nin de katılacağı bir Ortadoğu düzeni kurmaya çabalıyordu. İngiltere, Ortadoğu'da birleşik bir komutanlık kurmak yoluyla, Süveyş'teki varlığının devamı için uğraşmaktaydı.

İngiltere, Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya katılmalarını, bir "Ortadoğu Komutanlığı"nın kurulması koşuluna bağlamada diretmekteydi. İngiltere, özellikle Süveyş'teki üssünü korumayı hedefliyordu. Oysa Mısır, tam bağımsızlığına kavuşabilmek için, 1945'ten itibaren İngiltere'den Süveyş'ten çekilmesini ve Süveyş üssünü İngiltere'ye veren 1936 Antlaşması'nı feshetmeyi istiyordu. İngiltere'nin, Süveyş'ten çekilmek istemeyişinin bir nedeni, Ortadoğu üzerindeki Sovyet tehdidi, ikinci bir nedeni de, petrol dolayısıyla Ortadoğu'ya yeniden yerleşmek isteğiydi.

"Marshall Yardım Planı"na yanıtını oluşturuyordu.

Yugoslavya'nın Kominform'dan çekilmesinin nedeni, Yugoslavya lideri Tito'nun, ülkesinde Sovyet sosyalizmini değil, kendi ülkesinin koşullarına uygun bir sosyalist sistemi uygulamak istemesi ve Yugoslavya'nın, Sovyetler Birliği'nin denetimi altına girmesine izin vermemesiydi.

İngiltere ile ABD, Haziran 1951'de, "Ortadoğu Komutanlığı"nın yapısı konusunda uzlaşmaya varmıştı. Buna göre, "Ortadoğu Komutanlığı", bir NATO Komutanlığı olmayacak; ancak, NATO ile yakın ilişki içinde bulunacaktı. İngiltere, "Ortadoğu Komutanlığı" düşüncesini ortaya atarken, Süveyş'teki varlığı nedeniyle Mısır ile arasında başgösteren anlaşmazlığı gidermeyi amaçlıyordu. Türkiye'nin, "Ortadoğu Komutanlığı" projesine katılımı önemliydi, çünkü Türkiye, hem en büyük ve en güçlü orduya sahip bir bölge devleti olarak Ortadoğu'nun savunmasında önemli bir görev üstlenecek hem de Ortadoğulu ve Müslüman bir devlet olarak, "Ortadoğu Komutanlığı"nın tümüyle Batılı damgasını taşımasını önlemiş olacaktı.

İngiltere, 1951 Temmuz'unda, "Ortadoğu Komutanlığı"na katılması koşuluyla, Türkiye'nin NATO üyeliğini desteklemeye karar verdi.

Türkiye, güvenliği açısından öncelikli tehlike olarak Sovyetler Birliği'ni gördüğü için, NATO'ya girinceye değin Ortadoğu savunmasıyla ilgili olmamıştı. Türkiye, İngiltere'ye, NATO'ya alındığı takdirde, Ortadoğu'nun savunmasında rol oynamayı kabul edebileceği sözünü verdi. İngiltere, ancak Türkiye'nin bu sözünden sonra NATO'ya katılmasına razı oldu.

18 Temmuz 1951'de İngiltere Dışişleri Bakanı Herbert Morrison, İngiltere'nin politikasındaki değişikliği resmen açıkladı ve ülkesinin Yunanistan ile Türkiye'nin NATO'ya alınmasını desteklediğini bildirdi. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 20 Temmuz'da TBMM'de bir açıklama yaparak, Türkiye'nin NATO'ya üye olarak kabul edilmesi durumunda, Ortadoğu'da henüz belirlenmemiş bir savunma rolünü üstleneceğini dile getirdi.

NATO Bakanlar Konseyi, 16-20 Eylül 1951 tarihlerinde Ottawa'da yapılan toplantının sonundaki özel oturumda, Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya üye olarak çağrılmalarına oybirliği ile

karar verdi. Ancak, Ottawa Toplantısı'nda alınan karara karşın, Türkiye'nin NATO'ya katılması sorunu bir süre çözülememişti. Bunun birinci nedeni, Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya katıldıkları zaman kuvvetlerinin hangi Komutanlığın yetkisi altına bırakılacağı sorunuydu. İngiltere, bu iki devletin kuvvetlerinin, "Ortadoğu Komutanlığı"na katılması beklenen diğer ülkelerin kuvvetleriyle birlikte, bir İngiliz generalinin komutası altına verilmesini isterken, Türkiye, kendi kuvvetlerinin NATO Başkomutanı General Eisenhower'ın yetkisine bırakılmasını istemişti.

Türkiye'nin NATO'ya alınması sorununu bir süre askıda bırakan ikinci neden ise, Mısır Hükümeti'nin "Ortadoğu Komutanlığı" konusundaki tutumu olmuştu. ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye, 13 Ekim 1951 tarihinde, Mısır Hükümeti'ne bu devletin de kurucu üye niteliğiyle katılabileceği bir "Ortadoğu Komutanlığı" kurulmasını öngören ortak bir tasarı sunmuştu.[9] Bu tasarıda, ayrıca, Mısır'ın bu Komutanlığa katılması durumunda, İngiltere'nin, Mısır'daki kuvvetlerinden bu Komutanlığın emrine girmeyen kısmını geri çekeceği de yer almaktaydı.

Türk Hükümeti, 15 Ekim'de bir bildiri yayımlayarak, "Ortadoğu Komutanlığı"nın kurulmasının zorunlu ve yararlı görüldüğünü ve Hükümet'in, böyle bir Komutanlığın değerini ilke olarak kabul ettiğini açıkladı. Mısır ise, 17 Ekim'de ortak tasarıyı reddetti.[10] Mı-

---

9 İngiltere ve müttefikleri, "Ortadoğu Komutanlığı"nın kurulmasında Mısır'a özel bir önem veriyordu, çünkü Süveyş'i elinde bulunduran ve merkezi Kahire'de olan Arap Ligi'nde egemen bir konuma sahip olan Mısır'ın kazanılması gerekiyordu. Mısır "Ortadoğu Komutanlığı" tasarısını kabul ettiği takdirde, diğer Arap ülkeleri de onu izleyebilirdi. Bkz. Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972, s.35.

10 Mısır dahil hiçbir Arap devleti, Sovyetler Birliği'ni kendilerine bir tehdit olarak görmemekteydi, çünkü bu devletler, tarihte Rus işgaline uğramamış ve Rusya'ya toprak kaybetmemişti. Arap devletlerinin kendilerine tehdit olarak gördükleri devletler ise, Ortadoğu bölgesinde emperyalist politikalar izlemiş olan İngiltere ile Fransa'ydı.

sır'ın bu tutumu nedeniyle, "Ortadoğu Komutanlığı" tasarısı suya düşmüştü. Bunun üzerine NATO Konseyi, 17 Ekim günü Londra'da imzaladığı bir protokolle, Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya katılmalarını kabul etti.

NATO'ya kabul edildikten hemen sonra Türkiye, Ortadoğu'da Batılı devletlerle birlikte hareket etmeye başladı.

Türkiye'nin NATO'ya Üye Oluşu (18 Şubat 1952)

Türk ve Yunan kuvvetlerinin, bu iki ülke NATO'ya alındıktan sonra hangi Komutanlık altına konulacağı sorunu bir çözüme kavuşturulamadığı için, Türkiye'nin NATO'ya girmesi gecikmekteydi. Bu sorun, 1952 yılı başlarında da çözülememişti.

İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'la birlikte Doğu Akdeniz sularını içine alan bir Ege Komutanlığı'nın kurularak, bunun Müttefik Kuvvetler Avrupa Yüksek Başkomutanlığı'na (SACEUR) bağlı olan İngiliz Ortadoğu Başkomutanlığı'na bağlanmasını istemişti. Türkiye ile Yunanistan ise, kendi kuvvetlerinin İngiliz Komutanlığı'na değil, doğrudan doğruya SACEUR'e bağlanmasında diretmekteydi.

TBMM, 18 Şubat 1952'de, Türkiye'nin NATO'ya katılmasına karar verdi. Türkiye, Kuzey Atlantik Konseyi'nin 20-25 Şubat 1952'de yaptığı Lizbon toplantısına tam üye niteliğiyle katıldı. Bu toplantı sonunda yayımlanan bildiride şöyle denilmekteydi: "Konsey, Türkiye ve Yunanistan'ın Kuzey Atlantik Örgütü'ne tahsis ettikleri kara ve hava kuvvetlerinin SACEUR Yüksek Komutanlığı emrine verilmesine ve bunların Güney Avrupa Harekât Alanı Başkomutanlığı'na tabi olmalarına karar vermiştir. Türkiye ve Yunanistan'ın deniz kuvvetleri, şimdilik kendi Genelkurmay Başkanlıklarının emri altında kalacaktır, bu kuvvetler, Akdeniz'deki diğer bütün deniz kuvvetleriyle sıkı bir işbirliği halinde hareket edeceklerdir."

Türkiye NATO'ya girdikten sonra, Demokrat Parti Hükümetleri açısından NATO, Türkiye'nin güvenliğini sağlayan bir ittifaktan

çok, Türkiye'nin ABD ile askeri, ekonomik ve toplumsal ilişkilerini biçimlendiren bir çerçeve niteliğini kazanmıştı. Demokrat Parti iktidarı, NATO ile ABD'yi özdeşleştirmişti, çünkü NATO içinde ABD'nin önderliği tartışma götürmez bir gerçekti.[11] Demokrat Parti iktidarı döneminde Türk dış politikasını yönetenler, NATO'yu Türkiye için ulusal bir politika, bir dünya görüşü saymışlar ve uluslararası olayları bu örgüt gözüyle değerlendirmişlerdi. *Dış politikasını, sıkı sıkıya NATO'ya ve ABD'ye bağlılık çerçevesinde oluşturan ve ulusal çıkarlarını, NATO ile ABD'nin çıkarlarıyla özdeşleştiren bir iktidarın döneminde Türkiye Cumhuriyeti, nasıl olur da "tam bağımsız" bir devlet olarak uluslararası toplumda saygınlığını koruyabilirdi?*

Demokrat Parti yönetimi, büyük devletlerle ittifak oluşturmayı dışlayan Atatürkçü dış politikadan sapma göstererek, Türkiye'nin sırtını büyük bir devlete, yani ABD'ye dayamayı yeğlemişti. Bu politika, ne yazık ki, Demokrat Parti'den sonra iktidara gelen diğer hükümetlerce de izlenmiş ve bunun uzun vadedeki olumsuz sonuçlarından Türk devleti büyük zarar görmüştü!

11 Sander, *age*, s.83.

V. ABD'NİN TÜRKİYE'YE ASKERİ VE EKONOMİK YARDIMLARI

İkinci Dünya Savaşı ertesinde Türkiye, kendisine yönelik Sovyet tehditleri karşısında, güvenliğini sağlayabilecek başlıca devlet olarak savaştan en güçlü çıkan ABD'yi görmüştü. 22 Mayıs 1947'de ABD Başkanı Harry S. Truman'ın onayıyla yürürlüğe giren "Truman Doktrini" çerçevesinde, Yunanistan'a 300.000.000, Türkiye'ye de 100.000.000 dolarlık askeri yardım öngörülmüştü. ABD ile Türkiye, 12 Temmuz 1947'de, Türkiye'nin ABD'den aldığı yardımdan nasıl yararlanacağının temel hükümlerini içeren genel bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma, "Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma" başlığını taşıyordu. Anlaşmayı, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına Dışişleri Bakanı Hasan Saka, ABD Hükümeti adına ise ABD'nin Ankara Büyükelçisi Edwin C. Wilson imzalamıştı. Anlaşmada, yardımın şu 2 amaçla verildiği belirtilmişti: a) Türk güvenlik kuvvetlerini güçlendirmek b) Ekonomik istikrarı sağlamak.

Öte yandan Türkiye, ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın, 5 Haziran 1947'de açıkladığı kendi ismiyle anılacak olan bir plan çerçevesinde, ABD'den ekonomik yardım almaya başlamıştı. Türkiye ile ABD arasında 4 Temmuz 1948'de bu amaçla imzalanan anlaşma, "Ekonomik İşbirliği Anlaşması" ismini taşıyordu. Marshall Planı'nın ortaya atılmasının nedeni, ABD'nin, İkinci Dünya Savaşı'nda büyük zarara uğrayan Avrupa ülkelerinin ekonomik kalkınmalarına katkıda bulunmak istemesiydi.

Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye yapılan ekonomik yardımın amacı, öncelikle Türk savunmasının güçlendirilmesiydi. Başka bir deyişle, Türkiye'ye yapılan Amerikan ekonomik yardımının amacı, Türk ekonomisinin geliştirilmesinden çok, Türk savunmasının güçlendirilmesi olmuştu.

Marshall Planı çerçevesinde yapılan yardımların kullanım alanlarının ve genel olarak Türk ekonomisinin temel hedeflerinin ABD yetkililerince belirlenmesi sonucunda, Truman Doktrini ile gerçekleştirilen yardımlar gibi Marshall yardımları da, 1950'lerin başlarından itibaren Türkiye'nin her alanda dışa bağımlı hale gelmesine giden yolu açmıştı.

1950'de iktidara gelen Demokrat Parti, Türkiye'yi siyasal ve ekonomik açılardan Batı'ya ve özellikle de ABD'ye bağlamak amacını benimsemişti. Demokrat Parti iktidarı, büyük ölçüde ABD'nin ekonomik ve askeri yardımına sırtını dayamayı yeğlemişti. Bunun sonucunda, Türkiye'nin dış yardım gereksinmesi dış politikasının ayrılmaz bir parçasını oluşturdu.[1]

Demokrat Parti döneminde Türkiye'nin ekonomi sistemi, genellikle özel teşebbüs ile yabancı yatırımlara dayandırılarak biçimlendirilmiş ve 1947-1961 yıllarında Türkiye, ABD'den 1,862 milyon dolarlık askeri yardım ile 1,394 milyon dolarlık ekonomik yardım sağlamıştı.[2] Böylelikle Demokrat Parti Hükümetleri, uzun vadede dış yardıma dayalı bir ekonomi politikası izlemişti.

Türkiye'nin NATO'ya alınmasından sonra, ABD'nin Türkiye'ye yaptığı askeri ve ekonomik yardımların miktarlarında bir artış olmuştu. ABD, Türkiye'ye yardım yaparken öncelikle NATO'nun, Türkiye üzerinden yapılacak olası bir Sovyet saldırısı dolayısıyla

---

1 Başbakan Menderes, Türkiye'yi "Küçük Amerika" yapmanın çağdaşlaşmakla aynı anlamı taşıdığını düşünüyordu.

2 Mustafa Aydın, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures during the Cold War", *Middle Eastern Studies*, vol. 36, no. 1, January 2000, s.110.

zarar görmesini engellemek istiyordu. Böyle bir saldırı durumunda, İttifak'ın zayıf üyelerinden olan Türkiye'ye gerekli yardımlar gönderilene değin Sovyetler Birliği planladığı hedeflere ulaşabilirdi. NATO askeri stratejisine göre, Türkiye'nin, bir Sovyet saldırısını "sünger gibi emmesi" amaçlanmaktaydı.[3] Güçsüz bir Türkiye bunu başaramazdı. Bunun NATO açısından doğurabileceği olumsuz sonuçları ortadan kaldırmak için ABD, Türk ordusunun güçlendirilmesini ve modernleştirilmesini istiyordu. ABD'nin amacı, NATO'ya alındıktan sonraki görevi Sovyet saldırısını bir süre tutmak ve Sovyet ordusunun bir kısmını alıkoymak olarak saptanan Türk ordusunun mevcut varlığını sürdürmesini sağlamak suretiyle, Türkiye'nin güvenliğini artırmaktı.

İlerleyen yıllarda Türkiye'de çok sayıda Amerikan askeri üssünün kurulmasıyla, yardımlar bu üslerin korunması amacıyla verilmeye başlanmıştı. ABD, Türkiye'deki askeri varlığını, NATO amaçları dışında Ortadoğu'daki bazı siyasal olaylara müdahale etmek amacıyla da kullanmak isteyince, bu davranışının Türk kamuoyunda oluşturabileceği tepkiyi azaltmak için, Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardımların yapılmasını sürdürdü.

Öte yandan, Türkiye'nin 1950'lerin ortalarından itibaren dünyada hızla yayılan "Bağlantısızlar Bloku"na katılmasını önleyebilmek amacıyla da ABD, Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardımlarını devam ettirmişti, çünkü bağlantısız ya da tarafsız bir Türkiye, bölgedeki Amerikan çıkarlarına hizmet etmeyebilirdi.

ABD yönetimi, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik istikrar içinde olmasını kendi çıkarları ve NATO'nun çıkarları açısından gerekli gördüğünden, Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardımların sürdürülmesi görüşündeydi. Siyasal istikrarın devam etmesi, ekonomik koşulların olumlu olmasına ve bu da, yardımların sürdürülmesine bağlıydı.

---

3 Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, der. Baskın Oran, c. I (1919-1980), İletişim Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 2001, s.552.

Demokrat Parti Hükümetleri, izledikleri ekonomi politikası nedeniyle, sürekli olarak dış yardım almak gereğini duymuşlar ve ABD'nin dış politikasıyla ne denli uyumlu olurlarsa, o kadar çok yardım alabileceklerini düşünmüşlerdi. Bu, benim görüşüme göre, dış politikada ileriyi göremeyen bir Hükümet'in ülkeyi yanlış bir istikamete yönlendirmesi sonucunu doğuracak ve Türkiye'nin, uluslararası toplumda yalnızlığa itilmesine neden olacaktı.

Türkiye'ye 1949-1953 yıllarında, toplam 225.100.000 dolar tutarında Amerikan ekonomik yardımı yapılmıştı. Aynı yıllarda yapılan askeri yardım miktarı, 305.700.000 dolardı. 1954-1962 döneminde yapılan ekonomik yardım miktarı ise, 867.500.000 dolar, askeri yardım da 1.550.000.000 dolardı.[4]

Ekonomik yardımlar, Türkiye'nin ihtiyaç alanlarından çok, ABD'nin istediği alanlarda kullanılmıştı. Yardımların büyük bölümü, ABD'den tarım makineleri ve yol yapım aletleri almaya harcandı. Türkiye, ABD'den satın aldığı makinelerin yedek parçalarını da ABD'den sağladığı için, ABD, Türkiye'ye yaptığı yardımı dolaylı yoldan geri almış oluyordu. Satılan makinelerin karşılığında elde edilen parayı ABD, Türkiye'ye askeri yardım olarak yolluyordu. Öte yandan, gerçek bir kalkınmayı sağlayacak endüstri yatırımlarına ayrılan pay ise, genel yardım toplamının yalnızca yüzde 6.8'ini oluşturmaktaydı.

Marshall Planı'nın uygulandığı dönemde Türkiye'ye daha çok borç verilirken, 1952'den sonra Amerikan yardımlarının büyük kısmı, Türkiye'deki ekonomik koşullar da göz önüne alınarak hibe biçiminde olmuştu. Bu hibeler, başlangıçta Amerikalı uzmanların yönlendirdiği alanlara yatırım yapılması için kullanılırken, 1954'ten itibaren ithal malların finansmanına ayrıldı. 1954'ten sonra hibe yardımları nakdi olmaktan çıkmış, ABD, ihtiyaç fazlası tarımsal üretimini "hibe yardımı" adı altında Türkiye'ye göndermeye başlamıştı.

---

4 *Age*, s.553.

Demokrat Parti Hükümetlerinin Ekonomi Politikası

Demokrat Parti'nin ekonomi politikası, kamu ekonomik teşebbüslerini özel sektöre devretmeyi amaçlamaktaydı. Ekonomi üzerindeki devlet denetimlerini gevşeten Demokrat Parti Hükümetleri, özel sektörü özendirme girişimlerine hız vermişti. Dönemin ekonomi politikasının önceliği, özel sermaye birikiminin özendirilmesi ile ulusal burjuvazinin yaratılmasıydı. Bu dönemde, özel teşebbüsler ile özel sektörde çalışanların sayısı iki katın üzerine çıkmıştı.[5]

1950'de, uzun vadeli iç ve dış kredileri ve özel sektöre teknik yardımı kolaylaştırmak amacıyla, Hükümet tarafından Sınai Kalkınma Bankası kuruldu. Yabancı sermaye özendirilmekte ve ortak teşebbüsler aracılığıyla yerli sermaye ile yabancı sermayenin bütünleştirilmesi desteklenmekteydi.

Özel sektörün büyümesine karşın, 1950'lerde endüstrileşmeyi sınırlayan güçlü öğeler bulunmaktaydı. Demokrat Parti yönetiminde, Sınai Kalkınma Bankası'nın özel işyerlerine kredi sağlamasına karşın, bu işyerleri genellikle uzun vadeli endüstriyel projeler yerine, hizmet sektöründe kısa vadeli yatırımlar yapmayı yeğlemekteydi. Bu da, Demokrat Parti'nin, "her mahallede bir milyoner yaratmak" politikasında yansımasını bulmuştu. Özel sektörün devlete ve devlet kredileri ile projelerine dayanması, bağunsız bir kapitalist sınıfın gelişmesini engelleyen ve endüstrileşme sürecini olumsuz etkileyen diğer bir öğe olmuştu.

Demokrat Parti'nin ekonomi politikasında endüstri sektörünü özendiren politikalar yer almakla birlikte, tarım ekonominin itici gücünü oluşturmaktaydı. Desteğinin çoğunluğunu kentlerin dışından alan Demokrat Parti Hükümetleri, tarım sektörünün ekonomik gelişmesini sağlayacak bazı önlemler almıştı. Hükümet,

5 Meliha Benli Altunışık and Özlem Tür, *Turkey, Challenges of Continuity and Change*, RoutledgeCurzon, London and New York, 2005, s.70.

özel kişilere ait geniş toprakların dağıtımı için değil de, devlete ait toprakların dağıtımı amacıyla, 1946 tarihli Toprak Dağıtım Yasası'nı uygulamaya geçirdi. Bu yasanın uygulanması sonucunda, ekilebilir toprakların miktarı yüzde 55 oranında artarken Anadolu'da küçük toprak sahiplerinin sayısı da artmıştı. Bunun yanı sıra, Demokrat Parti Hükümetleri, tarımda makineleşmeyi gerçekleştirmiş, tarım makinelerinin ve traktörlerin ithalinin Marshall yardımlarıyla finanse edilmesini sağlamıştı. Tarımda makineleşme, daha geniş toprak parçalarının ekilebilmesine olanak sağlamış ve tarım sektöründe üretimi artırmıştı. Tarımda makineleşmeye karşın, tarımsal üretimin sulama gibi diğer alanları aynı hızla gelişememiş, ekilebilir alanların tükenmesiyle birlikte tarımda da durgunluk dönemi başlamıştı. 1953'ten sonra Türkiye'nin ekonomisi bozulmaya başlamış ve dış ticaret açığı büyümüştü.

Türkiye, 1954 yılında, yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmek için, dünyanın hemen hemen en liberal yabancı sermaye yasasını ve bir de, petrol yasasını çıkarmıştı. 6224 sayılı "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu", 18 Ocak 1954'te yürürlüğe girdi. Bu yasayla, yabancı girişimcilerin Türk yatırımcılara tanınan hakların tamamından yararlanması sağlanmıştı. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'na karşın, yabancı yatırımların miktarı umulduğu ölçüde artış göstermemişti, çünkü Amerikan yatırımcısı, Türkiye üzerinde henüz Sovyet tehdidinin kalkmamış olduğunu düşünmekte ve Demokrat Parti iktidarının yabancı sermayeye karşı nasıl bir tutum takınacağı belli oluncaya değin beklemeyi yeğlemekteydi.

7 Mart 1954'te, "Türkiye Cumhuriyeti'nin petrol yataklarının hususi teşebbüs ve yatırımlar eliyle süratle, fasılasız ve verimli olarak inkişaf ettirilmesini ve kullanılmasını sağlamak" amacıyla, 6326 sayılı Petrol Yasası çıkarılmıştı. Petrol Yasası, yabancı petrol şirketlerine Türkiye'de petrol yatakları arama ve mevcut kaynakları geliştirme olanağı sağlamakta ve elde edilecek kârın çıkaran ile

çıkarılan arasında yüzde 50 yüzde 50 paylaşılmasını öngörmekteydi. Böylece, Türkiye petrolü millileştirmişken bundan vazgeçen ilk ülke olmaktaydı.

Ana muhalefet partisi CHP, bu iki yasanın yürürlüğe girmesini "kapitülasyonların hortlatılması" biçiminde değerlendirerek, 1954 seçim kampanyasını bu tema üzerine oluşturmuştu.[6]

Demokrat Parti iktidarı döneminde izlenen ekonomi politikalarının olumsuz sonuçları 1954'ten itibaren hissedilmeye başlandı. 1950'lerin ortasında tarımsal üretim azalmaya yüz tutmuş, fiyatlar artmaya başlamış ve altın ile döviz rezervleri azalmıştı. 1954 yılında yaşanan kuraklık, üretimi yüzde 20 oranında azaltmıştı. Avrupa'nın başlıca buğday ihracatçısı olarak görülen Türkiye, 1954'te buğday ithal etmeye başlamıştı.

Ekonomik girişimleri Amerikan yardımına güvenerek ve plansız bir biçimde gerçekleştirmenin sonucunda, 1954'te yüzde 9 olan enflasyon, 1958'de yüzde 15'e yükselmiş ve Türkiye'nin ticaret dengesinde büyük bir açık oluşmuştu. Türkiye, ağır bir mali yük altına girmişti. Hükümet, bu mali zorluklarının üstesinden gelebilmek için, ABD'den daha fazla ekonomik ve askeri yardım sağlamanın şart olduğu görüşündeydi. *Ne denli yanlış bir bakış açısı!* Oysa Demokrat Parti iktidarı, elinde var olan olanaklarla ekonomisine bir çekidüzen verme yoluna gidebilirdi.

1954 Mart ve Haziran'ında sırasıyla Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes, ABD'ye ziyaretlerde bulunarak ekonomik yardımın artırılmasını istedi. Bayar'ın ziyareti sonucun-

---

6 2 Mayıs 1954'te Türkiye'de genel seçimler yapılmış ve Demokrat Parti, tüm oyların yüzde 56.61'ini almıştı. CHP ise, yüzde 5 oranında oy kaybederek, oylarını yüzde 34.78'e düşürmüştü. Milletvekilliklerinin yüzde 92.98'ini alan Demokrat Parti, 541 koltuktan 503'ünü işgal etmiş, CHP ise, koltukların yüzde 5.52'si ile yetinmek durumunda kalmıştı. Seçimlerin ertesinde İkinci Menderes Hükümeti istifa etmiş ve Adnan Menderes yeniden hükümeti kurmakla görevlendirilmişti. Üçüncü Menderes Hükümeti, 26 Mayıs'ta TBMM'den güvenoyu aldı.

da Türkiye, 1954 mali yılı içinde fazladan 30 milyon dolarlık hibe niteliğinde ekonomik yardım almış ve 5 Haziran 1954'te, ABD'nin, Türkiye'ye daha önce planlamış olduğu miktardan iki katı fazlası askeri yardım yapmayı kabul ettiği açıklanmıştı. Öte yandan ABD, Menderes'in 300.000.000 dolarlık ek yardım talebini geri çevirmiş ve Türk ekonomisinin düzelmesinin tarıma uygulanan sübvansiyonların azaltılmasına bağlı olduğunu vurgulayarak, ilk kez Türkiye'nin ekonomi politikasına müdahale etmişti. Yine de Türkiye'nin ısrarlı girişimleri sonucunda, kısa bir dönem ABD'nin yardımları artmıştı. *Bir ülke açısından ne yüz kızartıcı bir durum!!!*

1948-1954 döneminde, başta ABD olmak üzere yabancı ülkelerden alınan yardımlar, kalkınma girişimlerinin maliyetini çok büyük oranda karşılarken, 1955 yılında bu oran yüzde 10'a düşmüştü. Yatırımların yavaşlaması ve tarım sektöründeki durgunluk, ihracatın hızla azalmasına, dış ticaret açığının büyümesine ve döviz rezervlerinin erimesine yol açtı. Bu ekonomik darboğazı aşmanın tek yolunun daha çok Amerikan yardımı almak olduğu düşüncesiyle, 1955 yılı başından itibaren Başbakan Menderes, sık sık ABD makamlarına başvurmaya başlamıştı. Öte yandan da, Türkiye'nin 1947'de üye olduğu Uluslararası Para Fonu'ndan (IMF) daha çok borç alınması çalışmaları başlatılmıştı. Türk ve Amerikalı ekonomi uzmanları arasında 1955 Haziran'ında İstanbul'da yapılan görüşmelerde, ABD tarafı, yardımlara karşılık enflasyonist politikaların terk edilmesi, tarım sektörüne yönelik kredi ve destekleme alımlarının durdurulması, ivedi bir vergi reformunun hazırlanması ve Türk lirasının devalüe edilmesi koşullarını ileri sürdü. Türkiye'nin bu koşulları gerçekleştirmeye yanaşmaması üzerine görüşmeler kesilmişti.

Amerikan yardımının gelmemesiyle ekonomi daha da kötüye gitmeye başlamıştı. Türk ekonomisinin giderek bozulmasının temelinde "enflasyon yolu ile kalkınma" politikası yatmaktaydı. Ekonomideki kötü gidişat nedeniyle, 29 Kasım 1955'te Hükümet

istifa etmiş ancak, Adnan Menderes yeniden hükümeti kurmakla görevlendirilmişti. Dördüncü Menderes Hükümeti, 13 Aralık 1955'te Meclis'ten güvenoyu aldı. Yeni Hükümet, devalüasyon yapılması ve tarım sübvansiyonlarının kısılması önerilerine karşı çıkmış ve yalnızca 25 milyon dolarlık bir yardımla yetinmek zorunda kalmıştı.

Öte yandan, 1957 yılında Sovyetler Birliği, ilk kıtalararası balistik füzeyi (intercontinental ballistic missile, ICBM) fırlatmış ve Türkiye, ABD'nin, Türkiye'yi orta menzilli balistik füzeleri (intermediate-range ballistic missile, IRBM) için en uygun üs olarak belirlemesi üzerine, dünyadaki nükleer dengenin kurulmasından sonra kaybetmek üzere olduğu önemini yeniden kazanmıştı. Bu gelişmenin etkisiyle, 1957 yılından sonra kısa bir süre için Türkiye'ye yapılan Amerikan ekonomik yardımlarında bir artış kaydedilmişti.

Uluslararası Para Fonu'nun devalüasyon, dış ticaretin serbestleştirilmesi ve sübvansiyonların azaltılması çağrılarına karşın, Demokrat Parti iktidarı, "Milli Koruma Kanunu"nu uygulamayı, fiyatları ve pazarları denetlemeyi, enflasyonist politikalar izlemeyi ve ithal ikame politikaları uygulamayı seçmişti. Demokrat Parti, seçmenlerinin üçte ikisini oluşturan tarım sektöründe çalışanlar için düşük gelirleri kabul etmemekteydi. Bu nedenledir ki, tarım sektöründe daha çok sübvansiyon ve koruyucu önlemi uygulamaya başlamış ve bu önlemler daha sonra ekonominin diğer sektörlerinde de uygulanmıştı. İşte Demokrat Parti'nin bu politikaları, ekonomideki bunalımı daha da derinleştirmişti. Böylelikle 1958'de Hükümet, dış borcunu ödeyemez ve dış ticaretini yürütemez bir duruma düştü. Aynı yıl Demokrat Parti Hükümeti, Uluslararası Para Fonu'ndan yardım istemek ve Fon'dan yeni krediler alma karşılığında, bazı kısıtlama önlemlerini kabul etmek zorunda kalmıştı.

Menderes 1958 yılında, giderek hızlanan enflasyon ve gerek iç gerek dış ticaretteki darboğazlar karşısında, ABD, Almanya, İn-

giltere, Avrupa Ödemeler Birliği ile Uluslararası Para Fonu'nun oluşturduğu uluslararası bir konsorsiyomun öne sürdüğü istikrar programını uygulamak durumunda kaldı. 4 Ağustos 1958'de yürürlüğe giren istikrar (stabilizasyon) programının bünyesi şöyle saptanmıştı: 1) Para değerinin ayarlanması 2) para hacminin denetimi 3) para ücretinin ayarlanması 4) piyasada var olan aşırı satın alma gücünün massedilmesi 5) bütçelerin denkleştirilmesi 6) kamu işletmelerinde mali dengenin sağlanması 7) ithalatın düzenlenmesi 8) ihracatın özendirilmesi 9) yatırımların kısa vadede üretken alanlara yönlendirilmesi.

Dördüncü Menderes Hükümeti, 4 Ağustos 1958'de Türk lirasını devalüe etmek zorunda kalarak, 1946'dan beri değişmeyen 1 doların fiyatını 2.80 liradan 9 liraya çıkarmıştı. Devalüasyondan sonra, ABD, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve Avrupa Ödemeler Birliği'nden toplam 359 milyon dolar dış yardım sağlanmak suretiyle, dış ticaret tıkanıklıkları giderilmeye çalışıldı. Ekonomide alınan bu önlemlerin sonucunda, enflasyon durdurulmuş, nisbi fiyatlar normale yaklaşmış ve özellikle kredilerle borçlar konusunda bazı karışık hesaplar temizlenmişti.

Demokrat Parti Hükümetlerinin mali politikaları, Türkiye'de önemli sosyal değişimlere yol açtı. Ekonomik etkinliklerle uğraşan yeni orta sınıfın statüsünün yükselmesiyle bu sınıfın güç kazanması, maaşlı bürokratların, aydınların ve subayların statüsünün aşağıya çekilmesi sonucunu doğurmuştu. Demokrat Parti iktidarı, ne yazık ki, toplumda gelişmekte olan yeni istikrarsızlık güçlerini anlayamamış ve ülkede iç çatışmanın tohumları yeşermeye başlamıştı.

1960 yılında Türkiye'deki ekonomik huzursuzluk doruk düzeye ulaştı. İşte böyle bir ortamda, 1960 Nisan'ında, Başbakan Menderes'in Temmuz ayında Moskova'ya gideceği açıklandı. Demek ki, Demokrat Parti yönetimi, yalnızca Batı'ya bağımlı bir dış politikay-

la düzlüğe çıkamayacağını en sonunda anlayabilmiş ve o zamana değin son derece ürktüğü ve herhangi bir bağ kurmaktan kaçındığı Sovyetler Birliği'ne yüzünü dönmeyi kararlaştırmıştı. Ancak, her şey için artık çok geçti! Demokrat Parti iktidarının sonunu getirecek olan 27 Mayıs 1960 Devrimi kapıdaydı!

*
* *

Burada şu sorular aklıma gelmekte:

Acaba Türkiye, ekonomik kalkınmasını kendi öz kaynaklarıyla gerçekleştiremez miydi?

Acaba Türkiye, ekonomik kalkınmasını dış yardımlarla gerçekleştirmeyi yeğlemekle kolay yolu mu seçmişti?

Acaba Demokrat Parti iktidarı, Sovyetler'den gelebilecek tehditleri biraz abartmamış mıydı? Acaba Demokrat Parti Hükümeti, Osmanlı'nın Rusya'ya yönelik korkusunun tutsağı mı olmuştu?

Acaba Demokrat Parti Hükümeti, Osmanlı'nın son yollarında Batı'ya duyduğu hayranlığa ve Batılılar karşısındaki aşağılık duygusuna mı kapılmıştı?

Demokrat Parti Hükümeti, niçin Batı'nın kucağına oturarak bir dış politika izlemeyi yeğlemişti?

Keşke Türkiye'miz, iç ve dış politikasında Atatürk'ümüzün yolundan hiç sapmamış olsaydı!!!

VI. TÜRKİYE-ABD İKİLİ ANLAŞMALARI

Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 3. maddesi, ortak savunmanın daha etkili biçimde gerçekleştirilebilmesi için, taraflar arasında sıkı bir işbirliğinin yapılmasını öngörmekteydi. Öte yandan, NATO üyelerinin 19 Haziran 1951'de imzaladıkları "Kuzey Atlantik Antlaşması'na Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerin Statüsüne Dair Sözleşme", üye devletlere, birbirlerinin topraklarında tesis kurmak, askeri ve sivil personel bulundurmak ve bu personele kendi yasalarını uygulamak olanağını sağlamaktaydı. ABD, bu iki belgeye dayanarak, Türkiye ile çok sayıda ikili anlaşma yapmış ve Türk topraklarında askeri tesisler kurduğu gibi, birçok siyasal, ekonomik ve askeri ayrıcalık da elde etmişti.

Kamuoyunca çokça tartışılan Türkiye-ABD ikili anlaşmaları, TBMM'nin onayından geçirilmiş değildi. Bunlar, "yürütme anlaşmaları" biçiminde olup, ya Dışişleri Bakanlığı ya da teknik niteliklerinden ötürü askeri makamlar tarafından imzalanmış ve imzalandıkları gün yürürlüğe girmişti. Türkiye ile ABD arasında 1952-1960 döneminde 54 ikili anlaşma yapılmıştı.

Türk-Amerikan Ortak Güvenlik Anlaşması, 7 Ocak 1952 tarihinde mektup teatisi yoluyla yürürlüğe girerek, 10 Mart 1954'te TBMM tarafından onaylanmıştı. Böylece Türkiye, daha NATO üyesi olmadan, ABD'nin askeri girişimlerini desteklemek ve gerekirse bu gi-

rişimlere yardım etmek yükümlülüğünü üstlenmişti. Ayrıca, Amerikan ekonomik yardımları çerçevesinde Türkiye'ye sokulan ABD mallarına sağlanan kolaylıkların, bundan böyle askeri malzemeler için de sağlanması kabul edilmişti.

NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi, Türkiye'nin NATO'ya katılmasından önce, 19 Haziran 1951'de NATO üyesi ülkeler arasında imzalanmıştı. Türkiye'nin 25 Ağustos 1952'de imzaladığı bu sözleşme, 10 Mart 1954'te TBMM tarafından onaylandı. Bu sözleşmeyle ABD'nin, Türk topraklarında askeri tesisler ve üsler kurması ve askeri personel bulundurması kabul edilmişti. Sözleşmenin en önemli maddesi, Amerikan askeri personelinin cezai durumunu düzenleyen 7. maddeydi. Bir eylem ABD yasalarına göre suçsa zanlı ABD tarafından, Türk yasalarına göre suçsa Türkiye tarafından yargılanacaktı.

Bir Amerikalı personelin resmi görevi sırasında işlediği suçlardan ötürü, Türk mahkemeleri tarafından yargılanması söz konusu değildi. Ancak sözleşmede, sanığın suçu işlediği sırada resmi görevli olup olmadığının kimin tarafından saptanacağına ilişkin bir hüküm bulunmamaktaydı. 28 Temmuz 1956'da yapılan yeni bir ikili anlaşmayla, sanığın resmi görevde olup olmadığının belirlenme yetkisinin, Türkiye'deki Amerikan Askeri Yardım Kurulu (JUSMMAT) Başkanı'na verilmesi kabul edildi. Böylece, Türk toprakları üzerinde işlenen bir suç nedeniyle, yabancı bir ülkenin makamlarına yargılama sürecine doğrudan müdahale hakkı verilmiş oluyordu.

Askeri Tesisler (Kolaylıklar) Anlaşması ile Türkiye, ülkesinde kurulacak ABD askeri tesislerinin durumunu düzenlemekteydi. Bu anlaşma, 23 Haziran 1954'te imzalanmış ve önceden onaylanmış olan NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'nin uygulanmasına yönelik anlaşmalar kategorisine girdiği gerekçesiyle, TBMM'ye hiç getirilmemişti.

Askeri Tesisler Anlaşması ile Amerikan hava, kara ve deniz kuvvetlerinin Türk topraklarını kullanmalarına izin veriliyordu. Amerikan askeri uçaklarının Türkiye'deki askeri havaalanlarını kullanabilmeleri, kurulacak üslere Türk Hükümeti'nin izni alınarak malzeme, teçhizat, akaryakıt ve ikmal maddeleri yerleştirilmesi, ortak kullanılacak üs ve tesislerin masraflarının iki ülke arasında paylaşılması kabul ediliyordu. Tesisler Anlaşması'na dayanılarak, zaman içinde Türkiye'de 90'ın üzerinde askeri ve sivil nitelikte Amerikan tesisi kurulacaktı.

Vergi Muafiyetleri Anlaşması, 23 Haziran 1954'te imzalanmış olup, ortak savunma için Amerikalılarca yapılacak masraflardan vergi alınmamasını öngörüyordu. Ancak, hangi harcamaların ve malzemelerin ortak savunma dışında tutulacağı konusu açıkça düzenlenmemişti. Bu anlaşma hükümlerinin uygulanmasında Türk tarafı esnek davranmış, Amerikan askeri personelinin Türkiye'ye ithal ettiği eşyadan gümrük vergisi, nakliyat resmi, harç ve damga resmi alınmaması ile Amerikan tesislerinin elektrik, havagazı, akaryakıt, PTT, içki ve sigara vergilerinden muaf tutulması yoluna gidilmişti.

Görüleceği gibi, *Demokrat Parti iktidarı, ABD'ye ödün üzerine ödün vererek, Türkiye'yi adeta ABD'nin uydusu durumuna düşürmüştü. Atatürk'ümüzün, nice canlar pahasına gerçekleştirdiği Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ertesinde kurmuş olduğu tam bağımsız ve çağdaşlaşmadan yana Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetimini emanet ettiği kadrolar, o büyük insanın emanetine büyük bir umursamazlıkla hıyanet etmişti!!*

25 Nisan 1955 tarihli Savunma Kolaylıkları Yardım Programı'na Ait Anlaşma, ABD'nin Askeri Tesisler Anlaşması ile Türkiye'de kuracağı üs ve tesisler dolayısıyla, Türk Hükümeti'ne ek bazı yükümlülükler getirmekteydi. Türkiye, Amerikan yardımı ile kurulan tesisleri, ortak güvenliğin aniden gerektirdiği hallerde derhal kul-

lanılabilecek bir durumda tutacak; ancak, ABD tarafından sağlanan malzeme, böyle bir durumun ortaya çıkmasına değin ve ortak güvenlik amaçlarıyla kullanılmalarını engellemeyecek biçimde başka amaçlarla da kullanılabilecekti. Türkiye, ABD Hükümeti tarafından verilecek teçhizat ve teknik bilgi dışında, ek tesisler için gerekli olan araziyi, binaları, teçhizatı, malzemeyi ve hizmetleri sağlayacaktı.

26 Mayıs 1955 tarihli Ortak Savunma Yardım Programı'na Göre Verilen Artık Teçhizat ve Malzemenin Kullanılmasına Ait Anlaşma ile ABD Hükümeti, ortak savunma için artık gerekli olmayan teçhizat ve malzemenin bir üçüncü devlete transferine izin verebilecek ya da söz konusu teçhizat ve malzeme, ABD Hükümeti tarafından başka bir biçimde kullanılabilecekti. Böyle bir durumda, söz konusu teçhizat ve malzeme istenilen yere Türkiye tarafından bedelsiz taşınacaktı.

Atom Enerjisi Anlaşması, 10 Haziran 1955'te imzalanmış ve 14 Aralık 1956'da TBMM tarafından onaylanmıştı. Bu anlaşmaya göre, Türkiye, ABD'nin vereceği bilimsel yardımla, barışçı ve insancıl amaçlarla nükleer araştırma merkezleri kurabilecekti. Reaktörde kullanılacak zenginleştirilmiş uranyum ABD tarafından Türkiye'ye ödünç verilecekti.

Türk-Amerikan Güvenlik İşbirliği Anlaşması, 5 Mart 1959 tarihinde Ankara'da imzalanmıştı. Bu anlaşma, Türkiye'ye yönelik "doğrudan ya da dolaylı saldırı" durumunda, ABD'nin Türk Hükümeti'nin yardımına geleceğini öngörmekteydi. ABD, Türkiye dışında Pakistan ve İran'la da akdettiği içerikleri tümüyle aynı olan ikili Güvenlik İşbirliği Anlaşmaları çerçevesinde, Türkiye, Pakistan ve İran saldırıya uğradıkları takdirde, bu ülkelere silahlı yardım yapma yükümlülüğünü üstlenmekteydi. Ancak, Türkiye ile Pakistan ve İran'ın durumları birbirinden farklıydı, çünkü Türkiye, NATO üyesiydi ve silahlı bir saldırıya uğraması durumunda, bütün NATO

üyelerinden yardım görmesi gerekmekteydi. Bu durumda, ABD ile imzalanmış olan 5 Mart 1959 tarihli anlaşmanın Türkiye'nin güvenliği açısından hiçbir yenilik getirmediği ortadaydı. Öte yandan, anlaşmanın önsözünde yer alan "doğrudan doğruya ya da dolaylı saldırı" deyimi, özellikle muhalefet çevrelerinde bu anlaşmaya karşı bir güvensizlik havasının doğmasına yol açmıştı. TBMM Dışişleri Komisyonu'nda CHP adına görüşlerini belirten Bülent Ecevit, "dolaylı saldırı" deyiminin belirsiz ve tehlikeli yorumlara yol açabilecek nitelikte olduğunu kaydederek, ABD ile ortak savunma düzenlemesi içinde bulunan hiçbir Avrupa devletinin kendi hükümetine, uluslararası komünizmin silahsız olarak "dolaylı saldırısı" gibi olasılıklar karşısında, Amerikan askeri müdahalesini istemek hakkını tanımadığını belirtmişti.

Türk-Amerikan Güvenlik İşbirliği Anlaşması, muhalefetin itirazlarına karşın, 9 Mayıs 1960'da TBMM tarafından onaylanmıştır. Şu hususu belki vurgulamak gerekir ki, *ilk kez muhalefet, iktidarla bir dış politika konusunda aynı görüşü paylaşmamaktaydı.*[1] Türkiye bu anlaşmayı imzalamakla, Ortadoğu'da ortaya çıkması olası doğrudan ve dolaylı saldırıları önlemek gibi, hiç de gerekli olmayan ve başkalarının çıkarlarını koruyan ve belki de kendini bir savaşa sürükleyebilecek olan ağır bir yükümlülük altına girmiş olmaktaydı.

Bence, NATO üyesi olan ve güvenliğini öncelikle NATO İttifakı'na bağlamış olan Türk Hükümeti, Türk-Amerikan Güvenlik İşbirliği Anlaşması'nı imzalamakla, içeriği yoruma açık olan "dolaylı saldırı" kavramının arkasına sığınarak ABD'ye, ülkesinin içişlerine karışma olanağını tanımış ve böylelikle, ulusal bağımsızlığından büyük bir

---

1 1959 tarihli anlaşmada yer alan "dolaylı saldırı" kavramından büyük kaygı duyan CHP, buna dayanarak ABD'nin, bir darbe ve hatta seçimlerde uğranılacak bir mağlubiyet durumunda, Menderes Hükümeti lehine müdahale edebilme yükümlülüğünün olacağı görüşündeydi. Bu konuda Hükümet'e yöneltilen eleştiri o denli şiddetliydi ki, anlaşmanın onaylanabilmesi için TBMM'ye sunulması bir yıl ertelenmişti.

ödün vermişti. Tam bağımsız bir devletin dış politikasında hiçbir zaman atmaması gereken bir adımı, Menderes Hükümeti bir kez daha atmıştı. Demokrat Parti iktidarı tarafından dış politikada atılan bu yanlış adım, Türkiye'yi, yakın komşusu Sovyetler Birliği'nin açık hedefi durumuna getirmiş ve Sovyetler'in kendisine yönelik düşmanca davranışlarıyla karşı karşıya kalmasına neden olmuştu.

İkili anlaşmalar ile, Türkiye'de geniş ve etkili bir Amerikan askeri varlığı ortaya çıkmış ve bu askeri varlığa çeşitli ayrıcalıklar tanınmıştı.

ABD ile yapılan ikili askeri anlaşmalara koşut olarak, Türk ordusunun yapısı da değiştirilmişti. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Alman, Fransız ve İngiliz ordularının etkisinde kalınarak biçimlendirilen Türk Silahlı Kuvvetlerinin kadro, kuruluş ve örgütü, eğitim sistemleri, üniformaları, savaş doktrin ve kuralları, Amerikan ordusuna benzer biçimde yapılandırıldı.

VII. 1950'LERİN İLK YARISINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ

Demokrat Parti iktidarı, dış politikada Sovyet-karşıtı bir çizgi benimsemişti. Demokrat Parti döneminde, Türkiye'nin, Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku devletleriyle ilişkileri dostça olmaktan oldukça uzaktı. Sovyetler Birliği'nin 1945 yılında Türkiye'den toprak talebinde bulunmasından sonra, Türkiye'nin Truman Doktrini nedeniyle ve NATO, Balkan Paktı ve Bağdat Paktı üyelikleriyle Batı'ya bağlanmasıyla orantılı olarak, Türk-Sovyet ilişkileri de giderek kötüleşmişti. Ayrıca, Sovyetler Birliği açısından, Türkiye'nin özgür seçimlere dayanan çokpartili siyasal rejimi ve özel teşebbüse dayalı ekonomi modelini benimsemesi, Batı türü demokratik sisteme bağlılığının göstergeleriydi.[1]

Sovyet Notaları (3 Kasım 1951 ve 30 Kasım 1951)

Türkiye'nin NATO'ya katılması Sovyetler Birliği'nce önlenememişti. NATO'ya katılma görüşmeleri sırasında Ankara'ya yeni atanan Sovyetler Birliği Büyükelçisi Lavrichef, Dışişleri Bakan Vekili Samet Ağaoğlu'na 3 Kasım 1951'de sunduğu notada, NATO'yu, emperyalist devletlerin saldırgan politikalarının bir aracı olarak tanımlamış ve Türkiye'nin bu kuruluşa katılmakla, ülkesini NA-

1 Aydın, *age*, s.112.

TO'nun saldırgan politikasının uygulanmasında kullanacağını öne sürmüştü.

Türk Hükümeti, Sovyetler Birliği'nin bu notasını 12 Kasım 1951 tarihinde yanıtlamış ve NATO'nun, zorunluluklar karşısında kurulmuş bir savunma örgütü olduğunu belirtmişti. Notada ayrıca, Sovyetler Birliği'nin askeri hazırlıklarına değinilmiş, bunların karşısında Türkiye'nin savunma durumu anlatılmış ve Türkiye'nin NATO'ya katılmasının başlıca amacının, herhangi bir saldırıya karşı ortak güvenlik çerçevesinde kendi güvenliğini sağlamak olduğu ifade edilmişti.

Sovyetler Birliği, 30 Kasım 1951'de Türkiye'ye aynı içerikte bir nota daha vermiş; ancak Türkiye, bu notaya yanıt bile vermemişti. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, bunun nedenini şöyle açıklamıştı: "Bizim NATO'ya girmekten vazgeçtiğimizi, kendi güvenliğimizi ve hür demokratik devletlerin güvenliğini mümkün mertebe artırmaktan vazgeçtiğimizi ifade etmedikçe, Sovyetler Birliği'ni tatmin etmeye imkân yoktur."

Kore Savaşı, Sovyet yöneticilerine, dünyada artık güç yoluyla eskisi kadar kolaylıkla yayılamayacaklarını gösteren ilk işaret olmuştu. Iosif Vissariyonoviç Stalin'in 5 Mart 1953'te ölümünden sonra iktidara geçen yeni Sovyet yöneticileri, Sovyet nüfuzunu, Batı ile barış içinde yapılacak ideolojik ve ekonomik rekabetle ve özellikle, siyasal eğilimleri ne olursa olsun, bağımsızlıkları için savaşan ülkeleri desteklemekle yaymak yolunu seçmişti.

Stalin'in Ölümünden Sonra Türk-Sovyet İlişkileri (1953-1955)

Stalin'in 5 Mart 1953'te ölümü, Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcını oluşturdu. Stalin'in yerine gelen Sovyet yöneticileri, genel dış politikalarıyla birlikte, Türkiye'ye yönelik politikalarında da değişiklik yapma gereğini duymuştu. Ancak, Stalin'in ölümünün ertesinde yeni Sovyet yöneticilerince izlenen

dış politikanın, Türk dış politikası üzerindeki etkisi çok az olmuştu, çünkü Demokrat Parti Hükümeti, değiştiği öne sürülen Sovyet politikasının samimi olduğuna inanmayı reddetmekteydi.

Sovyetler Birliği, 30 Mayıs 1953'te Türkiye'ye verdiği bir notayla, İkinci Dünya Savaşı ertesinde gündeme gelen Kars ile Ardahan'a ilişkin istemlerini geri çektiğini ve Türkiye'den hiçbir toprak talebinde bulunmadığını resmen bildirmişti. Sovyetler Birliği, Türkiye'ye verdiği notada başlıca üç noktaya değiniyordu. Sovyetler, Türkiye ile ilişkilerini iyileştirme isteğini dile getirmekte, ikinci olarak, Türkiye'den hiçbir toprak isteği olmadığını, bu isteklerin Gürcistan ile Ermenistan'dan kaynaklandığını ve federal birim olarak bunu düzeltmek istediğini belirtmekte ve üçüncü olarak da, Boğazlar konusundaki görüşünü gözden geçirdiğini ifade etmekteydi. Ancak bu notada, Sovyetler'in, Boğazlar üzerindeki taleplerinden vazgeçip vazgeçmediği açıklanmamaktaydı.

Sovyetler Birliği, 30 Mayıs 1953 tarihli notasıyla, Türkiye ile ilişkilerin normale dönmesi yolunda ilk adımı atmış ve savaş sonrasında iki ülke arasındaki ilişkileri kopma noktasına getiren çıkışından kesinlikle geri dönmüştü. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak istemlerinden vazgeçtiği yolundaki açıklaması karşısında, Türkiye'nin tutumu hemen değişmemişti. Bunun başlıca nedeni, Türk Hükümeti'nin, Sovyetler Birliği'nin politikasını değiştirdiğine güvenememiş olmasıydı. Öte yandan Türkiye, güvenliğinin Batı'nın güvenliğinden ayrılamayacağı görüşünü savunmaktaydı.

Türkiye, Sovyetler Birliği'ne 18 Temmuz 1953'te gönderdiği cevabi notasında, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den hiçbir toprak talebi bulunmamasını memnuniyetle karşıladığını ve Boğazlar sorununun, Montreux Sözleşmesi hükümlerine tabi olduğunu belirtmekteydi.

Sovyetler Birliği, Türkiye'nin yanıtını aldıktan iki gün sonra, 20 Temmuz 1953'te Türkiye'ye yeni bir nota vererek, Boğazlar'daki

Amerikan ve İngiliz savaş gemilerinin gittikçe artan sayısından yakınmıştı. Türkiye, bu notaya 24 Temmuz'da verdiği yanıtta, bu tür nezaket ziyaretlerinin Montreux'ye uygun olduğunu ve önceden haber vermeyi gerektirmediğini bildirdi.

Nikita Sergeyeviç Khrushchev, 1953 Eylül'ünde Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri olmuştu. Bu, Parti'nin Khrushchev'in eline geçmesi demekti.

Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov'un Sovyet Yüksek Şurası'nda 8 Şubat 1954'te yaptığı konuşmada, Türkiye'ye dostluk önerisinde bulunmasına karşın, Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nin politikasının samimi olarak değiştiğine ilişkin tereddütleri 1954 yılı boyunca da sürmüştü. Başbakan Adnan Menderes, 21 Mart 1954 tarihinde Amerikan gazetecilerine verdiği demeçte şu hususlara değinmişti: "Rus politikasında bir tür yumuşamanın bazı görünürdeki sonuçlarına rastlamak mümkündür. Ancak Türkiye, politikasında çok gerçekçidir. Bir değişikliğin esaslı maddi delillerini görmeden önce uygulanmakta olan politikaya karşı çok uyanıktır."[2]

7 Kasım 1954'te Sovyet Başbakanı Bulganin, Sovyetler Birliği'nin yakın geçmişte Türkiye ile ilişkilerinde yanlışlar yaptığını; ancak, bu yanlışlara Stalin'in neden olduğunu ve bunların yinelenmeyeceğini söylemişti. Komünist Partisi Genel Sekreteri Khrushchev de, 29 Aralık 1955'te Sovyet Şûrası'nda yaptığı konuşmada, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Atatürk ve İnönü dönemlerindeki iyi ilişkilerden söz ederek, sonrasında bu ilişkilerin gölgelendiğini belirtti. Khrushchev, Sovyet Rusya'nın Türkiye ile iyi ilişkiler sürdürmek istediğini, Türkiye ile aralarındaki ilişkilerin kötü olmasında kendilerinin de sorumluluğunun bulunduğunu açıklamış, iki ülke arasındaki ilişkileri iyileştirmek için gerekli adımları attıklarını;

2 A. Suat Bilge, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye-Sovyetler Birliği Münasebetleri", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. basım, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.398.

ancak, Türk Hükümeti'nden benzer bir yaklaşım göremediklerini dile getirmişti.

Burada şu hususu vurgulamak gerekir ki, *Demokrat Parti yönetimi, ne yazık ki, yeni Sovyet dış politikasının niteliği ve amaçları konusunda Sovyetler'e yönelik eski şüpheciliğinden kurtulamamış ve yeni Sovyet dış politikasının yarattığı olanaklardan yararlanabilme ayrıcalığını başka devletlere kaptırmıştı!*

Sovyetler Birliği'nin 1955'te Mısır ile yakın ilişkiler kurma çabaları ile 1957 Suriye buhranı ve 1958 Irak darbesinde oynadığı rol, Türkiye'nin, düşman Sovyet-yanlısı devletlerle çevrelenmiş olduğu korkusuna kapılmasına neden olmuş, ayrıca, 1956 yılında Kızıl Ordu'nun Macar isyanını bastırması, Türkiye'nin Sovyetler'e yönelik kuşkularının pekişmesine yol açmıştı.

Türkiye, NATO üyeliği nedeniyle, NATO devletlerinin dış politikasına koşut bir politika izlemekteydi. Türkiye, Sovyetler Birliği'ne karşı bir blok politikası gütmeye başlamıştı. Bu, Türk Hükümeti'nin izlediği doğru bir dış politika mıydı?... Bence, körü körüne Batı'ya bağlılık yerine, Sovyetler Birliği'nin 1950'lerin ortalarından itibaren uygulamaya başladığı yumuşama politikasının Hükümet çevrelerince iyi izlenmesi ve değerlendirilmesi ve Sovyetler'in yeni politikası karşısında belki de farklı bir tutum takınılması gerekirdi. *Atatürk'ümüzün yapmış olduğu gibi, Sovyetler Birliği'nin resmi ideolojisi olan komünizmi göz önüne almayarak, bu ülkeyle dostluk ilişkileri geliştirilmesi ülkemiz açısından yararlı olabilirdi diye düşünüyorum. Ancak, Demokrat Parti yöneticileri, komünizmi bir "öcü" olarak görmekte ve komünizmle özdeşleştirdikleri Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurmaktan çekinmekteydi. İleri görüşlü olmayan bir bakış açısıydı bu!*

VIII. TÜRKİYE'DE KURULAN ABD ÜSLERİ

Sovyetler Birliği'nin Ağustos 1949'da ilk atom bombasını başarı ile patlatması, ABD'nin atom bombası tekeline son vermişti. Bu durumda, gelecekteki bir konvansiyonel savaşta ABD'nin Sovyetler'in içindeki hedefleri vurabilmesi için, stratejik bombardıman uçaklarının Türkiye'deki üslere gereksinmesi olacağı ortaya çıkmıştı. Ekim 1949'da Türkiye ile ABD arasında, gereksinme duyulan havaalanları ve tesislerin inşasına iki ülkenin yapacağı katkılar konusunda ilke anlaşmasına varıldı. 1950 baharında, Türkiye'deki havaalanlarının inşası ve modernizasyonu için, "Amerikan Mühendislik Grubu" ismi altında yeni kurulan bir kurum çalışmalara başlamıştı.

Türkiye'nin NATO üyeliği için çabaladığı dönemde, ABD tarafından havaalanlarının iyileştirilmesini ve yakıt depolarını içeren inşaatın Nisan 1952'ye değin tamamlanması hedeflenmişti. Türkiye 18 Şubat 1952'de NATO'ya resmen üye olduğunda, birçok üssün inşaatı tamamlanmış ve Adana Hava Üssü de Ekim 1952'de faaliyete geçmişti.

Türkiye'nin NATO üyeliğini onaylayan NATO Antlaşması, aynı zamanda, ortak askeri üslerin kurulmasına ve kullanılmasına da olanak tanıyan bir antlaşmaydı. Türkiye, NATO Antlaşması'nın ardından, bütün üyeler tarafından imzalanmış olan NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'ni de 25 Ağustos 1952'de imzalamıştı. Bu söz-

leşme ile ABD'nin, Türkiye'de askeri üsler ve tesisler kurması ve askeri personel bulundurması kabul edildi. NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'nin uygulanmasına yönelik olarak ABD, Türkiye ile 23 Haziran 1954 tarihinde "Türkiye'deki Amerikan Kuvvetlerinin Statüsü Anlaşması"nı imzaladı.

Demokrat Parti döneminde, Türkiye'de iki tür askeri üs söz konusuydu. Bunlardan biri NATO üsleri, diğeri de, "Askeri Tesisler Anlaşması"na dayanılarak inşa edilen ve yalnızca Amerikan kuvvetleri tarafından işletilen üs ve tesislerdi. Halk arasında "Amerikan üssü" olarak anılan bu ikinci tür tesisler, aslında mülkiyeti ve kullanımı tamamiyle Türkiye'ye ait olan ulusal askeri tesislerdi.[1] Anlaşmalar ABD'ye, bu tesislerin kullanımına olanak tanıyan bazı ayrıcalıklar sağlamaktaydı. Bu dönemdeki uygulamalara bakıldığında, "NATO üssü" ve "Amerikan üssü" ayırımının net olmadığı görülmekteydi.

Türkiye'de kurulan ABD üsleri, dört kategoride irdelenebilirdi: 1) Hava üsleri 2) stratejik füze üsleri 3) radar ve muhabere tesisleri 4) bu üslerde görevli personel ve yakınlarının kaldıkları tesisler. Türk Hükümeti, bu üs ve tesisler için, ABD'ye toplam 32 milyon metre karelik toprak parçası tahsis etmişti.

14 Ekim 1953 tarihinde İzmir'de Çiğli Altıncı Müttefik Taktik Hava Kuvvetleri kuruldu. Çiğli Altıncı Müttefik Taktik Hava Kuvvetleri, Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvvetlerine hava desteği sağlayacaktı.

5 Mart 1955'te ABD, Adana'da (İncirlik) bir havaalanı inşa etti ve Amerikan Hava Kuvvetleri bu üsse yerleşti. Bu üs, Türkiye'ye verilecek stratejik askeri malzemenin ana giriş alanı olarak kullanılacaktı. İncirlik üssü, 1957 yılından itibaren, U-2 istihbarat uçaklarının üs ve faaliyet merkezi haline gelmişti.

---

1 Selin M. Bölme, "Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim", *Uluslararası İlişkiler*, c.9, sayı 34, Yaz 2012, s.60.

ABD, İskenderun'da tamir ve makine atölyeleri ile kuru havuz ve deniz eğitim merkezinden oluşan bir deniz üssü kurmuştu. Bu üs, 20 Ekim 1953'te Türk makamlarına devredilmiş ve Türk makamları da üssü NATO hizmetine açmıştı.

Öte yandan, Türkiye'de kurulan üsler arasında, İzmit (Karamürsel) hava üssü ve Diyarbakır (Pirinçlik) üsleri ile Manisa, Afyon, Konya, Sinop, Samsun, Trabzon, Erzurum ve Ankara radar ve telsiz tesisleri bulunmaktaydı. Bu üs ve tesisler, Altıncı Müttefik Hava Kuvvetleri ile 1. ve 3. Türk Hava Kuvvetleri tarafından yönetilmekteydi. Yürürlükteki anlaşmalara göre, Amerikan personeli bu üsleri kullanabilmekteydi; ancak, bu üsler, Türk yetkililerinin izni olmadan, başka devletlere karşı girişilecek hareketlerde kullanılamayacaktı.

ABD Hava Kuvvetleri, taktik nükleer silahlarla donatılmış vurucu hava gücünü, 1957 tarihli bir anlaşmayla Türk toprakları üzerinde konuşlandırma hakkını elde etmişti.

Türkiye'de ABD tarafından kurulan üs ve tesisler, acaba uygulamada ABD'nin mi denetimindeydi yoksa Türk resmi makamlarının savlarına göre, Türkiye'nin mi denetimindeydi? Büyük Atatürk'ün öngörmüş olduğu üzere, bir büyük devletle ittifak, daima küçük devletin zararına sonuçlar doğurmaya mahkûmdu, çünkü "koruma altındaki" güçsüz devlet, ittifak içinde bulunduğu büyük devletin adımlarını izlemek zorundaydı.

Bence Türkiye, Demokrat Parti Hükümetleri döneminde, hiç düşünmeden kendini ABD'nin ve NATO'nun kucağına bırakmıştı. Demokrat Parti iktidarı, ABD'ye topraklarında üs ve tesis kurma olanağını tanımakla, "vatana ihanet" sayılabilecek bir davranışta bulunmuş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin tam bağımsızlığını ayaklar altına almıştı!

NATO'ya girmesinden sonra Türkiye'ye gerek Doğu Bloku ülkeleri gerek Bağlantısız Blok tarafından yöneltilen eleştirilerin ba-

şında, ülkesinde hem NATO çerçevesinde hem de ABD ile yaptığı ikili anlaşmalar yoluyla, yabancı üsler kurulmasına izin vermesi gelmekteydi.

Sovyetler Birliği, 1957 Ekim'inde uzaya ilk yapma uydusunu (Sputnik) fırlatmış ve bu gelişme, henüz elinde kıtalararası uzun menzilli füzeler (ICBM) bulunmayan ABD'de büyük kaygı nedeni olmuştu. ABD Başkanı Eisenhower, Sovyetler Birliği'ni bir saldırıdan caydırmak ve NATO'nun ilk vuruş yeteneğini artırmak için, üye ülkelere, nükleer başlık taşıyan orta menzilli güdümlü füzelerin (IRBM) yerleştirilmesini önerdi. Ancak, NATO üyelerinin çoğunluğu, topraklarına nükleer füzeler yerleştirmeleri durumunda, Sovyetler'in açık hedefi durumuna gelebileceklerinin bilinciyle füzeleri kabul etmek istememişti.

NATO devletlerinden yalnızca üçü, topraklarına orta menzilli güdümlü füzelerin yerleştirilmesini kabul etti. Bunlar, batıda İngiltere, güneyde İtalya ve doğuda Türkiye'ydi. Bence, bu, Demokrat Parti Hükümeti tarafından alınmış olan son derece sakıncalı bir karardı, çünkü Türkiye, bu kararı almakla, hem ABD'ye ülke topraklarında geniş bir hareket özgürlüğü kazandırmakta hem de Sovyetler Birliği ile ilişkilerini büyük ölçüde tehlikeye sokmaktaydı.

Başbakan Menderes, 9 Aralık 1957'de yaptığı bir açıklamada, Türkiye'ye NATO çerçevesinde ABD'den "Nike" ve "Honest John" füzelerinin gelmesini kabul ettiğini ve Türk subaylarının bu füzelerin kullanılmasında gerekli eğitimi görmek için ABD'ye gönderileceklerini dile getirmişti.

Aralık 1957'de, Türkiye'ye Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesi gündeme geldi. Sovyet Başbakanı Bulganin'in Adnan Menderes'e 13 Aralık'ta gönderdiği mektupta, Türkiye'nin topraklarını komşuları aleyhine kullandırmasının onu büyük tehlikeye soktuğu kaydedilmekteydi. Bulganin'e göre, topraklarına füze yerleştirmeyi kabul eden devletler "karşı vuruş" hedefi haline gelecekti. Bu

mektupla, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında, Türk topraklarına yerleştirilmiş olan ABD füzelerinin 1962'de Sovyetler Birliği ile ABD arasındaki pazarlık sonucunda kaldırılmalarına karar verilene değin sürecek olan füze sorunu başlamış oluyordu.

Türkiye'ye Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesi kararı 1957 yılı sonunda verilmişken, bu füzelerin yerleştirilmesine ilişkin gizli anlaşma 25 Ekim 1959'da Paris'te imzalanmıştı. Bu gecikmenin nedeni, Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs konusunda ortaya çıkan uyuşmazlıktı. Füzelerin her iki ülkeye birlikte yerleştirilmesi ve Kıbrıs'a da konulması öngörülüyordu. 25 Ekim 1959 tarihli anlaşmayla Türkiye, topraklarına 15 Jüpiter füzesini yerleştirmeyi kabul etti. Füzelerin Türkiye'ye yerleştirilmesi 1960 sonunda tamamlanmış ve bunlar ancak Temmuz 1962'de kullanıma hazır duruma gelmişti.

Demokrat Parti yöneticilerinin, Türkiye topraklarına Amerikan füzelerinin yerleştirilmesine ilişkin ABD ile imzaladığı gizli anlaşma, hem Türkiye'yi "gizli diplomasi" uygulayan bir devlet konumuna sokmuş hem de ülkeyi ABD'nin tam anlamıyla bir uydusu haline getirmişti!

IX. BALKAN İTTİFAKI VE TÜRKİYE (1954)

Balkan Paktı (28 Şubat 1953)

Bulgaristan, Ağustos 1950'de, 250.000 Türk'ü Türkiye'ye göç etmek zorunda bırakmıştı. Bulgar Hükümeti, 1950 yılının başında, büyük hız verdiği tarımda makineleşme hareketinin sonucunda toprakları elden giden ve çoğu işsiz kalan Türk azınlığından kurtulabilmek amacıyla, Türkleri göçe zorlamıştı.[1] Bulgaristan'ın 1950-1951 yıllarındaki tehcir hareketi Türkiye'yi kaygılandırmış ve bu eylem, Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan aracılığıyla Türkiye'ye uyguladığı bir baskı olarak yorumlanmıştı. Öte yandan Türkiye, Bulgaristan'dan gerçekleştirilebilecek bir saldırıda, İstanbul da dahil olmak üzere, bütün Doğu Trakya'nın saldırıda bulunan devletin eline geçebilme olasılığını da göz ardı edememekteydi. İşte bu öğeleri dikkate alan Türk Hükümeti, Balkanlar'da işbirliğinde bulunabileceği ülkeleri arayış içerisine girmişti.

Yugoslavya da, Balkanlar'da güvenliğini tehlikede gören devletlerden biriydi. Yugoslavya, üç Sovyet uydusu (Bulgaristan, Romanya ve Macaristan) tarafından büyük bir yay şeklinde sarılmıştı ve bu uzun sınırın her noktada savunulmasına olanak yoktu. Yugoslavya'yı, Yunanistan ve Türkiye ile işbirliğine iten etkenlerden

1 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Oral Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969, s.69-81.

biri, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan tarafından saldırıya uğrayabilme korkusuydu.

Yunanistan'a gelince, bu devlet bir içsavaştan daha yeni çıkmıştı. Yunanistan ile Bulgaristan arasında, Yunanistan'ın savunmakta güçlük çektiği Rodop dağlarının üzerinden geçen bir sınır vardı. Sınırın ötesindeki Bulgaristan'la Yunanistan'ın ilişkilerinin bozukluğunun nedenleri, Bulgaristan'ın Yunan çetelerine yataklık yapması, Bulgaristan ile arasındaki Makedonya üzerinde karşılıklı toprak talepleri, azınlıklar sorunu, Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkış arayışı ve Yunanistan'ın, İkinci Dünya Savaşı'ndan kalma tamirat borcu talebiydi. Türkiye ile Yugoslavya, Arnavutluk ve Bulgaristan'a karşı Yunanistan'ın Balkanlar'da aradığı dengeyi ve güvenliği sağlayabilirdi.

Sovyetler Birliği'ne bağlı Balkan devletlerinin Balkanlar'daki politikaları, Yunanistan, Yugoslavya ile Türkiye'yi bir araya getiren önemli bir etken olmuştu. Bu üç devleti bir araya getiren bir diğer etken de, bunların arasında önemli bir çıkar çatışmasının bulunmamasıydı.[2]

Türkiye'nin NATO'ya katılması, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı tavrını sertleştirmişti. Bu durum, Türkiye'yi, kendi bölgesinde yeni savunma sistemleri kurmaya yöneltti.

Türkiye, 1951 sonbaharında, bir yandan Ortadoğu ile ilgilenmeye başlamış; öte yandan da, ABD'nin teşvikiyle Balkanlar'da bazı diplomatik girişimlerde bulunmuştu. ABD, Tito önderliğindeki Yugoslavya'yı, bu ülkenin Türkiye ve Yunanistan'la yapacağı işbirliği yoluyla, Batı savunma sistemi içine almak ve NATO savunma stratejisinde var olan boşluğu ortadan kaldırmak istiyordu. Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girmesiyle, Kuzey Atlantik bölgesinden başlayıp İran'a değin uzanan şerit Sovyetler Birliği'ne karşı güçlü bir savunma hattı haline gelmişti. Bu geniş savunma hattında tek

2 *Age*, s.87.

boşluk olarak Yugoslavya kalmıştı. Gerçekten, Yugoslavya'nın, Avrupa'nın savunulmasında çok önemli bir stratejik konumu vardı. Bu nedenle Yugoslavya'yı, Avrupa savunma düzeni içine çekmek gerekiyordu. Batı'nın bu durumda yapabileceği şey, Yugoslavya'yı, NATO üyesi olan Türkiye ve Yunanistan'la işbirliğine yönelterek, Avrupa savunma sistemi içine almak olacaktı. Öte yandan ABD, Kore Savaşı'ndan sonra, Doğu Avrupa'da kurulacak bölgesel savunma sistemlerinin Batı'nın savunulmasında ne derece yararlı olabileceğini açıkça görmüştü.[3] İşte bu nedenlerle Batı ve özellikle ABD, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasındaki yakınlaşmayı kuvvetle desteklemiş ve hatta İtalya'nın da bu işbirliğine katılması yollarını aramıştı.

Yugoslavya, 1948 yılına değin Sovyet Bloku içinde bulunuyordu; ancak, 1948'de Sovyetler Birliği ile arası bozulunca Kominform'dan çekilmiş ve Batılı devletlere, özellikle de ABD'ye yakınlaşmıştı. Öte yandan Yugoslavya, Türkiye ve Yunanistan, başta Sovyetler Birliği olmak üzere, Doğu Bloku ülkelerinden tehdit algılıyordu. İkinci Dünya Savaşı ertesinde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye gönderdiği notalar, Yunanistan'da yaşanan içsavaş ve Tito'nun "ulusal sosyalizm" anlayışı, Moskova ile bu ülkeleri karşı karşıya getirmişti. Ayrıca Yugoslavya, İtalya'nın Trieste'yi alarak yeniden Balkanlar'a girmesini önleyebilmek için, Türkiye ve Yunanistan'la işbirliği yapmak istiyordu.[4]

Gerek Türkiye gerek Yunanistan ve gerekse Yugoslavya, savaştan sonra ekonomik kalkınmalarını sağlayabilmek için, ABD'den gelen yardıma gereksinme duyuyordu. ABD'den alınacak ekonomik yardım, bu üç devletin Balkanlar'da işbirliği yapmasında rol oynamıştı. Tito, zamanla ekonomik yardımla yetinmeyerek,

3 ABD, Sovyetler Birliği'nin Uzakdoğu'da bir savaş çıkarmaya cesaret ettiğine göre, aynı şeyi Doğu Avrupa'da da deneyebileceği görüşündeydi.

4 İkinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Paris Barış Antlaşması'yla, Trieste serbest şehir olarak kabul edilmişti.

ABD'den askeri yardım da almak zorunda kalmıştı. Türkiye ile Yunanistan ise, Kominform'a karşı ortak bir savunma örgütü kurdukları takdirde, ekonomik ve askeri yardım konusunda ABD'ye karşı pazarlık güçlerini artırmış olacaktı.

Türkiye ile Yunanistan'ın 1951 sonbaharında NATO'ya girmeleri kesinleştikten sonra, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında yakın işbirliğinin gerçekleştirilmesi için çeşitli temaslar başlamıştı.[5] Yunanistan Başbakan Yardımcısı Sophoklis Venizelos, 29 Ocak-5 Şubat 1952 tarihlerinde Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmuş ve 2 Şubat'ta yayımlanan ortak bildiride, iki devlet arasındaki işbirliğinin her gün biraz daha sıkılaştırılacağı belirtilmişti. Böylece, Türkiye ile Yunanistan arasında sıkı bir işbirliğinin temelleri atılmış olmaktaydı. Venizelos, ayrıca, Yugoslavya'nın da bu işbirliğine katılmasının önemli olduğunu ve bunun da Yugoslavya'nın tutumuna bağlı olduğunu açıklamıştı.

1947'den 1952 yılına değin, Doğu Akdeniz ile Balkanlar'da işbirliği girişimleri Yunanistan tarafından gerçekleştirilmiş, Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya üye olmalarından ve özellikle Bulgar tehcirinden sonra girişimi Türkiye ele almıştı. Türkiye'nin bu politikası, Başbakan Menderes'in 1952 Nisan ayının sonunda Atina'ya yaptığı ziyaretle başladı. Ziyaretin sonunda yayımlanan ortak bildiride, Balkanlar'ın ve özellikle Trakya'nın güvenliğinin sağlanabilmesi için, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında üçlü görüşmelerin başlatılmasının ve bunun için de Türkiye'nin, doğrudan doğruya Yugoslavya nezdinde girişimde bulunmasının kararlaştırıldığı ifade edilmişti.

1952 yılında Tito'nun, Türkiye ve Yunanistan ile işbirliğine girişeceği ortaya çıktı. Sovyetler Birliği'nin Yugoslavya üzerinde gi-

5 NATO'ya girme konusunda ortak çaba harcayan Türkiye ile Yunanistan arasında doğal bir yakınlaşma ortaya çıkmış, her iki devletin dışişleri bakanları, başbakanları ve devlet başkanları arasında karşılıklı resmi ziyaretler gerçekleştirilmişti.

derek artan baskısı, Yugoslavya'nın ABD yardımına duyduğu gereksinme ve Trieste gibi önemli bir ulusal sorunun sürüncemede kalması, Yugoslavya'yı Türkiye ve Yunanistan'la bir ittifaka götürecekti.

Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün 20-25 Ocak 1953 tarihlerinde Belgrad'a yaptığı ziyaret, Balkan Paktı'nın temelini oluşturacak resmi girişimlerin ilki ve ortak bir Balkan politikasının başlangıcı olmuştu. İki devlet yetkilileri arasında yapılan görüşmelerin sonucunda, Yugoslavya'nın, üçlü bir pakt imzalamayı kabul ettiği anlaşılmaktaydı.

Fuat Köprülü'nün 26-29 Ocak tarihlerinde gerçekleşen Atina ziyaretinin en önemli sonucu, üç devlet arasında bir paktın imzalanacağının açıklanması olmuştu. Yunanistan Dışişleri Bakanı Stefanopoulos'un 3-8 Şubat 1953 tarihlerinde Belgrad'a yaptığı ziyaret, Balkan Paktı'na varan ikili görüşmelerin sonuncusunu oluşturdu. Bundan sonra üç taraflı görüşmeler başlayacak ve Pakt imzalanacaktı.

Balkan Paktı, resmi adı ile "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması", Türkiye, Yunanistan ile Yugoslavya Dışişleri Bakanları (Köprülü, Stefanopoulos ve Koca Popoviç) tarafından 28 Şubat 1953'te Ankara'da imzalandı. Bu antlaşma uyarınca, üç devlet ortak çıkarlarına ilişkin konularda birbirlerine danışacak ve üç devletin dışişleri bakanları yılda en az bir kez bir araya gelecekti. Ayrıca, üç devletin genelkurmay başkanları, hükümetlerine öneride bulunmak üzere, ortak güvenlik sorunlarını irdeleyecekti. Üç devlet ekonomik, teknik ve kültürel alanlarda işbirliği yapacak, aralarında çıkacak sorunları barışçı yollarla çözecek, üyelerden herhangi birine yöneltilmiş ittifaklara girmekten ve bu antlaşmanın hükümlerine aykırı düşecek anlaşmalar yapmaktan kaçınacaktı.

Balkan Paktı'nın önemli bir özelliği, ortak savunma anlayışını ortaya koyması ve üç devletin genelkurmayları arasında işbirliği-

ni öngörmesiydi. Bu, Balkan Paktı'nı, iki savaş arasında kurulmuş olan "Balkan Antantı"ndan ayıran bir özellikti.[6] "Balkan Antantı", bir saldırı durumunda, ortak bir savunma örgütü olmaksızın her devletin kendi ordusuyla saldırıya karşı koymasını öngörmekteydi. Oysa Balkan Paktı, ortak bir savunma temelini oluşturuyordu. Balkan Paktı, askeri bir temel üzerine oturtulmuş olmasına karşın, askeri bir ittifak sayılamazdı, çünkü NATO üyeleri olan Türkiye ile Yunanistan'ın konumlarıyla NATO üyesi olmayan Yugoslavya'nın konumunun bağdaştırılması gerekiyordu. Bu nedenle, öncelikle bir dostluk ve işbirliği antlaşması imzalanarak, askeri örgütün kurulması ileri bir tarihe bırakılmıştı.

Balkan Paktı'nın bir başka önemli özelliği de, tarihte ilk kez sosyalist bir devletin, Moskova'nın yönergeleri dışında ve kendi ulusal istenciyle Batı ile resmen işbirliğine girmiş olmasıydı.

Balkan Paktı'nın imzalanmasından bir hafta sonra Stalin ölmüş ve Stalin'in ölümü ile Sovyet dış politikasında yumuşama dönemi başlamıştı. Yeni Sovyet Hükümeti, yumuşama politikasının ilk göstergesi olarak, 30 Mayıs 1953 tarihinde Türk Hükümeti'ne verdiği notayla, Türkiye'den hiçbir toprak talebi bulunmadığını açıkladı. Öte yandan yeni Sovyet Hükümeti, Yugoslavya'ya düşmanca davranışlardan vazgeçmişti. Yugoslavya ile diplomatik ilişkiler düzeltilip yeni büyükelçiler gönderilmiş ve Yugoslavya'ya karşı uygulanan ekonomik abluka kaldırılmıştı.[7]

28 Şubat 1953 tarihli "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması"nın imzalanmasından sonra, üç devletin Dışişleri Bakanları, bu antlaşma ile öngörülen ilk yıllık toplantılarını 4-11 Temmuz 1953 tarihlerinde Atina'da yaptı. Bu antlaşma uyarınca öngörülen askeri görüşmeler ise, 10-20 Kasım 1953'te Belgrad'ta yapılmış ve ortak savunma so-

6 Balkan Paktı ya da Antantı, 9 Şubat 1934'te Atina'da Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında imzalanmıştı. Bu Pakt'a, revizyonist bir dış politika izlediği için Bulgaristan katılmamıştı.

7 Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, s.103.

runları irdelenmişti. Görüşmelerden sonra yapılan açıklamalarda, ortak savunma konularında bir görüş birliğine varıldığı belirtildi. Balkan Paktı Daimi Sekreterliği, üç devlet arasında siyasal ve kültürel işbirliğini güçlendirmek için, 7 Kasım 1953'te Belgrad'ta imzalanan bir anlaşma ile kuruldu.

Öte yandan, bir Akdeniz devleti olması nedeniyle İtalya, üç devlet arasında imzalanmış olan "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması"nın kendisine yöneltilmiş bir antlaşma olarak geliştirilmesinden kaygı duymaktaydı. Bu hususu görüşmek üzere, İtalya Başbakanı Giuseppe Pella Kasım 1953'te Ankara'ya bir ziyarette bulunmuştu. Görüşmeler sonunda 14 Kasım 1953'te yayımlanan resmi bildiriden, İtalya'nın bu kaygısının bertaraf edilmiş olduğu anlaşılmaktaydı.

Balkan İttifakı (9 Ağustos 1954)

Mareşal Tito'nun, 12-16 Nisan 1954 tarihlerinde gerçekleştirdiği Ankara ziyaretinde, iki konu üzerinde görüş birliğine varılmıştı: Üç devlet arasında ittifakın imzalanması zamanı gelmiştir ve Yugoslavya'nın NATO dışında bulunması ittifakın imzalanmasına engel değildir.

ABD ile İngiltere, Balkan İttifakı'nın akdedilmesinden yana olmakla birlikte, Trieste sorununun Yugoslavya ile İtalya arasında henüz çözülememiş olmasını ittifakın imzalanmasını erteleyici bir öğe olarak değerlendirme eğiliminde olmuştu.[8]

Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Balkan İttifakı, Türkiye Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Yunanistan Dışişleri Bakanı Stefanos Stefanopulos ve Yugoslavya Dışişleri Bakanı Konstantin Koca Popoviç tarafından 9 Ağustos 1954 tarihinde Yugoslavya'nın Bled kentinde imzalandı. Bled Antlaşması, 28 Şubat 1953 tarihinde Ankara'da imzalanmış olan antlaşmanın resmi bir ittifaka dönüş-

8 ABD ile İngiltere, Trieste konusundaki İtalyan-Yugoslav anlaşmazlığının, NATO dayanışması üzerinde olumsuz etkisi olabileceğinden kaygılanmaktaydı.

müş biçimiydi. Bu ittifak antlaşması uyarınca, üç devlet, içlerinden birine ya da birkaçına yönelik silahlı bir saldırıyı bütün imzacı taraflara yöneltilmiş sayacak ve saldırıyı önlemek için, silahlı kuvvet kullanımı da dahil olmak üzere, önceden ortaklaşa saptanmış olan gerekli tüm önlemleri derhal almak suretiyle, saldırıya uğrayan taraf ya da taraflara yardım edecekti. Uluslararası durumun bozulması ya da taraflardan birine ittifak bağı ile bağlı başka bir devletin saldırıya uğraması halinde, üç devlet alınacak önlemler konusunda birbirine danışacaktı. Antlaşmada, dışişleri bakanları ya da diğer hükümet üyelerinden oluşan, yılda en az iki kere toplanacak olan bir Daimi Konsey'in kurulması öngörülmekte ve Ankara Antlaşması'nda öngörülen askeri işbirliğinin sürdürüleceği yer almaktaydı.

Balkan İttifakı, Türkiye ile Yunanistan'ın, 4 Nisan 1949 tarihli Kuzey Atlantik Antlaşması'ndan doğan hak ve yükümlülüklerini hiçbir şekilde etkilemeyecekti. Başka bir deyişle, Türkiye ile Yunanistan'ın Kuzey Atlantik Antlaşması'ndan doğan yükümlülükleriyle Bled Antlaşması'ndan doğan yükümlülükleri birbirinin aynıydı.

Balkan İttifakı, ABD ile İngiltere'de sevinçle karşılanmıştı, çünkü Yugoslavya'nın Batı savunma sistemi içine alınışı ile Doğu Adriyatik kıyıları, Sırbistan dağları ve Vardar ile Morava vadisi dost bir gücün elinde bulunmuş olmaktaydı. Öte yandan, Sovyetler Birliği ile Doğu Avrupa devletlerinin de İttifak'a tepkileri sert olmamıştı, çünkü Sovyetler Birliği, o sırada Yugoslavya'yı kazanma politikasına hız vermişti.

Balkan İttifakı gereğince kurulan Daimi Konsey, ilk toplantısını 28 Şubat-2 Mart 1955 tarihlerinde Ankara'da yaptı. Konsey'in ilk toplantısında, Türkiye, Balkan İttifakı devletleri arasında askeri işbirliğine daha büyük önem verilmesini isterken, Yugoslavya, askeri önlemler konusuna çok fazla ağırlık verilmemesi görüşünü savunmuştu. Yugoslavya'nın bu tutum değişikliğinin nedeni, Sta-

lin'in ölümünden sonra Sovyet dış politikasında görülen yumuşamaydı. Yeni Sovyet yöneticilerinin Stalin'in yanlışlarını düzeltmek amacıyla attıkları adımların başında, Sovyet-Yugoslav ilişkilerini düzeltmek yolundaki çabalar geliyordu. Moskova'nın Yugoslavya'ya uyguladığı ekonomik ablukayı kaldırması, bu ülkeyle olan diplomatik ilişkilerini düzeltmesi ve Kominform üyesi sosyalist Balkan devletlerinin sınır olaylarını sona erdirmeleri, Moskova'nın Yugoslavya'ya yönelik uyguladığı yeni politikanın ilk işaretleriydi.

Mayıs 1955 sonunda Sovyet Komünist Partisi Genel Sekreteri Khrushchev ve Sovyet Başbakanı Bulganin'in Belgrad'ı ziyaretlerinden sonra, Yugoslavya'nın Balkan İttifakı'na bağlılığı çok zayıfladı. Haziran 1955'te Khrushchev ile Bulganin, "ulusal sosyalizm"e karşı olmadıklarına açıkladı. Bunun üzerine Yugoslavya, Batı'ya dönük bir diplomasi yerine, NATO ve Varşova Paktları dışında "bağlantısız dış politika" anlayışına yöneldi. Böyle olunca Yugoslavya'nın, Balkan İttifakı içinde Türkiye ve Yunanistan ile askeri işbirliği yapması için önemli hiçbir neden kalmıyordu.[9] 1955 Mayıs-Haziran'ında toplanan Bandung Konferansı'nı izleyen yıllarda Yugoslavya, Hindistan ve Mısır ile birlikte "Bağlantısızlar Bloku"nun liderliğine oynayabileceğini anlamıştı. Yugoslavya'nın bundan böyle izleyeceği bağlantısız dış politikada ise, Balkan İttifakı'nın yeri olamazdı.

Balkan İttifakı karşısında Yunanistan'ın tutumuna gelince, 1954 yılının sonundan itibaren Türk-Yunan ilişkilerinin Kıbrıs sorunu nedeniyle bozulması, Balkan İttifakı'na belki de en büyük darbeyi indiren gelişme olmuştu. Türk-Yunan ilişkilerinin bozulması, iki devlet arasında her türlü işbirliğine son vermişti. Yunan Hükümeti, Balkan İttifakı'nın imzalanmasından bir hafta sonra, 16 Ağustos 1954'te Kıbrıs sorununu uluslararasılaştırmak amacıy-

9 Yugoslavya Dışişleri Bakanı Koca Popoviç, 1955 Mart'ında yaptığı bir konuşmada, Balkan İttifakı'nın askeri öneminin kalmadığını dile getirmişti.

la, BM'ye resmen başvuruda bulunmuştu. Kıbrıs sorunu Aralık ayında Genel Kurul'a gelmişse de, sorunun "şimdilik" görüşülmemesine karar verilmişti. Yunanistan, bu yenilgiden sonra Balkan İttifakı'na karşı soğuk bir tutum takınmış ve 1955 yılından sonra Türkiye'nin de Kıbrıs sorununu benimsemesi üzerine, iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmuştu.

Balkan İttifakı'nın etkisini yitirmesinde asıl sorumluluk Yunanistan'a aitti. Yunanistan, Balkan İttifakı'nı, Kıbrıs'a yönelik yayılmacılığını gerçekleştirmek amacıyla kullanmak istemişti. 1955'te Türkiye'nin Kıbrıs sorununa taraf olması üzerine, Ankara ile Atina arasındaki uyuşmazlıklar giderek artacak ve Balkan işbirliğini, yalnızca askeri alanda değil, tüm alanlarda olanaksız hale getirecekti. Yunanistan Dışişleri Bakanı Teotakis, 23 Aralık 1955'te bir demeç vererek, Türk Hükümeti 6-7 Eylül olaylarında meydana gelen hasarı tazmin edene değin, Balkan İttifakı çerçevesinde Türkiye ile işbirliği yapmayacaklarını açıkladı.[10] Kıbrıs nedeniyle ortaya çıkan Türk-Yunan anlaşmazlığı, Yugoslavya'ya, hiçbir sorumluluk yüklenmeden Balkan İttifakı'ndan sessizce çekilebilme fırsatını hazırlamıştı.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerginlik sona ermediği için, Balkan İttifakı Daimi Konseyi bir daha toplanamadı. Türkiye, 1955 sonu ve 1956 başlarında Balkan İttifakı'nı canlandırmak için bazı girişimlerde bulunduysa da, bu çabalar bir sonuç vermemişti.[11]

---

10 6 Eylül 1955'te, Selanik'te Atatürk'ün evine bomba konulduğu haberinin *İstanbul Ekspres* gazetesinde yer alması üzerine, "Kıbrıs Türktür Derneği" İstanbul'da bir miting düzenlemiş, çoğunluğu Rumlara ait azınlık mallarının, kiliselerinin ve okullarının hedef alındığı yıkma, yakma ve yağmalama eylemleri gerçekleştirilmişti. Benzer olaylar aynı gün İzmir'de de yaşanmış, Yunan konsolosluk binası ile Fuar'daki Yunan pavyonu yakılmış, azınlık ve levanten evleri yağmalanmıştı.

11 ABD Dışişleri Bakanı J. Foster Dulles, 6-7 Eylül olaylarının ertesinde 20 Eylül 1955'te Başbakan Menderes'e gönderdiği mesajında, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler düzeltilmediği ve Balkan İttifakı korunmaya çalışılmadığı takdirde, ABD'nin, bu iki devlete yaptığı yardım üzerinde yeniden düşüneceği

Bu gelişmelerin sonucunda, Balkan İttifakı, 1960 yılına değin varlığını sürdürmüş ve 1960 Haziran'ında da resmen sona ermişti.

Türkiye, Balkan İttifakı'nın başarısızlığının sorumluluğunu Yunanistan ile Yugoslavya'ya yüklemiş ve Balkanlar'da etkin bir dış politika izlemekten uzaklaşmıştı. Türkiye, dış politikasındaki ağırlığı daha çok Ortadoğu bölgesine vermiş, Balkanlar'daki gelişmelere ise NATO stratejisi açısından bakmayı yeğlemişti. Türkiye'nin Balkan sorunlarına ilgisizliği, bölgede etkin bir politika izlemesini engellemiş ve Balkanlar'daki komünist devletlerle ilişkilerinin soğumasına yol açmıştı. Bu durum, Türkiye'nin, Balkanlar'da ikinci plana atılması sonucunu doğurmuştu.

Bence, Demokrat Parti Hükümetlerinin, Balkanlar bölgesine gereken önemi vermemiş ve Balkan devletleriyle, rejimleri ne olursa olsun, iyi ilişkiler geliştirememiş olması, dış politikada atılmış olan bir diğer yanlış adımdı. Burada da Atatürkçü dış politikadan bir sapma söz konusuydu. Bilindiği gibi, Büyük Atatürk, bir yandan Balkan devletleriyle Balkan Paktı'nın, öte yandan da, Ortadoğulu devletlerle Sâdâbad Paktı'nın kurulmasında öncü rolü oynamıştı. Böylelikle, Atatürk döneminde Türkiye'nin, batısında ve doğusunda bulunan devletlerle istikrar ve güven içinde varlığını sürdürebilmesi mümkün olabilmişti.

Atatürk'ümüzün, Balkan uluslarının birliği konusundaki şu görüşünün göz ardı edilmemesi gerekirdi diye düşünüyorum: "Karadeniz'in kuzey ve güney yollarıyla, binlerce yıl deniz dalgaları gibi birbiri ardına gelip Balkanlar'da yerleşmiş olan insan toplulukları, başka başka adlar taşımış olmalarına karşın, gerçekte bir tek beşikten çıkan ve damarlarında aynı kan dolaşan kardeş topluluklardan başka bir şey değildir. Balkan birliğinin temeli ve amacı, karşılıklı siyasal bağımsızlığı saygıyla gözeterek, ekonomik alanda,

---

belirtilmekteydi. Menderes cevabi mektubunda, Türkiye'nin, Yunanistan ile ortak güvenlik konusunda işbirliği yapmaya hazır olduğunu ve Balkan İttifakı'nın devamına büyük önem verdiğini ifade etmişti.

kültür ve uygarlık alanlarında işbirliği yapmak olunca, böyle bir amaç bütün uygar insanlarca kuşkusuz övgüyle karşılanacaktır."[12]

Stoica Planı (17 Eylül 1957)

Romanya Başbakanı Chivu Stoica, 17 Eylül 1957'de Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye Başbakanlarına birer mesaj göndererek, bu altı Balkan devleti arasında genel bir işbirliği zemini oluşturmak istemişti. Stoica Planı'nın ana hatları şöyleydi: Balkan ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişme ve güçlenme olanakları çok fazladır, çünkü Balkan devletlerini ikiye bölen Balkan İttifakı işlemez hale gelmiştir ve Balkanlar'ın komünist devletleri, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. Kongresi'nin yarattığı yumuşama politikasından yararlanmalıdır. Bazı Balkan devletleri arasındaki çözülememiş sorunlar ve uyuşmazlıklar, bu devletler arasındaki işbirliğini engellememelidir. Balkan ülkeleri arasında ekonomik işbirliği geliştirilmeli ve Balkan halkları arasında kültürel bağlar güçlendirilmelidir.

Stoica Planı, Bulgaristan ve Arnavutluk tarafından hemen, Yugoslavya tarafından da bütün Balkan devletlerinin katılması koşuluyla kabul edilmiş, Yunanistan ile Türkiye tarafından ise reddedilmişti. Türk Hükümeti, bu Plan'ı neden reddettiği konusunda resmi bir açıklama yapmamış ve herhangi bir yorumda da bulunmamıştı.

Değerli tarihçi Prof. Dr. Oral Sander'in yorumuna göre, Hükümet çevreleri Stoica Planı'nı, planın amacının Türkiye ile Yunanistan'ı NATO'dan çıkarmak, bu devletlerin topraklarında roket üslerinin kurulmasını önlemek ve onları müttefiksiz bırakarak yalnızlığa sürüklemek suretiyle, Sovyetler Birliği'nin baskısına açık

12 Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Şubat 1991, s.176.

bulundurmak nedenleriyle reddetmişti.[13] Türk Hükümeti, o sıralarda bir yandan, içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıyı giderecek ABD yardımını sağlamak için, öte yandan da, Sovyetler Birliği'nin nükleer silahlar alanındaki üstün konumundan duyduğu kaygılar nedeniyle, toprakları üzerinde ABD füzelerine ve nükleer başlıklarına yer verme çabası içerisindeydi.

Romanya Başbakanı Stoica, Balkanlar'da işbirliği önerisini 1959 Haziran'ında yinelemişti. Bu kez Stoica'nın önerisi, Balkanlar'da atom silahlarından arınmış bir bölge oluşturulmasıyla ilgiliydi. Bu önerinin amacı, ABD'nin, 1958 ile 1959 yılının ilk yarısında Türkiye, Yunanistan ile İtalya'da kurduğu füze üslerinin kaldırılmasını sağlamaktı. Önerinin arkasında Sovyet desteği bulunmaktaydı.

Sovyet Hükümeti, Balkanlar ile Adriyatik'te atomdan arınmış bölge oluşturulmasına ilişkin öneriyi, 25 Haziran 1959'da İtalya, Yunanistan, Türkiye, İngiltere, Fransa ve ABD'ye verdiği eş notalarla resmen bildirmişti. Sovyetler Birliği'nin, Balkanlar'da işbirliğine yönelik bir politika izlemesinin nedenlerinden biri, üç NATO ülkesinde kurulan füze üsleri, diğeri de, Balkan İttifakı'nın yeniden canlandırılabileceği korkusuydu.

Türkiye, 13 Temmuz'da Sovyetler Birliği'ne verilen nota ile Sovyet önerisini reddetti. Notada, Sovyet Hükümeti'nin, Türkiye ile müttefikleri olan İtalya ve Yunanistan'ın her çeşit atom silahı ile mermisinden mahrum kalmasını istediği belirtilmekte, Türkiye atom silahlarına sahip olsa da olmasa da, Sovyetler'in ellerindeki üstün kudretli silahlarla Türkiye'yi her zaman tehdit edebileceği hatırlatılmaktaydı. Notada, Balkanlar'a ilişkin tek bir kelime bulunmamaktaydı.

Tarihçi Oral Sander, burada şu önemli noktaya dikkat çekmektedir: Yunanistan red yanıtını, Türkiye'nin yaptığı gibi Sovyetler Birliği'ne değil, doğrudan doğruya Romanya'ya vermişti. Bu olgu-

13 Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, s.152.

yu Sander şu şekilde yorumlamakta: *Türkiye, ABD ile İngiltere'ye dayanarak bir dış politika izlerken, Yunanistan, Türkiye ile aynı ittifak içinde olmakla birlikte, bölgesel çıkarlarını ön planda tutan bir dış politika izlemekteydi. Demokrat Parti iktidarı, Batı'nın ve özellikle ABD'nin uydusu olma doğrultusundaki dış politikasının bir örneğini bu olayda da sergilemekten kaçınmamıştı.*

X. BAĞDAT PAKTI VE TÜRKİYE (1955)

ABD'nin Yeni Ortadoğu Politikası (1953)

Kore Savaşı'ndan sonra, Sovyetler Birliği'nin Uzakdoğu'dan başka bölgelerde de saldırıya geçebilmesinden kaygılanan ABD, Balkanlar'ın ve Ortadoğu'nun güvenliği ile yakından ilgilenmeye başlamıştı. Kore Savaşı Ortadoğu'nun önemini artırdığı için, bu bölgeyi Batı savunma sistemine bağlamak uğraşıyla Batı'nın lideri konumunda olan ABD ilgilenmişti.

1953'te Eisenhower'ın ABD Başkanı seçilmesi üzerine ABD, Ortadoğu politikasını gözden geçirme gereğini duymuştu. Eisenhower yönetimi, ABD'nin yeni Ortadoğu politikasında dikkate alması gereken başlıca şu öğeleri saptamıştı:

1) Arap dünyası açısından öncelikli tehdit, Sovyetler Birliği'nden değil, İsrail'den gelmekteydi; yalnızca komünizm tehdidini öne çıkararak bu ülkelerle işbirliği yapma olanağı yoktu.

2) Bağımsızlıklarını yeni kazanan Arap devletleri, özellikle İngiltere ile Fransa'nın emperyalist politikalarını anımsatabilecek her türlü girişime uzak duracaktı.

3) Siyasal bağımsızlıklarını yeni kazanan Arap devletlerinin temel hedefleri, ekonomik kalkınma sürecini başlatmaktı. Bu açıdan, bu devletlerin Stalin'in ölümünden sonra Moskova'nın izlediği politikaya yakınlık duyma olasılıkları fazlaydı.

4) Arap dünyası içinde Mısır'ın özel bir konumu vardı. Mısır, Batı'ya karşı mesafeli bir politika izlemek eğilimindeki Arap devletlerinin liderliğini üstlenmiş durumdaydı. "Süveyş Kanalı" sorunu başta olmak üzere, İngiltere ile Mısır arasındaki sorunlar çözülmeden, Arap dünyasıyla işbirliği yapmak mümkün değildi.

ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, Sovyetler Birliği'ni güney sınırları boyunca çevrelemek amacıyla, bir savunma zinciri oluşturmak niyetindeydi. İngiltere ile ABD'nin bu konudaki planları tam anlamıyla örtüşmemekteydi, çünkü İngilizler, İngiliz nüfuzunun geleneksel olarak daha güçlü olduğu Arap ülkelerinin bu savunma zincirinin içine alınmasını yeğlerken, ABD, Sovyetler Birliği'yle sınırları olan "Kuzey Kuşağı" devletlerinin, öncelikle de Türkiye ile İran'ın bu projeye dahil edilmesini istemekteydi. Türkiye, projenin vazgeçilmez katılımcısı olarak değerlendirilmekteydi, çünkü askeri açıdan bölgenin en güçlü devletiydi ve NATO aracılığıyla da Batı'ya bağlıydı.

Eisenhower yönetimi, "yeni bakış" ismi verilen ve "kütlevi karşılık" temeline dayanan bir savunma politikası uygulamaya başlamıştı. "Yeni bakış" politikasının temeli, Sovyetler Birliği'ni, Amerikan bombardıman uçaklarının Sovyet üslerine saldırabilmelerini sağlayacak hava üsleri ile çevrelemekti. Dışişleri Bakanı Dulles'ın 1953 ilkbaharında bir Ortadoğu turuna çıkmasının asıl amacı, bölgede yeni bir gruplaşma oluşturulmasını sağlayarak, bu üsleri elde etmekti.[1]

Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, 11-28 Mayıs 1953'te, Türkiye ve İsrail'i de içine alan bütün Ortadoğu devletlerini ziyaret etti. Başbakan Menderes'in isteği üzerine Ankara'ya gelen Dulles, 26-27 Mayıs'ta Türk yetkililerle görüştü. Ortadoğu gezisinin sonunda sunduğu raporda Dulles, ABD'nin, Ortadoğu bölgesine daha çok ekonomik ve askeri yardım yapması gerektiğini belirtmekte, böl-

1 Bağdat Paktı'nın oluşturulması düşüncesini ortaya atan ve gerçekleşmesini adım adım izleyerek etkileyen ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles olmuştu.

genin bütün devletlerini içine alan bir ortak savunma sisteminin olanaklı görülmediğini, bunun yerine, Sovyetler Birliği'ne yakınlıkları nedeniyle komünist tehdidin bilincinde olan "Kuzey Kuşağı" ülkeleri arasında bir paktın oluşturulması yönünde çalışmalar yapılması gerektiğine işaret etmekteydi. Ancak, kurulacak yeni savunma sistemi, Batı tarafından zorla kabul ettirilmemeli, bölge içinde başlatılacak bir girişimin sonucunda gerçekleştirilmeliydi. Ortadoğu devletlerinin sömürge statüsündeki geçmişleri nedeniyle, bu devletler, sömürgeci olan İngiltere ile Fransa'dan ve bu iki devletle ittifak bağı bulunan ABD'den kuşku duymaktaydı. Bu nedenledir ki, Batılı yöneticiler, Ortadoğu bölgesinde kurulması hedeflenen bir savunma sistemini kendilerinin başlatamayacaklarını, böyle bir örgütün liderliğinin bir Ortadoğu devleti tarafından üstlenilmesi gerektiğini anlamıştı. Batılı devletler, bu liderliği üstlenebilecek devlet olarak Türkiye'yi görmüştü.

Batı'ya göre, Türkiye, hem Batı ittifakının bir üyesiydi hem de Arap devletleriyle iyi ilişkiler içindeydi. Başka bir deyişle, Türkiye, Ortadoğu ile Batı savunma sistemi arasında doğal bir köprü olabilecek konumdaydı. Öte yandan, Türkiye, Batılı devletlere karşı ulusal bağımsızlık savaşı veren ilk devlet olması nedeniyle, Doğulu komşuları nezdinde saygın bir konuma da sahipti.

Ortadoğu gezisinden sonra Dulles, 1 Temmuz 1953'te "Kuzey Kuşağı" (Northern Tier) kavramını ortaya atmıştı. "Yeni bakış" politikasının sonucunda, Süveyş Kanalı bölgesi Amerikan stratejik bakış açısının merkezi olmaktan çıkarılmış ve bu merkez "Kuzey Kuşağı" ülkelerine kaydırılmıştı. Olası bir Sovyet saldırısının rotasında bulunan devletleri kapsayan "Kuzey Kuşağı"nda, Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve Suriye yer alıyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonucunda Arap devletleri bağımsızlıklarına kavuşmuştu; ancak, Batı, bölgedeki askeri üslerini korumak suretiyle, Ortadoğu'dan tamamiyle çekilmiş değildi. Bu du-

rumda Batı ile bir savunma sistemi içinde birleşmek, Arap devletlerince eski düzenin devamı olarak algılanmaktaydı. Ayrıca, İsrail Devleti'nin kurulmasından da Araplar, Batılı devletleri sorumlu tutuyordu.

Arap devletlerinin Türkiye'ye bakış açısına gelince, Türkiye'nin Batı yanlısı tutumu ile NATO üyeliğinin, Türk-Arap ilişkileri üzerinde olumsuz etkileri olmuştu. Araplar, Ortadoğu ile ilişkilerinde Türkiye'ye Batı'nın kuklası gözüyle bakmaktaydı. Öte yandan, Türkiye'nin, 1949 Mart'ında İsrail Devleti'ni tanıması, 1950 Temmuz'unda İsrail ile 840.000 dolarlık bir ticaret anlaşması imzalaması ve 1952 Şubat'ında bu devletle büyükelçilik düzeyinde diplomatik ilişki kurması da, Arapların Türklerle işbirliğinde bulunmasını büyük ölçüde engellemekteydi.

Türkler ise, Birinci Dünya Savaşı'nda Araplarla yaşadıkları olumsuz olaylardan sonra bu halka güven duymamaktaydı. Hatta Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Türkiye'nin, "Türk ulusunu sırtından bıçaklayan bir ulusla", yani Araplarla yeniden yakın bir ilişki oluşturmaya hazır olmadığı görüşünü onaylamıştı.[2]

Türk-Pakistan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması (2 Nisan 1954)

Türkiye'nin, bir Ortadoğu savunma örgütünün liderliğini üstlenmeye istekli görünmesinden sonra, böyle bir örgüte katılmaya istekli ilk devlet Pakistan olmuştu. Ortadoğu savunma paktına ilk adım olarak, 28 Aralık 1953'te ABD ile Pakistan arasında bir teknik ve ekonomik yardım anlaşması imzalanmıştı. Daha sonra, iki ülke arasında 19 Mayıs 1954'te "Karşılıklı Savunma İçin Yardım Antlaşması" imzalandı. Öte yandan, Türk ve Pakistan Hükümetleri 19 Şubat 1954'te bir ortak bildiri yayımlayarak, her iki Hükümet'in siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda sıkı bir işbirliğini gerçekleştirmek konusunda

2 Philip Robins, *Turkey and the Middle East*, Royal Institute of International Affairs, London, 1991, s.19.

görüş birliğine vardığını belirtmişti. Türkiye ile Pakistan arasında "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması", 2 Nisan 1954'te Pakistan Dışişleri Bakanı Muhammed Zafirullah Han ile Türkiye'nin Pakistan Büyükelçisi Selahattin Refet Arel tarafından Karaçi'de imzalandı. "Karaçi Antlaşması" olarak da bilinen ve askeri nitelik taşımayan bu antlaşmada, tarafların ortak çıkarlarını ilgilendirebilecek uluslararası konularda görüş alışverişinde bulunacakları, kültürel, ekonomik ve teknik konularda azami ölçüde işbirliği yapacakları belirtilmekteydi. Bu antlaşmanın asıl amacı, diğer Ortadoğu devletlerinin de katılacakları genel bir savunma örgütünün kurulmasıydı. Böylece, Ortadoğu'da kurulacak paktın "Kuzey Kuşağı" mensubu iki üyesi, zincirin ilk halkasını oluşturmuş oluyordu.

Gerek Türkiye gerek Pakistan, Ortadoğu'nun Arap olmayan iki ülkesiydi. Oysa, Ortadoğu'da kurulacak bir paktın başarılı olabilmesi, Arap ülkelerini de içine almasına bağlıydı; ancak, Arap devletleri, Türkiye ile işbirliği düşüncesini kuşkuyla karşılamaktaydı. Araplar, Arap ülkelerinin eski "efendileri" olarak gördükleri Türklere kuşkuyla yaklaşmakta ve Türkiye'nin, Filistin konusunda Batılı politikaları desteklemesine öfke duymaktaydı.

Türk-Irak Karşılıklı İşbirliği Antlaşması (24 Şubat 1955)

Ortadoğu'daki Arap ülkeleri arasında, Batı ve özellikle de İngiltere ile ilişkileri en yakın olan devlet Irak'tı. Ancak, Irak için Türkiye ve dolayısıyla da Batı ile ittifaka girişme kararını vermek kolay olmamıştı, çünkü Irak, böyle bir paktta yer almakla diğer Arap ülkeleriyle ilişkilerini bozmak istemiyordu. Öte yandan, Irak, özellikle Kürt azınlığının yarattığı tehlike açısından ve Irak Komünist Partisi'nin kaygı uyandırması nedeniyle, ABD'nin girişimiyle gerçekleştirilmek istenen Ortadoğu paktının temel gerekçesini oluşturan Sovyet tehdidini de göz ardı edememekteydi.[3]

3 Kürkçüoğlu, *age*, s.55.

Türk-Pakistan Antlaşması'ndan sonra, Irak ve İran'ın da bu anlaşmaya katılmalarını sağlayabilmek için, Türkiye yoğun bir diplomatik çabaya girişmişti. Başbakan Adnan Menderes, Eylül 1954'te, Türkiye'nin Arap devletleriyle ilişkilerinin giderek iyileştiğini dile getirdi. Irak Başbakanı Nuri Said Paşa'nın Ankara'ya yaptığı ziyaret sonucunda 18 Ekim 1954'te yayımlanan bildiride, Türkiye ile Irak'ın Ortadoğu'da bir güvenlik örgütü kurmaya karar verdiği ve Türkiye'nin, Arap devletlerinin yasal çıkarlarına aykırı bir politika izlemeyeceği belirtilmişti. Burada anlatılmak istenen Türkiye'nin, İsrail sorununda Arapların yasal çıkarlarına aykırı hareket etmeyeceği ve İsrail'i körü körüne desteklemeyeceğiydi.

Mısır'ın Türk-Irak Antlaşması'na yönelik tutumuna gelince, İngiltere'nin Süveyş'te üslenmesi Mısır'ın ulusal bağımsızlığı açısından onur kırıcı bir durumdu. İngiltere Süveyş Kanalı'ndan çekilmeden, Mısır kendini tam egemen bir devlet sayamayacaktı. İşte böyle bir ortamda, Türkiye'nin, Mısır'ı Batı'ya yönelik bir savunma sistemine sokmak istemesi olanaksızdı.

19 Ekim 1954'te, Mısır ile İngiltere arasında İngiliz güçlerinin Süveyş Kanalı bölgesini terk etmesine ilişkin bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma ile İngiltere, 20 ay içinde Mısır'da bulunan askerlerini çekmeyi taahhüt ediyor ve 1951 Ekim'inde Mısır tarafından feshedilmiş olan 1936 tarihli İngiltere-Mısır Antlaşması'nın sona erdiğini kabul ediyordu. Mısır'ın İngiltere ile böyle bir antlaşma yapması, Batı ile işbirliği yapmak istemesinden değil, Süveyş'teki İngiliz üslerinin hiç olmazsa bir buçuk yıl içinde boşaltılmasını sağlamak istemesinden ileri geliyordu. Mısır'ın İngiltere ile 1954'te bu antlaşmayı imzalaması üzerine, Menderes Hükümeti, Arap devletleriyle ve özellikle Mısır ile bir ittifak akdetme konusunda daha ümitli olmuştu. Ancak, Irak ile Türkiye'nin bir Ortadoğu savunma örgütü kurma girişimlerine Mısır şiddetle karşı geldi, çünkü Mısır, kendi liderliği altında bir Arap devletleri bloku kurmak amacın-

daydı. Mısır, böyle bir örgüte katılmayacağını açıkladı. Mısır'ın bu tutumu, diğer Arap devletlerini de etkilemişti.

Başbakan Adnan Menderes ile Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 6-14 Ocak 1955 tarihlerinde Bağdat'ı ziyaret ederek, Iraklı yetkililer ile görüşmeler yaptı. 12 Ocak'ta yayımlanan bildiride, ortak bir güvenlik antlaşması yapılması konusunda iki devlet yetkilileri arasında görüş birliğine varıldığı belirtilmekteydi.

Menderes, Bağdat'tan sonra Şam'a uğrayarak, Suriye Başbakanı Faris el-Huri ile görüşmüş; ancak Suriye, kurulacak örgüte katılmayı reddetmişti. Menderes, 14 Ocak'ta da Beyrut'a giderek, Lübnan Hükümeti yetkilileriyle görüşmeler yaptı. Beyrut ziyareti sonucunda yayımlanan bildiride, iki Hükümet'in, Türkiye, Lübnan ve diğer Arap devletleri arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi için görüşmelerde bulunmak hususunda anlaşmaya vardığı kaydedilmekteydi. Menderes, Lübnan Hükümeti'nin, güçlü bir Ortadoğu savunma örgütünün kurulmasına taraftar olmakla birlikte, Arap Ligi'nin onayı olmadan böyle bir örgüte girmek niyetinde olmadığını açıkladı.[4]

Mısır Hükümeti, 16 Ocak 1955'te Arap ülkelerinin Başbakanlarını, Türkiye ile Irak'ın Ortadoğu'da bir savunma paktının kurulması konusunda görüş birliğine varmalarıyla, Arap birliğine indirilen darbeyi tartışmak üzere toplantıya çağırmıştı. 22 Ocak-6 Şubat tarihlerinde yapılan görüşmeler, Irak'tan başka bir Arap ülkesinin Türkiye ile işbirliğine katılmayacağını ortaya koydu. Mısır, Türkiye ile işbirliğinin, aslında Batı ile işbirliği demek olacağı düşüncesini savunmaktaydı.[5] Oysa Türkiye, İngiltere-Mısır Antlaşması'ndan sonra Mısır'ın böyle bir tepki göstereceğini beklememişti.

---

4 Arap Ligi, 1945 Mart'ında Mısır, Suriye, Lübnan, Irak, Ürdün, Suudi Arabistan ve Yemen arasında kurulmuş olup, daha sonra bu Lig'e başka Arap devletleri de katılmıştı. Lig'in amacı, Arap devletleri arasında ekonomik ve sosyal alanlarda işbirliği oluşturmaktı; ancak Lig'in, ileride bir siyasal federasyona dönüşmesi de ümit edilmekteydi.

5 Kahire Radyosu 25 Ocak 1955 günkü yayınında, Türkiye ile ittifak yapmanın İsrail'le dolaylı bir ittifak yapılması demek olacağını ve bunun da, Arap davasına ihanet olacağını öne sürmüştü.

Türkiye, "Batı" öğesinin Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki işbirliğini güçleştirebileceğini öngörememişti. Mısır'ın İngiltere ile imzaladığı antlaşma bir ittifak antlaşması değildi; bu, Mısır'ın, İngiltere'yi ülkesinden çıkarma amacıyla imzalamış olduğu bir antlaşmaydı. Batı'dan kopmaya çalışan bir ülkenin, Batı'ya karşı savaşım vermiş olan diğer Arap ülkeleri gibi, yeniden Batı'ya bağlanma sonucunu doğuracak bir pakta katılmak istememesini Menderes Hükümeti doğru olarak değerlendirememişti.[6]

Türkiye ile Irak arasındaki "Karşılıklı İşbirliği Antlaşması", 24 Şubat 1955'te Bağdat'ta imzalandı. Antlaşma, 26 Şubat'ta TBMM tarafından onaylanmış ve hemen yürürlüğe girmişti. Antlaşmanın 6. maddesi, bu antlaşmanın ileride kurulacak bir savunma örgütünün çekirdeğini oluşturduğunu açıkça ortaya koymaktaydı. Antlaşmanın 5. maddesi uyarınca, antlaşmaya katılacak devletlerin ya Arap Ligi üyesi olması ya da taraflarca "tanınmış" olması gerekmekteydi, yani İsrail bu antlaşmaya katılamayacaktı. Ancak, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Türk-Irak Antlaşması'nın Türkiye'nin İsrail'le dostane ilişkilerini etkilemeyeceğini açıklamıştı.

Türkiye, Irak ile karşılıklı bir güvenlik ve savunma antlaşmasının akdinde başlıca rolü oynamıştı. Menderes, böyle bir antlaşmayı, Türkiye'nin güney sınırları boyunca güvenliğini artırmaya yönelik bir adım ve bir müttefik olarak Batı nezdindeki değerini yükseltmeye yarayabilecek bir araç olarak görmekteydi. Menderes, ayrıca, bu ittifak antlaşmasının Türkiye'nin Musul'a ilişkin toprak taleplerinin üzerini örtmek amacıyla gerçekleştirilmek istendiği yolundaki Irak'ın kuşkularının da üstesinden gelebilmeyi başarmıştı.

Türk-Irak Antlaşması'na karşı, başta Mısır olmak üzere, diğer Arap devletlerinden tepkiler gelmişti. Arap dünyası ve özellikle Mısır, Irak'taki Nuri Said Hükümeti'ni, Batılı bloka katılmakla ve

6 Kürkçüoğlu, *age*, s.64.

Siyonizm'e karşı ortak cepheleşmelerinde Araplara ihanet etmekle suçlamaktaydı. 6 Mart 1955'te Kahire, Şam ve Riyad'ta bir ortak bildiri yayımlanarak Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan'ın, Arap dünyasının askeri, siyasal ve ekonomik yapısını güçlendirecek bir antlaşmanın yapılmasına ve Türk-Irak Antlaşması'na katılmamaya karar verdiği bildirildi. Üç devletin bu kararına yalnızca Yemen katılmış, Ürdün ve Lübnan ise, kendilerini bağlayacak kesin bir tutum almaktan kaçınmıştı.

Mısır ile Suriye, 20 Ekim 1955'te Şam'da bir savunma antlaşması imzaladı, böylelikle, Nâsır, Suriye'nin dış politikası üzerinde denetimini sağlamıştı. Mısır-Suriye Antlaşması'nın başlıca amacı, Batı'nın desteği ve özendirmesiyle imzalanmış olan Türk-Irak Antlaşması karşısında dengeyi kurmak ve Irak'ın Ortadoğu'da artmakta olan etkisini zayıflatmaktı. 27 Ekim'de de, Mısır-Suriye Antlaşması'na benzer bir antlaşma, Mısır ile Suudi Arabistan arasında imzalanmıştı. Suudi Arabistan Kralı Suud, Mısır ile Suriye'nin görüşlerine katılarak, Irak'ın Arap birliğini tehdit ettiğini ve Türkiye'nin de İsrail ile bağlarının büyük kaygı uyandırdığını ileri sürdü.[7]

İngiltere'nin Türk-Irak Antlaşması'na Katılımı (4 Nisan 1955)

Türk-Irak Karşılıklı İşbirliği Antlaşması, en çok İngiltere'nin işine yaramıştı. İngiltere, Süveyş Kanalı'nın güvenliğini sağlayabilmek ve Ortadoğu bölgesinde çeşitli antlaşmalarla elde ettiği üsleri koruyabilmek amacıyla, bu bölgenin savunmasına ilgi duyuyordu. İngiltere'nin, Irak'ta iki önemli üssü bulunuyordu. İngiltere Başbakanı Eden, 20 Mart 1955'te Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, İngiltere'nin, Türk-Irak Antlaşması'na katılacağını ve Irak Hükümeti'ne, bu antlaşmanın 1. maddesi uyarınca karşılıklı savunma işbirliği için özel bir anlaşma yapılmasını önerdiğini açıkladı.

7 Michael B. Bishku, "Turkish-Syrian Relations: A Checkered History", *Middle East Policy*, Vol. XIX, no. 3, Fall 2012, s.38.

İngiltere, 4 Nisan 1955'te Türk-Irak Antlaşması'na resmen katılmış ve aynı gün Irak ile özel bir anlaşma imzalamıştı. Böylelikle, Süveyş'teki üslerini terk ettikten sonra İngiltere, Ortadoğu'daki ve özellikle Basra Körfezi'ndeki çıkarlarını korumak ve ekonomisi için yaşamsal önemdeki akaryakıtı sağlamak olanağına ancak Türk-Irak Antlaşması'na katılımı ve Irak'la yaptığı ikili anlaşma sayesinde sahip olabilecekti. İngiltere'nin, Irak'taki nüfuzunu koruyabilmesi için, bu devletle bir anlaşma yapması zorunluydu, zira kendisine Irak topraklarında iki hava üssü sağlayan mevcut güvenlik antlaşmasının süresi 1957 yılında sona ermekteydi.

İngiltere'nin katılımı, Türk-Irak Antlaşması'nı Araplar nezdinde güçsüzleştiren bir etken olmuştu. İngiltere'nin Irak'la imzaladığı yeni anlaşma, İngiltere'nin Irak'ta varlığını sürdürdüğünü göstermekte ve Türk-Irak Antlaşması'nın, Batı'nın Ortadoğu'daki çıkarlarını korumaya yaradığı izlenimini güçlendirmekteydi.

Bağdat Paktı'nın Oluşumu (1955)

Bağdat Paktı'nın ilk halkası, Türkiye ile Irak arasında 24 Şubat 1955 tarihinde imzalanan "Türk-Irak Karşılıklı İşbirliği Antlaşması"ydı. Bu antlaşmaya 4 Nisan 1955 tarihinde İngiltere, 23 Eylül 1955 tarihinde Pakistan, 3 Kasım 1955'te de İran katılmıştı. Paktın yazılı amacı, imzacı devletlerin ortak güvenlikleri ve savunmaları için işbirliğini sağlamaktı. Ancak, ABD'nin kurulmasına çalıştığı bu pakta katılmaması bu amacın etkinliğini büyük ölçüde azaltmıştı.

İran, 3 Kasım 1955'te Türk-Irak Antlaşması'na resmen katılmıştı. İran'ın Bağdat Paktı'na katılması, bu devletin dış politikasında yeni bir dönemin başlangıcını oluşturdu. İran Şahı, İran'ın o zamana değin izlediği tarafsızlık politikasından ayrılarak, Batılı devletlerin Sovyet tehlikesi karşısında kendisini savunacakları düşüncesiyle, Batı'yı yeğleyen bir politika izlemeye başlamıştı. İran

Şahı, pakta katılmakla Batı'nın daha fazla desteğini sağlayabileceğini ümit etmişti.

Paktın beş üye devleti, Kasım 1955'te Bağdat'ta toplanarak, Bakanlar Konseyi ile askeri planlama, ekonomik planlama ve yeraltı faaliyetlerini önleme konularında özel komiteler kurdu.

ABD, Bağdat Paktı'nın hiçbir zaman resmi imzacısı olmamıştı, çünkü ABD Dışişleri Bakanlığı, Mısır ile Suudi Arabistan gibi paktın üyesi olmayan Arap ülkeleriyle hâlâ işbirliğinde bulunabilmeyi ümit etmekteydi.[8] İkinci olarak ABD, Bağdat Paktı'na katılmak suretiyle, Sovyetler Birliği'ni Ortadoğu'da yeni eylemlere girişmeye kışkırtmak istememekteydi. Üçüncü olarak, İsrail'i dışarıda bırakan bu pakta katılmakla ABD, bu devleti tahrik etmekten kaçınmaktaydı. Nihayet, Senato'da yapılacak görüşmeler sırasında, bütün Ortadoğu politikasının tehlikeye düşmesinden ve bu konunun bir iç politika sorunu yapılmasından çekinmekteydi. Ancak, başlangıçtan itibaren şu açıkça belliydi ki, Bağdat Paktı projesini özendiren ve mali açıdan destekleyen başlıca devlet ABD'ydi.

ABD, pakta tam üye olarak girmemekle birlikte, paktın organlarında ve özellikle "Yıkıcı Faaliyetleri Önleme" ve "Ekonomik Komiteler"de aktif bir rol üstlenmeyi kabul etmişti.

Türk Hükümeti'nin, Suriye ile Lübnan'ı, Bağdat Paktı'na katılmaya ikna etme ya da bu devletlere baskıda bulunma çabaları başarısız olmuştu. Ürdün'de ise Kral Hüseyin, Ürdün'ün Bağdat Paktı'na katılma olasılığına karşı gerçekleştirilen protesto hareketlerinin sonucunda neredeyse tahtından olacaktı. Irak'la yakın ilişkisi nedeniyle Ürdün'ün Bağdat Paktı'na katılma olasılığının yüksek olduğunu düşünen Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 3-4 Kasım

8 Suudi Arabistan'daki petrol kaynaklarının çoğunun Amerikan şirketleri tarafından işletildiğini göz önüne alarak ABD, bu ülkedeki çıkarlarını tehlikeye sokmak istemiyordu. Mısır ise, giderek Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmaktaydı. ABD, Araplar arasında büyük itibara sahip olan Nâsır'ı daha fazla kendinden uzaklaştırmak istemiyordu.

1955'te Amman'ı ziyaret etmişti. Bayar, bu ziyaret sırasında Ürdün Hükümeti'ne, Bağdat Paktı'na katılması durumunda, Filistin sorununda Ürdün'ün yanında yer alacağına ilişkin kesin güvence verdi. Ancak, Bayar'ın ziyareti sonrasında Ürdün'de meydana gelen hükümet değişikliği ve Nâsır yanlılarının iktidara gelişi, bu ülkenin Bağdat Paktı'na katılmamasını kesinleştirdi.

21 Nisan 1956'da Mısır-Suudi Arabistan-Yemen Savunma Antlaşması imzalandı. Böylece, Ortadoğu'da Bağdat Paktı'na karşıt bir blok ortaya çıkmıştı. Lübnan ve Ürdün ise, her iki paktın da dışında kaldı. Bağdat Paktı, Arap devletlerini üçe bölmüş ve Sovyetler Birliği'nin, bu bölünmeden yararlanarak Ortadoğu'ya girmesine vesile oluşturmuştu. Oysa Bağdat Paktı'nın amacı, Sovyet tehdidine karşı bir savunma bloku oluşturmaktı.

Bağdat Paktı'nın Sonuçları

Bağdat Paktı, ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'ın, NATO ile SEATO[9] arasındaki boşluğu gidermek düşüncesinin sonucunda oluşturulmuş bir pakttı. Dulles'ın görüşüne göre, eğer bu boşluk giderilirse, hem Batı'nın hem de Ortadoğu'nun savunması kolaylaşabilecekti. Bundan başka, paktın içine Arap devletlerinin alınması sağlanabilirse, "Arap Ligi" içindeki Batı aleyhtarı cephenin yıkılması da mümkün olabilecekti. Oysa Bağdat Paktı, askeri açıdan önemli bir savunma gücü yaratamamıştı. Türkiye, elindeki bütün kuvvetleri NATO emrine verdiği için, Bağdat Paktı içinde Ortadoğu'nun savunmasına büyük bir katkıda bulunamayacaktı. İran ve Irak'ın askeri gücü ise yok denecek kadar azdı. Pakistan'ın başlıca kaygısı, Sovyetler Birliği değil Hindistan'dı. Öte yandan,

9 SEATO (Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü), ABD Dışişleri Bakanı Dulles'ın girişimiyle oluşturulan ve amacı, Güneydoğu Asya'nın uluslararası komünizme karşı ortak savunmasını gerçekleştirmek olan bir örgüttü. 19 Şubat 1955'te Bangkok'ta kurulan SEATO, 30 Haziran 1977'de feshedilmişti.

İran, Irak ve Pakistan, Bağdat Paktı'nı, Ortadoğu'nun savunmasını sağlayacak bir örgüt olarak değil, kendilerine ABD yardımı sağlayacak bir araç olarak görmekteydi.[10]

Bağdat Paktı, başta Mısır olmak üzere, Asya-Afrika devletleri arasında önemli söz sahibi olan Ortadoğu devletlerinin gözünde yeni-sömürgeciliğin bir aracı olmaktan bir türlü kurtulamamıştı. Ancak, Demokrat Parti iktidarı, bu gerçeği kabul etmekten ısrarla kaçınmıştı.

Irak dışındaki Arap ülkelerinin Bağdat Paktı'na katılmamalarında, Mısır Devlet Başkanı Nâsır'ın etkisi,[11] İsrail tehdidinin öncelikli oluşu, paktın İngiltere'nin Ortadoğu bölgesindeki çıkarlarını sürdürme isteğine hizmet ettiği inancı ile ABD'nin tutumu rol oynamıştı. Bağdat Paktı'nın içinde İngiltere'nin bulunması Arap milliyetçilerinin düşmanlığını üzerine çekmişti.

Bağdat Paktı'na Arap devletlerinden yalnızca Irak'ın katılmış olması nedeniyle, "Arap Ligi" içinde bir yanda Irak'ın, öte yanda da Mısır, Suriye ile Suudi Arabistan'ın bulunduğu iki ayrı blok ortaya çıkmıştı. Irak'ın Bağdat Paktı içinde yer alması, Arap kamuoyunca Irak'ın eski sömürgecilerle işbirliği yaptığı biçiminde yorumlanmıştı. Öte yandan, Bağdat Paktı, Ortadoğu'da zaten var olan Arap-Yahudi ayrılığını pekiştirmişti. İsrail, Bağdat Paktı'nı kendisine karşı bir oluşum olarak algılamış, bu paktın Arap saldırganlığını artıracağını öne sürmüş ve politikasını sertleştirmişti.

ABD'nin Bağdat Paktı'na katılmamış olması, Ortadoğu'da kurulması amaçlanan savunma düzeninde büyük bir güç boşluğu yaratmıştı. Bir yandan Arap ülkelerinin, öte yandan da İsrail'in gösterdiği tepkiler karşısında ABD, pakta üye olmaktan çekinmişti. Ancak, ABD pakta karşı ilgisiz de kalmamıştı. Bağdat Paktı Kon-

10 Gönlübol, Ülman, Bilge, Sezer, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s.269.

11 Nâsır'ın gözünde Bağdat Paktı, Arap dünyasını parçalamış ve kendisinin Arap dünyasının birleştirilmesi yolundaki çabalarına engel olmuştu.

seyi'nin 21-22 Kasım 1955'te Bağdat'ta yaptığı ilk toplantıda, ABD, paktla siyasal ve askeri temas kurmayı ve Konsey toplantılarında bir gözlemci bulundurmayı kabul etti.

Bağdat Paktı'nın kurulmasının temel nedeni, özellikle 1950 Kore Savaşı'ndan sonra ABD'yi kaygılandıran Sovyetler Birliği faktörüydü. Sovyetler Birliği, Bağdat Paktı'nı, Ortadoğu'ya İngiliz nüfuzu yerine, ABD'nin gücünün dolaylı olarak girmesi biçiminde yorumlamış ve pakta cephe almıştı. Arap devletlerinin Bağdat Paktı nedeniyle bölünmelerinden en çok Sovyetler Birliği yararlanmış, Sovyetler, Mısır ve onun izinden giden Arap devletleri arasında daha kolaylıkla itibar kazanmıştı.

Sovyetler Birliği'nin, 1955 yılından başlayarak gözlerini Ortadoğu'ya çevirmesi ve sonra da bölgede söz sahibi olması, büyük ölçüde Batı'nın Ortadoğu politikasının yanlışlığı yüzünden olmuştu. ABD ile İngiltere'nin, Arap ülkelerindeki ulusçuluk akımlarını yanlış değerlendirmeleri ve bunların karşılarına dikilmeleri, Arap milliyetçilerini ister istemez Sovyetler Birliği'ne yöneltmişti. Sovyetler Birliği de, bu durumun kendisine Ortadoğu'da sağladığı olanaklardan yararlanarak, özellikle 1956 Süveyş buhranından sonra, bölgedeki Batı-karşıtı yönetimlere önemli yardımlar yapmaya başlamıştı.[12]

Bağdat Paktı'nın Türkiye Açısından Sonuçları

Türkiye, 1950'lerde, Ortadoğu bölgesine yönelik en aktif dış politikasını uygulamıştı. İkinci Dünya Savaşı ertesinde Sovyet tehditleriyle karşı karşıya kalan Türkiye, doğrudan bir Sovyet saldırısına ve Sovyet uydu devletlerinden gelebilecek dolaylı saldırılara karşı kendini korumak gereksinmesi duyuyordu. Türk Hükümeti açısından Ortadoğu, savunma hattında doldurulması gereken bir boşluğu oluşturmaktaydı.[13]

12 A. Halûk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XXIII, 3 (1968), s.272.

13 Robins, *age*, s.25.

Demokrat Parti Hükümeti, Bağdat Paktı'nın oluşturulmasında öncü rolünü benimserken, "Ortadoğu'yu komünist tehlikeden koruma" ve "Batı'nın çıkarlarını savunma" amaçlarıyla hareket etmiş ve ne yazık ki, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını ön plana almamıştı. Kendini Ortadoğu bölgesinde NATO'nun bir aracı olarak gören Türkiye, bölge devletlerini Sovyet-karşıtı bir ittifakın içine çekmek istiyordu. Ancak, bunu gerçekleştirmek isterken, Arap devletlerinin çıkarlarını ve önceliklerini göz önüne almayı ihmal etmişti. Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın Araplar nezdinde sömürgeci devletler olduğu, ABD'nin İsrail Devleti'nin başlıca garantörü konumunda olduğu ve bölgedeki en nüfuzlu Batılı güç olarak İngiltere'nin yer aldığı gerçeğini görmezden gelmekteydi. Türk Hükümeti, ayrıca, daha radikal ve daha az Batı yanlısı olan Arap devletlerinin Bağdat Paktı'ndan duyacağı rahatsızlığı, hatta bu devletlerin oluşturacağı tehdidi de algılayamamıştı.

Demokrat Parti iktidarı, Bağdat Paktı'na girmekle ABD'nin Türkiye'ye yaptığı askeri ve ekonomik yardımı artıracağı görüşündeydi. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin Bağdat Paktı'na katılmasında, Sovyetler'e karşı güvenliğini artırmak kaygısı ile Menderes'in kişiliği de rol oynamıştı. *Menderes, dış politikada Türkiye'nin çıkarlarıyla ABD'nin çıkarlarını özdeşleştirmek gibi yaşamsal bir yanlışa kendini kaptırmıştı. Ayrıca, Türkiye'nin ABD'den aldığı askeri ve ekonomik yardımın artırılmasını sağlayabilmek için, ABD'nin her isteğine ve buyruğuna uymak zorunluluğunu duymuştu. Demokrat Parti Hükümeti, dış yardıma bu denli bel bağlamak yerine, Atatürk'ün en zor koşullarda dahi yapmış olduğu gibi, Türkiye'nin "kendi yağıyla kavrulması" politikasını acaba niçin benimseyememişti?... Bu yolun çok daha güç olmasından ve ülkeyi yönetenlerin özverilerde bulunması gerektiğinden mi?...*

Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısındaki güvenliği zaten NATO çerçevesinde sağlandığı için, Bağdat Paktı, Türkiye'ye güvenlik

açısından bir şey kazandırmamıştı. Ayrıca, Ortadoğu'nun eski sömürgeci gücü konumundaki İngiltere ile bu bölgede işbirliğine girişmek ve Ortadoğu devletlerini bu işbirliği içine çekmek görevini üstlenmek, başta Mısır olmak üzere, birçok Arap devletinin Türkiye'ye karşı cephe almasına yol açtı. Oysa Menderes Hükümeti, Türkiye'nin Irak'la olan işbirliğine diğer Arap ülkelerinin de katılacağına inanmıştı. *Kanımca, Demokrat Parti yönetimi, Arap ülkelerindeki iç gelişmeleri ve Türkiye'nin güvenlik sorunlarını doğru olarak değerlendirememiş ve daha fazla dış yardım alabilmek için, Batı'nın Ortadoğu bölgesine ilişkin önerilerini körü körüne destekleme yolunu seçmişti.*

Türkiye, 1950'lerin ilk yarısında, Bağdat Paktı'nın, Arap Ligi'ni ya da bölgedeki diğer siyasal grupları hedef almadığı konusunda diretmekteydi. Türkiye açısından Bağdat Paktı'nın başlıca amacı, olası bir saldırganı caydırmaktı. Bu paktın Türkiye açısından en önemli sonucu, Arap devletleriyle ilişkilerinin bozulması olmuştu. İkinci Dünya Savaşı ertesinde Ortadoğu'ya egemen olan güçler, Mısır Devlet Başkanı Nâsır ile Baas Partisi'nin öncülüğünü yaptığı Arap milliyetçi sosyalizmiydi.[14] Arap milliyetçiliği ile Batı arasında giderek derinleşen bir uçurum söz konusuydu. Demokrat Parti yönetimi, Arap milliyetçiliğinin niteliğini kavrayamamıştı. Menderes Hükümetleri, Ortadoğu'daki her Batı karşıtı davranışı Sovyet taktiğinin bir sonucu gibi değerlendirerek, Arap devletlerini Batı ile ittifak ilişkilerine sürüklemeye çabalamış; ancak, bu politika, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerini olumsuz yönde etkilemişti.[15]

---

14 Baas Partisi ya da diğer ismiyle "Arap Sosyalist Diriliş Partisi", 1940 yılında Suriye'de kurulmuş olup, hareketin ilk teorisyenleri Mişel Eflak ile Ekrem Havrani'ydi. Baas Partisi, Ortadoğu'nun tüm Arap devletlerini tek bir Arap devleti olarak birleştirme amacını güdüyordu. Bu parti, Nâsır sosyalizmini savunmaktaydı. Baas hareketi Suriye'de ortaya çıkmışsa da, Irak'ta da taraftar bulmuştu.

15 Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.133.

Arap ülkelerinin Bağdat Paktı'na gösterdikleri tepkinin başlıca nedeni, bu paktın amacının, Sovyetler Birliği'ne karşı Batı'yla işbirliği yapmak ve Ortadoğu bölgesini Batı savunma sistemine dolaylı olarak bağlamak olduğu yönündeki algılamalarıydı. Oysa Arap ülkelerinin, sınır komşusu bile olmadıkları Sovyetler Birliği'ni yakın bir tehlike olarak görmeleri söz konusu olamazdı. İşte Türkiye, bu gerçeği görememiş ve Arap ülkelerinin Batı'ya yönelik kaygılarını anlayamamıştı.

Türkiye'nin Bağdat Paktı'na katılmasının sonucunda, pakta Arap ülkeleri arasında en fazla tepki gösteren Mısır ve onu izleyen Suriye'nin, Türkiye ile ilişkileri gerginleşme sürecine girmişti. Başbakan Menderes, Suriye'ye, Mısır ile bir güvenlik paktı gerçekleştirmesi durumunda, Türkiye'nin Şam ile diplomatik ilişkilerini kesebileceği uyarısında bulunmuştu. Türkiye, bu görüşünü ifade eden notayı 10 Mart 1955'te Suriye'ye vermiş, Suriye ise cevabi notasında, Mısır'la yapılacak paktın Türk-Irak Antlaşması'na karşı olmayacağını, Arap ülkelerini İsrail tehdidine karşı korumak amacı güdeceğini öne sürmüştü.

Türkiye, başta Mısır olmak üzere bir kısım Arap ülkelerinin karşısında, Irak başta olmak üzere bir kısım Arap ülkelerinin ise yanında yer almıştı. Birinci gruba giren radikal Arap ülkelerinin sayısının giderek artması karşısında, Türkiye de Arap Ortadoğu'sunda zamanla yalnızlığa itilmişti.

Türkiye'yi Bağdat Paktı'nın içine iten, NATO'ya alınacağı sırada daha çok İngiltere'nin ısrarıyla Ortadoğu'nun savunmasıyla ilgileneceği yolunda vermiş olduğu sözdü. Ancak, Türkiye Bağdat Paktı'na katılmakla, Sovyetler Birliği'ni karşısına almıştı.[16] Türkiye, 1950'lerin ortalarında, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu ülkeleri üzerindeki etkisini yaygınlaştırmasından ve yakın gelecekte Sov-

16 Türkiye'nin, kuruluşunda ön planda yer aldığı Bağdat Paktı, esas olarak Sovyetler Birliği'ne karşı düşünülmüş bir savunma düzeniydi.

yet yanlısı ve düşman Arap devletleriyle çevrelenmekten korku duymaktaydı. Sovyet tehdidinin, Türkiye'yi Batı'ya yakınlaştırmaya ve Ortadoğu'dan giderek uzaklaştırmaya neden olduğu söylenebilirdi.[17]

Türkiye, Bağdat Paktı'na girmekle Ortadoğu'da önderliği üstlenemediği gibi, Arap devletlerince Osmanlı geçmişini anımsatan emperyalist politikalar izlemekle suçlanmış, Bağlantısız Devletler tarafından dışlanmış, Bağdat Paktı'nı kendisine karşı bir örgüt olarak algılayan İsrail'le ilişkileri bozulmuş ve Batı'dan beklediği desteği sağlayamamıştı. 1955'ten sonra Türkiye'ye yapılan ABD ekonomik yardımlarında düşüş yaşandı.

Türkiye, 1950'li yıllarda uyguladığı yanlış dış politika nedeniyle, hem kendini Arap devletlerinin çoğunluğundan soyutlamış hem de İsrail'i karşısına almıştı. Oysa *Türkiye, Atatürk ve İnönü dönemlerinde olduğu gibi tarafsız bir dış politika izleyebilmiş ve ABD ile İngiltere'nin "kuyruğundan gitmeyi" terk edebilmiş olsaydı, belki de Bağlantısız Devletler Bloku içerisinde yer alabilecek ve "Batı'nın sözcüsü" olma konumundan kendini kurtarabilecekti.*

Bağımsızlığını çok güç koşullarda elde etmiş olan genç bir Cumhuriyet Devleti'nin, kendi istenciyle Batı devletlerinin güdümüne girmesini anlayabilmek çok güç! Demokrat Parti iktidarı, giderek artan borç yükü nedeniyle, Batı karşısında ekonomik bağımsızlığını yitirirken, siyasal bağımsızlığını da Batı'ya kaptırmış gözükmekteydi. *1950-1960 yıllarında izlenen bu yanlış ve sakıncalı dış politika, ne yazık ki, daha sonraki yıllarda iktidara gelen hükümetlerce de izlenmiş ve 21. yüzyılın başlarında ülkemiz yarı bağımlı bir konuma indirgenmiştir!*

17 Aydın, *age*, s.114.

XI. BANDUNG KONFERANSI VE TÜRKİYE (1955)

Türkiye'nin "Üçüncü Dünya"dan Soyutlanışı

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını kazanan devletlerin çoğu, kendilerini eski sömürgecilerine şu ya da bu biçimde yeniden bağlayabilecek olan formüllere büyük tepki göstermekteydi. Yeni devletler, Soğuk Savaş döneminde bloklardan birine katılmanın kendilerini de bu savaşın içine sürüklemesinden çekinmekteydi.

İkinci Dünya Savaşı ertesinde, Avrupa devletlerinin sömürgesi olan birçok Asya ve Afrika ülkesi bağımsızlığını kazanmış ve bunlar, yeniden büyük devletlerin nüfuzu altına girmemek için, kendi aralarında işbirliği yapmak istemişti. Asya ve Afrika'da bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerin iki blok (Batı Bloku ve Doğu Bloku) karşısındaki tutum ve davranışlarını saptayabilmek, bu devletlerin aralarındaki örgütlenmeyi sağlayabilmek ve bağımsızlığını henüz kazanmamış ülkelerin bağımsızlık savaşımlarına yardımcı olabilmek amacıyla, Asya ve Afrika devletleri 18 Nisan 1955'te Bandung'ta toplanmıştı. Bu Konferans'a Türkiye de çağrılmıştı. Türkiye'nin Bandung'a çağrılması, dış politikadaki tutumu yüzünden değil, yalnızca Asya'da geniş topraklarının bulunması nedeniyleydi.

Türkiye, başlangıçta Bandung Konferansı'na katılmak niyetinde değildi ve kendisine yapılan daveti reddetmişti, çünkü Demokrat

Parti yönetimi, tarafsız bir dış politika izlemenin mümkün olamayacağını düşünüyordu. Ancak, müttefiklerinin ve özellikle ABD'nin baskısı sonucunda, Türk Hükümeti 1955 Mart'ında Konferans'a katılma kararı verdi. Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu, 1956'da TBMM'de şöyle bir konuşma yapmıştı:[1] "Biz Bandung'a son dakikada gittik. Bu iştiraki müttefiklerimiz çok arzu ettiler, aman gidin dediler, siz gitmediğiniz takdirde, çok fena olacak dediler."[2]

Şimdi sizlere sormak isterim: Bir devlet, nasıl olur da, bir başka devletin ya da devletlerin kararlarıyla kendi kaderini çizebilir ve dış politikasını, diğer devletlerin iradeleri ve istekleri doğrultusunda biçimlendirebilir?... Atatürk'ümüzün "tam bağımsız" olarak nitelendirdiği Türkiye Cumhuriyeti, nasıl olur da, bağımsız statüsünü bir yana iterek, kendini yarı bağımlı bir duruma getirmeyi yeğleyebilir?... Böyle bir dış politika anlayışını anlayabilmek ve böyle bir politikayı hoşgörüyle karşılayabilmek mümkün olabilir mi?... Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı konumunda olan Fatin Rüştü Zorlu'nun yukarıda yer alan sözleri, devletin en üst kademelerinden birinde bulunan bir yetkilinin "vatan haini" olarak nitelendirilmesine yetmez mi?...

Türkiye'yi, Bandung'ta, Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun başkanlığında bir heyet temsil etti. Zorlu, 21 Nisan tarihli toplantıda yaptığı konuşmada, özellikle komünizm tehlikesi üzerinde durmuş ve tarafsızlık politikasını kınamıştı. Zorlu'nun bu açıklaması, hemen hemen tümü tarafsızlık politikasını benimsemeyi amaçlayan devletler nezdinde olumsuz bir etki yarattı.

Konferans'taki komiteler ve özellikle Siyasi Komite'deki görüşmeler sırasında, Batı yanlısı devletlerle bu politikaya karşıt devletler arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştı. Birinci grubun lider-

1 Fatin Rüştü Zorlu, diplomasi mesleğinden olup, Menderes Hükümetlerinde Başbakan Yardımcısı (1954-1955), Devlet Bakanı (1957) ve Dışişleri Bakanı (1957-1960) olarak görev yapmış, 27 Mayıs 1960'da Milli Birlik Komitesi tarafından tutuklanarak, Yüksek Adalet Divanı'nca yargılandıktan sonra ölüm cezasına çarptırılmıştı.

2 Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.121-122.

liğini Türkiye, Irak ve Pakistan, ikincinin liderliğini ise Hindistan, Komünist Çin ve Mısır yapmıştı. Birinci grupta Seylan, Fildişi Sahili, Japonya, Ürdün, Lübnan, Liberya, Libya, İran, Filipinler, Siyam, Sudan ve Güney Vietnam bulunuyordu. İkinci grupta ise Afganistan, Birmanya, Kamboç, Habeşistan, Endonezya, Laos, Nepal, Suudi Arabistan, Suriye, Kuzey Vietnam ve Yemen yer alıyordu.

Konferans'ta Türkiye, NATO'yu ve Batı blokunu savunmakla, NATO'yu yeni-sömürgeciliğin bir aracı olarak gören, her türlü blokun aleyhinde olan ve tarafsızlığı dış politika ilkesi olarak kabul eden devletlerin karşısında yer aldı. Bu devletler, Türkiye'yi Batı'nın sözcüsü olarak algılamıştı. *Fatin Rüştü Zorlu'nun kendisi de, Türkiye'nin, Bandung'a Batı'nın sözcülüğünü yapmak üzere ve Batı'nın diretmesi üzerine gittiğini açıkça söylemişti.*[3]

Türkiye'ye karşı çıkan devletlerin başında Hindistan geliyordu. Hindistan Başbakanı Nehru, komünist ya da anti-komünist bloklardan birine katılmanın bir Asya-Afrika devleti için hoşgörüyle karşılanamayacak bir durum olduğunu ileri sürmüş ve NATO'nun, sömürgeciliğin en güçlü savunucularından biri olduğunu dile getirmişti. Bilindiği gibi, Hindistan'ın bağımsızlığına kavuşmasını sağlayan Gandi, tam bağımsız Türkiye'yi yaratan Atatürk'ü, bağımsızlıklarına kavuşmayı amaçlayan devletlerin öncüsü olarak görmekteydi. Oysa Demokrat Parti iktidarı, Atatürk'ün "tam bağımsız dış politika" ilkesinden tümüyle ayrılmıştı.

Bandung Konferansı'nın sonucunda, uluslararası politikada "barış içinde bir arada yaşama"[4] ve "tarafsızlık" görüşleri güçlen-

---

3 Gönlübol, Ülman, Bilge, Sezer, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s.276.

4 Khrushchev, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 1956 yılındaki 20. Kongresi'nde, "barış içinde bir arada yaşama" ilkesini ortaya atmıştı. Khrushchev, Kongre'de yaptığı konuşmada, büyük devletler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi, Avrupa'da gerginliğin azaltılması, silahsızlanma, atom silahlarının yasaklanması, Avrupa'da ortak güvenlik sisteminin kurulması gibi, "yumuşama"nın (detente) başlıca öğelerini açıkça ortaya koymuştu.

miş ve bu ilkeler, Asya-Afrika devletlerinin büyük çoğunluğu tarafından benimsenmişti. Türkiye ise, bu gelişmeyi küçümsemiş ve buna gereken önemi vermemişti.

Türk dış politikasını yönetenler, Bandung Konferansı'nda da açıkça görüldüğü üzere, bağlantısızlığı bir dış politika ilkesi olarak kabul etmemiş ve Batı'ya bağlılığı, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını en iyi sağlayacak yol olarak seçmişti. Dış politikamızda benimsenen bu yanlış tutum ise, ülkemizi dünya devletlerinin gözünde "Batı'nın sözcüsü" konumuna indirgemişti.

Türkiye, Batılı devletlerin sömürgesi olan ülkelerin bağımsızlık savaşımlarının tartışıldığı BM'de de, ne yazıktır ki, Batılı devletlere karşı verdiği Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı unutarak, sömürgeci konumunda olan Batılı devletlerin yanında yer almıştı! BM'de Kuzey Afrika'daki Fransız sömürgelerinin durumu tartışılırken, Türkiye, hiçbir zaman söz konusu Müslüman ülkelerin bağımsızlıklarını destekleyici bir tutum takınmamıştı. Örneğin Türkiye, 1955 yılında BM Genel Kurulu'nda Asya-Afrika devletlerini karşısına alarak, Cezayir'in bağımsızlığı konusunun gündeme alınmaması için oy kullanmıştı. Öte yandan, Aralık 1958'de BM Genel Kurulu'nda, Cezayir halkının bağımsızlık hakkının olduğu ve Fransa ile Cezayir Cumhuriyeti Geçici Hükümeti arasında görüşmelerin gerçekleştirilmesi çağrısına yer veren kararın oylamasında da, Türkiye ile ABD çekimser oy kullanmıştı. Oylamada Türkiye'nin çekimser kalması, hem Fransız hem de Cezayirli liderler tarafından Fransız tutumuna verilen diplomatik destek olarak algılandı.[5] 12 Aralık 1959'da BM Genel Kurulu'nda, Asya-Afrika devletlerinin, Cezayir ile Fransa arasında görüşmelerin gerçekleştirilmesini önerdiği bir diğer kararın oylamasında da Türkiye çekimser oy kullanmıştı. Oysa taraflar, Türkiye'nin, Cezayir yanlısı bir tutum benimsemesi beklentisi içerisindeydi. Bu sığ gö-

5 Eyüp Ersoy, "Turkish Foreign Policy toward the Algerian War of Independence (1954-62)", *Turkish Studies*, vol. 13, no. 4, s.684.

rüşlü dış politika, Kıbrıs konusunda BM'de yapılan görüşmelerde ve oylamalarda, Türkiye'nin Asya-Afrika devletlerince yalnız bırakılması sonucunu doğuracaktı.

Kendisi de Batılı devletlere karşı verdiği ulusal kurtuluş savaşı sonucunda bağımsızlığını elde etmiş olan bir ülkenin, sömürge konumundaki diğer ülkelerin bağımsızlık savaşımlarını desteklememesini acaba hangi gerekçeyle açıklayabiliriz?... Burada, Mustafa Kemal Paşa'nın, 23 Ocak 1923 tarihinde "The New York Herald" isimli gazeteye verdiği röportajda söylediği sözleri anımsatmakta yarar olacağı görüşündeyim. Büyük Atatürk'ün, dünyadaki sömürge-karşıtı eylemlere ve ulusal bağımsızlık hareketlerine ilişkin sarfettiği sözler şunlar olmuştu: "Sürekli barış ve silahsızlanmanın gerçekleşebilmesi, ancak Büyük Güçlerin devlet adamlarının, tüm ulusların, küçük ya da büyük, bağımsızlığa ve kalkınmaya eşit haklarının olduğunu kabul etmeleri durumunda mümkün olabilir."[6] Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Türkiye'nin savunduğu dava, tüm baskı altındaki ulusların davasıydı ve Türk ulusunun verdiği savaşımda elde ettiği başarı, "Doğulu" ulusların bağımsızlık savaşımlarında bir model oluşturacaktı.[7]

Büyük Atatürk'ün bu sözleri söylemesinden 20 yıl sonra ise Türkiye, Cezayir'in bağımsızlık savaşımına karşı Fransa'nın yanında yer almayı seçmişti. Oysa Cezayir ulusal kurtuluş hareketi liderleri, hareketlerinin başlangıcında Türkiye'nin verdiği ulusal bağımsızlık savaşını kendilerine örnek almıştı. Cezayir kurtuluş hareketinin önderlerinden Messali Hadj, Mustafa Kemal Atatürk'ün Müslüman dünyası için bir ilham kaynağı olduğunu dile getirmiş ve kendi hareketlerinin Atatürk'ün yolunu izlediğini belirtmişti.[8] Şunu unutmamak gerekir ki, Türk bağımsızlık savaşımı, kısmen Anadolu'nun güneyini işgal eden Fransa'ya karşı da yapılmıştı. Ayrıca, Türki-

6 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.15, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s.24.
7 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.13, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s.136.
8 Ersoy, *age*, s.685.

ye'nin, bir dayanışma göstergesi olarak, kendisiyle aynı dini paylaşan Cezayirlilerin yanında yer alması beklenebilirdi. Oysa Türk Hükümeti, kendi gibi NATO'nun üyesi olan Fransa'nın yanında yer almayı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra benimsediği Batı yanlısı dış politikanın doğal bir sonucu olarak değerlendirmekteydi.

Menderes Hükümeti'nin Cezayir'in Fransa'ya karşı yürüttüğü bağımsızlık savaşında takındığı tutum, Türkiye'nin Ortadoğu devletleriyle ilişkilerine indirilen ağır bir darbe olmuştu. *Demokrat Parti döneminde uygulanan Batı yanlısı dış politika, Türkiye'de dış politikayı oluşturanların, ulusal çıkarlardan çok, Batı'nın çıkarlarını gözettiklerinin açık bir göstergesiydi.*

XII. SÜVEYŞ BUHRANI VE TÜRKİYE (1956)

Süveyş Kanalı'nın Millileştirilmesi (26 Temmuz 1956)

Daha önce de değinildiği gibi, İkinci Dünya Savaşı ertesinde İngiltere, Ortadoğu'daki çıkarlarını sürdürebilmek için, bölgedeki üslerini korumayı amaçlamaktaydı. Savaştan sonra Mısır'da ulusçuluk akımları güçlenmiş ve Mısırlı yöneticiler, İngiltere'yi, 1936 Antlaşması gereğince bulunduğu Süveyş Kanalı bölgesinden çıkarmak istemişti. 19 Ekim 1954'te İngiltere ile Mısır arasında imzalanan antlaşma uyarınca, İngiliz kuvvetleri, antlaşmanın imzalanmasını izleyen yedi ay içinde Süveyş'teki üslerden çekilecekti. Ancak, İngiltere, yedi yıllık süre içinde "yabancı bir kuvvet" tarafından Arap Ligi üyelerinden birine ya da Türkiye'ye bir saldırı olduğu takdirde, bu üsleri yeniden işgal etmek yetkisini koruyacak ve tehlike biter bitmez buradan çekilecekti. Yine bu süre içinde, resmi üniforma giymeyen İngiliz teknisyenleri üslerin bakımı için bölgede kalmak hakkını koruyacaktı. Antlaşmada, Süveyş Kanalı'nın Mısır'ın bir parçası olacağı öngörülmekteydi.

1956 yılında Mısır ile Batı'nın karşı karşıya geldiği en çetin sorun, Asvan (Asuan) Barajı'nın finansmanı olmuştu. Mısır Devlet Başkanı Nâsır, 1953'ten beri Nil nehri üzerinde yapılacak olan Asvan Barajı projesine çok önem veriyordu. Mısır, bu amaçla 1955 Eylül'ünde Dünya Bankası'na başvurarak, 240 milyon dolar kredi istemişti. ABD, İngiltere ve Dünya Bankası'yla işbirliği içinde 16 Ka-

sım 1955'te Mısır'a, bu ülkenin Sovyetler Birliği ile yakınlaşmasını önleyebilmek için, Asvan barajını finanse etmeyi önerdi. ABD'nin Mısır'a ekonomik yardım önerisinin nedeni, radikal Arap devletlerine, Bağdat Paktı'na katılmamanın bu ülkelerin ABD'yle olan ilişkilerinde olumsuz bir sonuç doğurmayacağı mesajını vermek istemesiydi. Ancak ABD, Nâsır'ın, kendisine silah satmaya yanaşmayan Batı'dan yüzünü çevirip, bu gereksinmeyi Sovyetler Birliği'nden karşılaması üzerine,[1] 15 Temmuz 1956'da yardım sözünden geri dönmüş, yardım taahhüdünde bulunmuş olan İngiltere ile Dünya Bankası da ABD'yi izlemişti. Öte yandan, Sovyetler Birliği, Mısır'a Asvan Barajı için 200 milyon dolar vermeyi önermişti.

Batılı devletlerin Asvan Barajı'na yapacakları yardım önerisini geri almaları üzerine, Nâsır, 26 Temmuz 1956'da, barajın yapımı için gerekli finansman kaynaklarını bulmak amacıyla, Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini ilan etti. Süveyş Kanalı'ndan geçiş, 1888 İstanbul Sözleşmesi gereğince, hisse senetlerinin çoğu İngiliz ve Fransızların elinde olan bir Kanal Şirketi tarafından düzenleniyordu. Nâsır, Kanal'ı millileştirmekle, Kanal Şirketi'nin bu haklarını Mısır'a geçirmiş, ancak, buna karşılık Şirket'e tam tazminat ödeyeceğini de bildirmişti.

Ağustos başında İngiltere, Fransa ve ABD, Kanal Şirketi'ne tam tazminat verilmesi ve Kanal'ın uluslararası bir denetim ve işletme düzeni altına konulması koşullarıyla, Kanal'ın millileştirilmesini kabul etmek kararı aldı. Bu üç devlet, 1888 Sözleşmesi'ni imzalayanlarla Kanal'ı en fazla kullanan 24 devleti Londra'da bir toplantıya çağırdı. Konferans, 16 Ağustos 1956'da 22 devletin katılımıyla başladı. Batılı devletler, Konferans'a "Dulles Planı" ismini taşıyan bir öneri

1 Mısır, İsrail'in olası saldırısına karşı kendini güçlü kılabilmek için, 1955 sonbaharından itibaren Sovyet Rusya ve uydularıyla silah alışverişine girişmişti. Suriye de, aynı yoldan gitmiş ve bu iki devlet, Sovyetler Birliği'ni adeta Ortadoğu'ya çekmişti.

getirdi. Söz konusu plana göre, uluslararası bir antlaşmayla kurulacak olan ve Mısır'ın da yer alacağı, ancak, hiçbir devletin egemen olmayacağı uluslararası bir kuruluşça yönetilecek olan Süveyş Kanalı, 1888 İstanbul Sözleşmesi'ne uygun olarak, bütün ülkeler tarafından hiçbir sınırlamaya tabi tutulmadan serbestçe kullanılacaktı. Ayrıca, Mısır Hükümeti'ne hakça bir gelir sağlanacak, Süveyş Kanalı Şirketi'ne de adalet çerçevesinde tazminat verilecekti. Konferans'ta Türkiye'yi temsil eden Büyükelçi Muharrem Nuri Birgi, 17 Ağustos'ta yaptığı konuşmada, Türkiye'nin Dulles Planı'na katıldığını açıkladı. Türkiye, bu kez de Batılıların izinden gitmeyi seçmişti.

Türkiye, Londra Konferansı'nın sonlarına doğru Pakistan, İran ve Habeşistan'la birlikte, Dulles Planı'nı iki noktada değiştiren bir önerge sundu. Bu önergeye göre, Kanal Şirketi'ne tazminat ödenmesi gereği bir madde olarak karara değil, ancak bir dilek olarak kararın girişine konulmalı ve yeni Kanal yönetiminin, "Mısır'ın egemenlik haklarına kesinlikle halel getirmeyecek" biçimde kurulacağı açıkça belirtilmeliydi. Bu değişiklik Konferans'a katılan üyelerin büyük çoğunluğu tarafından benimsendiği için, Dulles Planı değiştirilmiş ve bundan sonra da "Beş Devlet Planı" (ABD, Türkiye, İran, Pakistan ve Habeşistan) olarak anılmaya başlanmıştı. Nâsır, "Beş Devlet Planı"nı kabul etmedi. Nâsır, Mısır'ın, Süveyş Kanalı'nın uluslararası denetim altına konulmasını kesinlikle kabul etmeyeceğini ve Kanal üzerindeki egemenliğinden vazgeçmeyeceğini, bu iki nokta kabul edilirse, bütün devletler için Kanal'dan geçişi güvence altına almaya hazır olduğunu bildirdi.

Türkiye, Süveyş buhranını görüşmek amacıyla toplanan Londra Konferanslarında, Süveyş Kanalı'nın uluslararası statüsünü savunarak ve ABD, İngiltere ve Fransa tarafından kurulan "Süveyş Kanalı'nı Kullananlar Birliği"ne ilk katılan ülkelerden biri olarak, açıkça Batı'nın yanında yer almıştı. Bu da, Türkiye'nin, hem Arap-

lar hem de Bağlantısızlar hareketi gözünde Batıcı kimliğini pekiştirmişti.[2]

Mısır-İsrail Savaşı (29 Ekim 1956) ve Süveyş'e İngiliz-Fransız Çıkarması

Mısır'ın Süveyş sorununa ilişkin yapılan bütün önerileri geri çevirmesi üzerine, İngiltere ile Fransa 23 Eylül 1956'da sorunu BM'ye götürmüştü. BM Güvenlik Konseyi soruna çözüm bulamayınca, İngiltere ile Fransa güç kullanarak sorunu çözme yoluna gitti. BM'de Süveyş sorununa ilişkin görüşmeler sürerken, İngiltere ve Fransa, İsrail'le birlikte gizli askeri planlar yapmaya başlamıştı.

Sina bölgesinde uzun süredir devam eden gerginlik ve çatışmaları bahane eden İsrail, 29 Ekim 1956'da Mısır'a saldırdı ve iki devlet arasında savaş başladı. İsrail'in Mısır'a saldırısı, İsrail ile İngiltere ve Fransa arasında Ekim ayının ortalarında Fransa'da yapılan gizli görüşmelerde kararlaştırılmıştı.[3] Bu saldırı üzerine İngiltere ve Fransa, İsrail askerlerinin Kanal'ın sol kıyısına ulaşmaları için gerekli zamanı yaratmak amacıyla, 30 Ekim'de her iki tarafa da ültimatom verdi. İngiltere ve Fransa, İsrail ile Mısır'a verdikleri ültimatomla, bu iki devletten savaşa son vermelerini ve Süveyş Kanalı'nın iki kıyısından 15 km geri çekilmelerini istedi. Ültimatomu İsrail kabul ederken, Mısır reddetti. Bunun üzerine, Kıbrıs'ta üslenmiş bulunan İngiliz ve Fransız hava güçleri, 31 Ekim'den itibaren Mısır havaalanlarını bombardıman etmeye ve 6 Kasım'da Mısır'a asker çıkarmaya başladı.[4]

---

2 Şule Kut, "Filistin Sorunu ve Türkiye", der. A. Halûk Ülman, *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye*, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, Aralık 1991, s.15.

3 Ann Williams, *Britain and France in the Middle East and North Africa*, MacMillan and Co., Ltd., London, 1968, s.127.

4 ABD, İngiltere, Fransa ve İsrail'in Mısır'a saldırılarını onaylamamış ve bu savaşı Ortadoğu'da hegemonyasını pekiştirmek için kullanmıştı.

İngiltere ile Fransa'nın bu davranışları, Bağdat Paktı içinde de büyük huzursuzluk yaratmıştı. Bağdat Paktı'nın dört bölgesel devletinin Başbakanları, Ortadoğu'ya ilişkin gelişmeleri gözden geçirmek üzere, 7 Kasım'da Tahran'da toplandı. Bağdat Paktı'nın üyesi olduğu halde, İngiltere bu toplantıya çağırılmamıştı, çünkü Bağdat Paktı'nın bölgesel devletleri, İngiltere ile Fransa'nın Süveyş buhranındaki davranışlarının ileride paktın kötülenmesine fırsat verebileceğinden kaygı duymuştu.

Bağdat Paktı'nın 8 Kasım'daki toplantısının sonunda yayımlanan ortak bildiri, İngiltere ve Fransa'nın İsrail'le birlikte giriştikleri harekâtın, Bağdat Paktı'nın Ortadoğulu üyeleri arasında büyük kaygı uyandırdığını ortaya koymaktaydı. Bildiride, İsrail kuvvetlerinin Mısır topraklarını derhal terk etmeleri, İngiliz ve Fransız Hükümetlerinin çatışmayı durdurmaları ve Mısır'ın egemenlik, toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına saygı göstermeleri hususları yer almaktaydı. Bağdat Paktı'nın bölgesel üyeleri, İngiltere ile Fransa'nın Mısır topraklarından çekilmesini istemekle, Arap ülkelerinde Batı aleyhine ortaya çıkan havaya uymak istemişti; ancak, bu devletler, Türkiye de dahil olmak üzere, İngiltere ile Fransa'yı kınamamıştı. Bildiride, ayrıca, iki Batılı ülkeye karşı çıkılırken, üçüncü bir Batılı ülkenin, yani ABD'nin tutumunun takdirle karşılandığı da özellikle vurgulanmıştı. ABD'nin, Mısır'a karşı müttefiklerinin gerçekleştirdiği bu askeri harekâta katılmamakla birlikte, harekâttan daha önceden haberi olduğu anlaşılmaktaydı. Ancak, 31 Ekim'deki harekât ABD Hükümeti tarafından iyi karşılanmamıştı, çünkü ABD'li yöneticilere göre, ABD'nin İngiltere ile Fransa'yı desteklemesi, ABD'yi Arap devletleri karşısında kötü duruma düşürebilir ve Arapları Sovyetler'in kucağına itebilirdi.

İngiliz-Fransız saldırısı karşısında, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu 12 Kasım 1956'da Karaçi'de yaptığı basın toplantısında, İngiliz-Fransız müdahalesinin Mısır ile İsrail arasındaki çatışmayı

durdurması açısından bir amaca hizmet ettiğini dile getirmiş ve Ortadoğu'daki ülkeler Bağdat Paktı'na katılmış olsalardı, böyle bir durumun ortaya çıkmamış olacağını belirtmişti. Türk yetkililerin çeşitli vesilelerle vermiş oldukları demeçlerden Türkiye'nin, Süveyş buhranının ortaya çıkmasından Mısır'ı sorumlu olarak gördüğü anlaşılmaktaydı. Böylece Türkiye, bu olayda da Batı politikasına bağlılığını göstermiş oluyordu.

Bağdat Paktı'nın dört Müslüman devleti, 18-20 Kasım tarihlerinde Bağdat'ta toplanarak, Ortadoğu'daki durumu yeniden irdelemiş, İsrail'in barış için büyük bir tehlike olduğu üzerinde anlaşmaya varmış ve Türkiye'nin İsrail ile diplomatik ilişkilerini kesmesi üzerinde durmuştu. Bunun üzerine Türkiye, 26 Kasım 1956'da İsrail'deki büyükelçisini geri çekmeye karar verdi. Büyükelçi İstinyeli, İsrail Dışişleri Bakanlığı'na, Türkiye'nin bu tutumunun Bağdat Paktı'nı güçlendirmek amacını güttüğünü, bu davranışın İsrail'e karşı düşmanca bir tavır olarak yorumlanmaması gerektiğini, büyükelçinin geri çekilmesinin İsrail ile Türkiye arasındaki ilişkileri etkilemeyeceğini açıkladı. Büyükelçisini geri çekmekle birlikte, Türkiye, İsrail ile diplomatik ilişkilerini tümüyle kesmemiş ve Tel Aviv'de bir maslahatgüzar bulundurmayı sürdürmüştü.[5]

Türkiye'nin 1956 Süveyş buhranı sırasında izlediği politika, Arap devletleri nezdinde Türkiye'nin itibarını sarsıcı nitelikte olmuştu. Türk hükümet yetkilileri, İngiltere ile Fransa'nın kınandığı bu olayda, bu iki devlete yönelik son derece yumuşak demeçler vermekle yetinmişti. Süveyş buhranı, Türkiye'yi, Ortadoğu'daki Batı aleyhtarı güçlerle bir kez daha karşı karşıya getirmişti.

Süveyş buhranında, Demokrat Parti Hükümeti'nin bir kez daha dış politikada attığı yanlış bir adımla karşı karşıya kalmaktayız! *Batılı devletlerle, hangi koşulda olursa olsun, aynı cephede yer al-*

5 Türkiye'nin İsrail'deki büyükelçisini geri çekme kararı bir jest olmaktan ileri gidememiş ve Arap ülkeleri ile özellikle Mısır'ı tatmin etmemişti.

mayı dış politikasının odak noktasına yerleştiren Demokrat Parti iktidarı, Süveyş buhranında Arap devletlerini karşısına almaktan çekinmemiş ve Ortadoğu'da kendini yalnızlığa mahkûm etmişti.

İngiltere ve Fransa, 3 Aralık 1956'da Mısır'dan çekileceğini açıklamış, İsrail de, Sina yarımadasından çekilmeye başlamıştı. Ancak, İsrail, yeterli güvenceler elde etmedikçe, Akabe Körfezi'nin batısından, Şarm el Şeyh ile Gazze bölgesinden çekilmemekte diretmişti. BM'nin ve ABD'nin baskıları karşısında İsrail, 1 Mart 1957'de Gazze bölgesinden ve Şarm el Şeyh'ten çekileceğini açıklamış, 8 Mart'ta İsrail askerlerinin geri çekilmesinin tamamlanması üzerine, bu bölgelere BM güçleri yerleştirilmişti.

XIII. SURİYE BUHRANI VE TÜRKİYE (1957)

Eisenhower Doktrini (9 Mart 1957)

Süveyş buhranı, İngiltere ile Fransa'nın Ortadoğu bölgesinden kesin olarak çekilmesinde bir dönüm noktası oluşturmuştu. İngiltere ile Fransa'dan boşalan yeri ABD doldurmak istiyordu. Öte yandan, Süveyş buhranı sonucunda Batı'nın Ortadoğu'daki prestij kaybı bölgede büyük bir boşluk oluştururken, bu boşluk Sovyet Rusya tarafından doldurulmuştu. Bu durum karşısında ABD, bazı önlemler almak zorunluluğunu duymuş ve Bağdat Paktı üyelerinin toprak bütünlükleri ya da siyasal bağımsızlıklarına ilişkin güvence vermişti. ABD, 29 Kasım 1956'da toplanan Bağdat Paktı Doruğu'nda, pakta üye devletlerin toprak bütünlüklerine ve siyasal bağımsızlıklarına karşı girişilecek bir saldırının kendisine karşı düşmanca bir hareket olarak değerlendirileceğini açıkladı. Böylece ABD, Sovyetler Birliği'nin, Mısır ve Suriye üzerinden dolaylı olarak bölge dengelerini değiştirmesinin önüne geçmek istiyordu.

ABD Başkanı Eisenhower'ın, 5 Ocak 1957'de onaylanması için Kongre'ye yolladığı, 9 Mart'ta Kongre tarafından bazı ufak değişikliklerle kabul edilen ve daha sonra Eisenhower'ın ismiyle anılacak olan doktrin, ABD'nin Ortadoğu politikasında bir dönüm noktası olmuştu. O tarihe değin İngiltere ve kendine yakın bölge ülkeleri üzerinden Ortadoğu'da politika yürütmeye çalışan ABD, ilk kez bölgedeki yaşamsal çıkarlarını tüm açıklığıyla vurguluyordu. Öte

yandan, Eisenhower, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'da ekonomik çıkarının bulunmadığını öne sürmüş, Sovyetler'in, Ortadoğu'nun temel zenginlik kaynağı olan petrole gereksinmesi olmadığını, çünkü kendisinin petrol ihraç eden bir ülke olduğunu iddia etmişti. Eisenhower, Sovyetler Birliği'nin, Ortadoğu'yu stratejik önemi nedeniyle ele geçirmek istediği görüşündeydi.

Eisenhower, kendi adıyla anılan doktrin ile, Ortadoğu ülkelerinin bağımsızlıklarını korumalarına yardımcı olabilmek için, ABD Hükümeti'ne, bu ülkelerle işbirliği yapmak ve bu devletlerin ekonomik güçlerini artırmalarına yardım etmek yetkisinin verilmesini istemiş ve aşağıda yer alan şu üç istemde bulunmuştu:

1. ABD Hükümeti, Ortadoğu için askeri yardım ve işbirliği programları hazırlamak ve bu yardımdan yararlanmak isteğinde bulunacak bütün ülkelerle ya da ülkeler topluluğuyla işbirliği yapmak yetkisine sahip olmalıdır.

2. ABD'nin Ortadoğu'ya ilişkin askeri yardım programları, uluslararası komünizmin denetimi altındaki herhangi bir devlet tarafından yapılacak açık bir silahlı saldırıya karşı koymak için yardım isteyecek devletlerin toprak bütünlüğünü ve siyasal bağımsızlığını korumak amacıyla, gerektiği takdirde ABD silahlı kuvvetlerinin kullanılması hususunu da kapsamalıdır.

3. Karşılıklı Güvenlik Yasası (Mutual Security Act) gereğince, Ortadoğu için ekonomik ve askeri yardımla ilgili 200 milyon dolarlık bir tutarın 1958-1959 yıllarında nasıl kullanılacağını kararlaştırmak yetkisi ABD Hükümeti'ne verilmelidir.

Eisenhower Doktrini'nde bence üzerinde önemle durulacak nokta, bir Ortadoğu devletinin yardım istemesi durumunda ABD'nin, söz konusu devlete yalnızca silah ve malzeme vererek değil, aynı zamanda silahlı kuvvetleri ile de yardımda bulunacağı hususuydu. Böylece ABD, Ortadoğu devletlerinin içişlerine karışabilme yetkisine sahip olmaktaydı.

Bağdat Paktı'nın dört bölgesel devletinin Başbakanları, 21 Ocak 1957'de Ankara'da yayımladıkları ortak bildiride, Eisenhower Doktrini'ni memnuniyetle karşıladıklarını açıklamıştı. Ancak bu doktrin, ABD'ye Ortadoğu'ya müdahale olanağını tanıması nedeniyle, İngiltere tarafından hoş karşılanmamıştı.

Eisenhower Doktrini, 1957 Mart'ında ABD Kongresi tarafından kabul edilerek kesinleşti. Eisenhower Doktrini'nin sonuçları, Ortadoğu'daki İngiliz liderliğini bir daha geri gelmeyecek biçimde ortadan kaldırması, ABD'nin, Bağdat Paktı devletlerine yönelik açık bir yükümlülük altına girmesi ve Ortadoğu'da kesin söz sahibi olmasıydı. Bu doktrin ile ABD, İngiltere ile Fransa'nın Ortadoğu'da bıraktığı boşluğu dolduruyor ve bölgede Sovyet Rusya'nın karşısına dikiliyordu. ABD ve Sovyetler Birliği, ilk kez Ortadoğu'da karşı karşıya gelmekteydi. Bu nedenle Sovyetler Birliği, Eisenhower Doktrini'nin karşısında yer almıştı.

Sovyetler Birliği'nin değişen Ortadoğu politikası da, Eisenhower Doktrini'nin ilanını etkilemişti. Stalin'in yerine geçen Sovyet liderleri, "barış içinde bir arada yaşama" politikası ile, komünist olsun ya da olmasın her tür devlete yanaşmakta ve "ulusal burjuvazi" ile işbirliğine girişmekteydi. ABD'nin yeni Ortadoğu politikası, Sovyet etkisi altına düşebilecek devletlere, Amerikan askeri ve ekonomik yardımını hem de Batı ittifaklar sistemine girme koşuluna bağlı olmaksızın sunmaktaydı.

Eisenhower Doktrini karşısında Ortadoğu ikiye ayrılmıştı: Doktrini kabul eden devletler Lübnan, Pakistan, Irak, Türkiye, Yunanistan, Afganistan, Libya, Tunus ve Fas'tı. Doktrine tepki gösteren devletler ise Mısır, Suriye, Ürdün ile Suudi Arabistan'dı. Ancak, Suudi Arabistan, daha sonra tutumunu değiştirmiş ve Eisenhower Doktrini'ni olumlu bulduğunu açıklamıştı. ABD'nin Ortadoğu'daki en büyük müttefiki İsrail ise, kendisine karşı Arap ihtiraslarını kamçılayacağı gerekçesiyle doktrini kabule yanaşmamıştı.

Menderes Hükümeti, 22 Mart 1957'de yayımlanan bir bildiriyle, Eisenhower Doktrini'ni "gayet azimli bir adım" ve "Bağdat Paktı'nı takviye eden bir unsur" olarak olumlu karşıladığını açıkladı. Bu doktrinin uygulamaya geçirilmesiyle birlikte ABD'nin, Ortadoğu'da sınırlı bir savaşı yürütebilmesi için, Avrupa'daki birliklerinin nakline yardımcı olacak hava üslerine gereksinmesi artmıştı. Bu çerçevede, ABD'nin yeni Ortadoğu politikasında Türkiye daha önemli bir ülke haline gelmiş, Türkiye'deki Amerikan askeri üslerine özel bir önem verilmeye başlanmış ve 1954'ten itibaren giderek azalan Amerikan ekonomik yardımları yeniden artırılmıştı. Ancak, Türkiye, Eisenhower Doktrini'ni benimsemeyen Arap ülkeleri ve onlara destek veren Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde gergin bir döneme girmişti. Bunun sonucunda, 1957 yılının yaz aylarında Suriye ile savaşın eşiğine gelinmiş ve Türkiye, ilk kez topraklarındaki ABD üslerinin, NATO amaçları dışında, Ortadoğu olaylarına müdahale etmek için kullanılmasına izin vermişti.

Demokrat Parti Hükümeti, Eisenhower Doktrini'ni, Sovyetler Birliği'ne karşı bir olgu olmaktan çok, Ortadoğu bölgesinin içine düşmüş olduğu siyasal istikrarsızlığa bir çare olarak değerlendirmişti. Başkan Eisenhower'ın doktrini açıklamak amacıyla Ortadoğu'ya yolladığı Büyükelçi James P. Richards, Türkiye'de Menderes ile görüştükten sonra 22 Mart 1957'de bir ortak bildiri yayımlanmış ve bildiride, Türk Hükümeti'nin, yalnızca doktrini desteklemekle kalmayacağı, aynı zamanda, doktrinin bölgede uygulanmasında ABD ile birlikte hareket edeceği de yer almıştı. Demokrat Parti Hükümeti için önemli olan, ABD'nin, Bağdat Paktı'na girmese bile ekonomik ve askeri açılardan paktı daha çok desteklemesi, Türkiye'nin, komünizm tehdidini kullanarak, ABD'nin gözünde önemini artırması ve bu yolla ABD'den ekonomik yardım almasıydı. Bu ortak bildiride üzerinde önemle durulması gereken bir diğer husus da, Kongre'ce kabul edilen metinden farklı olarak, "uluslararası

komünizmin dolaylı saldırısı" halinde de, iki devletin birlikte hareket edeceğiydi.[1] Türk Hükümeti, ABD'ye, uluslararası komünizmin denetimi altında bulunan bir ülke tarafından bölgedeki herhangi bir devlete yöneltilecek olan silahlı bir saldırının önlenmesi olanaklarının oluşturulmasında yardım edecekti.

Görüldüğü gibi, Eisenhower Doktrini'nin kapsamı, biraz da Türk yöneticilerinin önerileriyle "dolaylı saldırı"yı da içine alacak biçimde genişletilmiş ve Türkiye, ABD'nin Ortadoğu'daki askeri girişimlerine yardım etme yükümlülüğünü üstlenmişti. Komünizm tehdidinin Demokrat Parti Hükümetlerince bu denli abartılı olarak algılanması ve bu abartılı değerlendirmeye dayandırılarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin tam bağımsızlığından ödün verilmek suretiyle, ülkenin ABD'nin uydusu konumuna düşürülmesi ne denli bir aymazlıktı!!!

Türkiye'nin, Demokrat Parti iktidarında dış politikada attığı yanlış adımlar, Batı Bloku'nun lideri durumunda olan ABD'ye sımsıkı bağlarla bağlanmasına neden olmuş ve ABD'ye bağlılığın, ülkenin geleceği üzerinde yaratacağı olumsuz koşullar hiç göz önüne alınmamıştı.

1957 Suriye Buhranı

1954 yılından sonra, Suriye'nin siyasal hayatında Baas Partisi'nin birinci plana çıktığı görülmekteydi. Bu gelişmeye büyük ölçüde neden olan, Baas Partisi'nin 1955'ten itibaren Nâsır'ı desteklemeye başlamış olmasıydı. Nâsır'ın Bağdat Paktı'na cephe alması ve silah alışverişi ile Sovyetler'e kayması, Baas ile Nâsır'ın ilişkilerinin gelişmesine yol açmıştı. 1957 yılı başından itibaren, Suriye'nin giderek sola kaymaya ve ülkede komünistlerin etkisinin artmaya başladığı gözlemlenmekteydi. Nisan 1957'de, Ürdün Kralı

1 Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.154.

Hüseyin'in kendisine karşı komplo hazırlamakla suçladığı Nâsır yandaşlarının ve sosyalist liderlerin büyük çoğunluğu Suriye'ye sığınmıştı.[2] Bu liderlerin de etkisiyle Suriye yönetimi, giderek artan bir Batı aleyhtarlığı politikası izlemeye başladı. Suriye'nin Sovyetler Birliği ile 1957 Ağustos'unda imzaladığı anlaşmalar ile Sovyetler, Suriye'ye 500 milyon dolarlık ekonomik ve askeri yardım yapmayı kabul etmişti. Bu gelişmeler, Suriye'nin komşuları olan Türkiye, Irak, Ürdün ile İsrail ve Lübnan'da büyük heyecan uyandırdı.

1957 yılında Türk Hükümeti, Suriye'yi, Ortadoğu'daki mevcut rejimleri devirmeyi amaçlayan yeraltı faaliyetlerinin silahlı merkezi olarak görmekte ve Şam'da iktidarda bulunan Baas Partisi'ni komünist bir cephe olarak algılamaktaydı.[3]

Amerikan haberalma görevlileri, 1957 yılı başından itibaren, Baasçıların izledikleri politikayı beğenmeyen Genelkurmay Başkanı General Nizamettin ve bazı sağcı partilerin liderleriyle temasa geçmişti. Bunun üzerine Suriye Hükümeti, Suriye'deki mevcut rejimi devirmeye çalıştıkları savıyla, 13 Ağustos 1957'de Şam'daki ABD kara ataşesinin ve iki diplomatın derhal geri alınmasını istedi. 17 Ağustos'ta ise, Suriye ordusunun yüksek rütbeli subayları arasında bir tasfiye yapıldı ve Genelkurmay Başkanlığı'na, General Nizamettin'in yerine komünist eğilimli Albay Bizri getirildi.

Suriye'deki gelişmeler karşısında, Irak Kralı Faysal ile Ürdün Kralı Hüseyin, 22 Ağustos'ta İstanbul'a gelmiş, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes ile görüşmeler yapmıştı. Görüşmeler sürerken, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Loy Hen-

---

2 Ürdün Kralı'nı devirmek isteyen Genelkurmay Başkanı Ali Abu Nuwar Suriye'ye sığınmış, yeni Genelkurmay Başkanı Hayari de Suriye'ye giderek görevinden istifa etmişti. General Hayari ile Ali Abu Nuwar, Şam'da yayımladıkları bildirilerde, Kral Hüseyin'e karşı olduklarını ve Suriye ile Mısır arasında yakın işbirliği istediklerini açıklamıştı.

3 Bishku, *age*, s.40.

derson da 24 Ağustos'ta İstanbul'a gelmiş ve üç devlet yöneticileri arasında yapılan görüşmelere katılmıştı. Henderson'un görevi, Türk, Irak ve Ürdün yetkililerinin düşüncelerini öğrenip durumu değerlendirmekti. Henderson, Washington'a döndükten sonra sunduğu raporda, Suriye'ye, Sovyet Bloku devletlerinden büyük ölçüde silah getirildiğini ve Suriye'nin, komşu Arap devletlerindeki hükümetleri devirmek için, büyük bir propaganda etkinliğine giriştiğini belirtmekteydi. ABD Başkanı Eisenhower, Türkiye, Irak, Ürdün ve Lübnan Hükümetlerine gönderdiği mesajlarda, Suriye'ye askeri müdahalede bulunmayacağını bildirmişti.[4]

Henderson'un raporundan sonra ABD, Suriye'nin sınırları dışında maceralara girişmesini engellemek ve Batı yanlısı komşularının savunmalarını güçlendirmek gerekçeleriyle, 5 Eylül 1957'de Irak, Ürdün ve Lübnan'a büyük ölçüde askeri yardım yapmaya başladı. ABD'nin Suriye'ye karşı sertleşen tutumuna koşut olarak, Türkiye'nin de Suriye'ye karşı tutumu sertleşmişti.

Türkiye, Suriye'de yaşanan gelişmeleri, NATO'nun doğu kanadının çevrelenmesi tehdidi olarak algılamıştı. Arap devletlerinin Suriye üzerinde baskı uygulamaya yanaşmaması üzerine, Türkiye, Suriye'ye karşı tek başına hareket etmeye karar verdi. Ancak, Türkiye'nin bu tutumu Sovyetler Birliği'nin lehine olmuştu. Türkiye'den tehdit algılamasının yoğunlaşması sonucunda, Suriye daha çok Moskova'ya bağlandı. Hatta Moskova, Suriye'ye karşı bir saldırının gerçekleşmesi durumunda, bunun bölgeyle sınırlı kalmayacağı tehdidinde dahi bulundu.[5]

ABD Dışişleri Bakanı Dulles'ın 10 Eylül 1957 tarihinde Ankara'daki ABD Büyükelçiliği'ne gönderdiği telgrafta, ABD yönetiminin, Türkleri Suriye'ye müdahale etmeye açıkça özendirmemekle

4 ABD Hükümeti, Suriye'ye karşı bir harekâtın Suriye halkının rejimi bütünüyle desteklemesi sonucunu doğurabileceğini ve ülkedeki petrol borularına Suriye Hükümeti'nin müdahale edebileceğini düşünmekteydi.

5 Robins, *age*, s.26.

birlikte, müdahale etmemelerini söylememesi de dikkat çekmekteydi. Bu, diplomasi dilinde ABD'nin Türkiye'ye "yeşil ışık" yakması demekti.[6] Bunun üzerine Türk Hükümeti, Suriye sınırındaki güçlerinin sayısını 32.000'den 50.000'e yükseltmişti.

Menderes Hükümeti, bir yandan, ihtiyatları silahaltına çağırarak, öte yandan da, Suriye sınırları yakınında askeri manevralar düzenleyerek, Suriye'ye uyarıda bulunmak istemişti. Ancak, Arap ulusçuluğunun hemen hemen doruğa ulaştığı 1957 yılında, Türkiye tarafından Suriye'ye yapılacak bir müdahale, karşısında bölge devletlerinin yanı sıra, Sovyetler Birliği'nin de muhalefetini bulacaktı. ABD'nin Türkiye'nin yanında yer alması durumunda ise, bir yandan, ABD bölgedeki müttefiklerinden uzaklaşacak, öte yandan da, Nâsır'ın durumu güçlenenebilecekti.[7]

Sovyet Başbakanı Bulganin, 10 Eylül 1957'de Başbakan Adnan Menderes'e gönderdiği mesajda, Türkiye'nin Suriye sınırlarına güçlerini yığmasından ve ABD'nin Türkiye'ye yaptığı silah sevkiyatından ülkesinin duyduğu kaygıyı iletmişti. Sovyetler Birliği, bir yandan, Türkiye üzerinde baskı uygulama yoluna giderken, öte yandan da, Suriye'yi destekleme gösterilerine girişmişti.

Türk Savunma Bakanlığı, 14 Eylül'de yaptığı açıklamada, Suriye sınırında Türk askeri yığınağı olduğu yolundaki iddiaların asılsız olduğunu ve sınırdaki askeri harekâtın daha önceden saptanmış olan NATO manevralarından ibaret olduğunu bildirdi. Öte yandan, BM Genel Kurulu'nda bir konuşma yapan ABD Dışişleri Bakanı Dulles da, asıl tehlikede olan devletin kuzeyinde Sovyet askeri gücü, güneyinde de Suriye'deki Sovyet silah yığınağı olması nedeniyle, Türkiye olduğunu ileri sürdü. Eylül sonlarında bölgede bir güç gösterisinde bulunmak üzere, ABD, 6. Filo'yu Suriye kıyıla-

6 Ivan Pearson, "The Syrian Crisis of 1957, the Anglo-American 'Special Relationship', and the 1958 Landings in Jordan and Lebanon", *Middle Eastern Studies*, 43:1, s.49.

7 *Age*, s.50.

rının açıklarına ve hava kuvvetlerini de Batı Avrupa'dan Adana'daki ABD üssüne göndermişti.

Başbakan Adnan Menderes, 24 Eylül 1957'de Suriye'nin durumuna ilişkin bir açıklama yapmış, Suriye'nin silahlanmasından kaygı duyan Türkiye'nin, Suriye ile uzun bir ortak sınırı olması nedeniyle, bu ülkede yer alan gelişmelerin ülkesini son derece uyanık tutmaya yönelttiğini dile getirmişti.

Öte yandan, Başbakan Menderes, Sovyetler Birliği'ne 30 Eylül'de gönderdiği notada, Türkiye'nin, komşusu Suriye'ye yönelik almış olduğu önlemlerin herhangi bir saldırı niyetiyle alınmamış olduğunu, Türkiye'nin, ancak kendini savunma amacıyla önlemler alacağını belirtmişti. Menderes, ayrıca, Suriye dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yaptığı "baskı"nın 1945'te olduğu gibi güvenlik kaygısı uyandırdığını da ifade etmişti.

1957 Ağustos'u ile Eylül'ünde Washington ile Ankara'da, Suriye'nin, yerel komünistlerin iktidarı ele geçirebilme tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu kanısı hâkimdi. Sovyetler Birliği ise, Batı'nın, yerel müttefiklerini Suriye'ye saldırıda bulunmaya özendirdiğini öne sürmekteydi.

Türkiye ile Suriye arasındaki gerginlik, 8 Ekim 1957'de bazı sınır olaylarının patlak vermesine yol açtı ve Suriye, Türkiye'ye bir protesto notası verdi. Suriye, bu notada, Türkiye'nin Suriye sınırı boyunca yığınak yapmasından, Türk hava kuvvetlerinin Suriye hava sahasını ihlalinden ve Türk sınır koruyucularının Suriyeli köylülere ateş açmalarından şikâyetlerini ifade etmekteydi. Türkiye, 15 Ekim tarihli cevabi notasında, Suriye tarafından ileri sürülen savların geçersiz ve Türkiye'den duyulan kaygının yersiz olduğunu belirtti.

Öte yandan, ABD Dışişleri Bakanlığı, 10 Ekim 1957'de bir bildiri yayımlayarak Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin dostu ve müttefiki olan ABD'nin, NATO Antlaşması ile üstlendiği yükümlülükleri hafife aldığını varsaymasının hatalı olduğunu kaydetmekteydi. Böy-

lece ABD, Türkiye'nin arkasına desteğini tam olarak koymaktaydı. Ayrıca, ABD Dışişleri Bakanı Dulles, 16 Ekim 1957'de, Suriye ile Sovyetler'in Türkiye'ye saldırma olasılıklarının bulunduğunu ve böyle bir saldırının gerçekleşmesi durumunda, ABD'nin yalnızca savunmada kalamayacağını ileri sürmüştü. 25 Ekim'de ise, ABD Başkanı ile İngiltere Başbakanı bir "Ortak Amaç" bildirisi yayımlayarak, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye saldırıda bulunması durumunda, NATO Antlaşması'nın 5. maddesine uygun olarak İttifak'ın üyelerinden birine yapılan saldırının üyelerin tümüne karşı yapılmış sayılacağını açıklamıştı.

Sovyetler'in tehditleri karşısında ABD'nin Türkiye'yi destekleyen tutumu, Sovyetler Birliği'ni yumuşatmıştı. Öte yandan Suudi Arabistan, Suriye ile Türkiye arasında arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştu. Suudi Arabistan'ın arabuluculuk önerisini reddeden Suriye, sorunun BM'de ele alınmasını isteyince, BM Genel Kurulu'nda görüşmeler 22 Ekim'de başlamış; ancak, çoğunluk sorunun Türkiye ile Suriye arasında görüşmeler yoluyla çözüme kavuşturulması önerisini ileri sürünce ve bu öneri Türkiye ile Suriye tarafından da kabul edilince, 30 Ekim'de Suriye sorunu BM'nin gündeminden çıkarılmıştı.

Suriye Dışişleri Bakanlığı 30 Ekim'de yaptığı açıklamada, Türkiye-Suriye sınırındaki gerginliğin hafiflediğini bildirdi. Sovyetler Birliği'nin buhran karşısındaki tutumunun yumuşamasına koşut olarak, Türkiye ile Suriye arasındaki gerginlik de kendiliğinden azalmış ve Türkiye, Mart 1957'den itibaren güney bölgesine yığdığı birliklerini Kasım ayında geri çekmeye başlamıştı.

Burada, Sovyetler Birliği Başbakanı Bulganin'in, Kasım 1957'de Başbakan Menderes'e gönderdiği bir mesaja değinmek istiyorum: Bulganin, bu mesajında, Kurtuluş Savaşı sırasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yaptığı silah yardımını hatırlatmış ve bunun, Sovyetler'in Arap ülkelerine yaptığı yardımlarla aynı nitelikte ol-

duğunu belirtmişti. Sovyet Başbakanı, ayrıca, Atatürk'ün Suriye ve Ortadoğu ülkelerinin bağımsızlıklarına saygı duyduğunu, ancak, şimdi Türkiye'nin bu ilkeden uzaklaşmış olduğunu ileri sürmüştü.[8]

Menderes Hükümeti için önemli olan, bir yandan, ABD'nin askeri ve ekonomik yardımının artırılmasını sağlayacak ortamın yaratılması, öte yandan da, herhangi bir bunalımda ABD'nin kendisini nereye kadar destekleyeceğini görmek istemesiydi. Her iki açıdan da olumlu sonuç alınınca, Türkiye, Suriye sorununu bir an önce sonlandırmak istemişti.

Suriye buhranının sona ermesinde rol oynayan bir diğer neden de, Suriye ile Mısır'ın, 1 Şubat 1958'de "Birleşik Arap Cumhuriyeti" ismi altında bir birlik kurmasıydı. Nâsır, Suriye'yi kendi denetimi altına almak suretiyle, bu ülkenin komünizmin kucağına düşmesini önlemek istemişti.[9] Suriye'nin giderek Sovyetler Birliği'ne bağlanmasındansa Mısır'la birleşmesini kendi açısından daha az zararlı bulan Türkiye, 11 Mart 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni tanıdığını açıkladı. ABD de, bu birleşmeyi Suriye'de bir darbeyi önleyebileceği düşüncesiyle olumlu karşılamıştı.

Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulmasından kısa bir süre önce, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu şöyle bir açıklamada bulunmuştu: "Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi, eğer Ortadoğu bölgesini Sovyetler Birliği'nin bölgeye sızma girişimlerinden ve özellikle Suriye'nin Sovyet nüfuzu altına girmesinden koruyabilecekse, bunun bize hiçbir zaman bir zararı olmayacaktır."[10]

---

8 Kürkçüoğlu, *age*, s.113.

9 Mısır ile Suriye'nin birleşmesinin ertesinde, iki devlet arasında sürtüşmeler başlamıştı, çünkü Baasçıların sosyalizm anlayışı ile Nâsır'ın sosyalizmi arasında büyük farklılıklar bulunmaktaydı. Suriye'de 1961 Eylül'ünde muhafazakârlarla askerler tarafından yapılan bir darbe sonucunda, Suriye Mısır'dan kopmuş ve Birleşik Arap Cumhuriyeti de sona ermişti.

10 Baruch Gilead, "Turkish-Egyptian Relations", *Middle Eastern Affairs*, vol. 10, no. 11, November 1959, s.366.

Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin karşısında Irak ile Ürdün, 14 Şubat 1958'de bir federasyon kurmuş ve Türkiye, bu girişimi de desteklemişti.

Ne tuhaftır ki, Adnan Menderes, Ortadoğu'ya komünizmin sızma olasılığından son derece irkilmekteydi; Batılı müttefikleri ise, Türkiye'yi, bölgede daha saldırgan bir tutum takınmaktan alıkoymaktaydı! İngiltere ile ABD, Türkiye'nin, Suriye'ye karşı saldırgan tutumundan çok rahatsızlık duymuş ve Türkiye'nin bu tutumunun Türkiye'ye karşı Sovyet saldırısını tahrik etmek suretiyle, iki süper gücü karşı karşıya getirecek bir çatışmaya yol açabilmesinden korkmuştu. Ancak, hiç beklenmedik bir biçimde, Sovyet lideri Khrushchev'in tavır değiştirmesiyle Suriye buhranı sona erdi. Khrushchev, 29 Ekim 1958'de Moskova'daki Türk Büyükelçiliği'nde katıldığı resepsiyonda yaptığı açıklamada, Ortadoğu'ya yönelik hiçbir tehdidin kesinlikle söz konusu olmadığını dile getirdi. Khrushchev'in bu açıklamasının ve Türkiye'ye adeta "zeytin dalı" uzatmasının Sovyetler'in Menderes Hükümeti ile ilişkilerinde anında olumlu bir dönüşüm sağlayamamasına karşın, Türkiye güney sınırından askerlerini geri çekmişti.

Suriye buhranı, 1945-1947 yıllarından sonra ABD ve Sovyet Blokları arasındaki nüfuz ve güç çekişmesinin Ortadoğu'da patlak veren görüntüsüydü. Sovyetler Birliği, Suriye'yi, nüfuzunu Ortadoğu'ya yaymak için uygun bir alan olarak seçmiş; ancak, komünizmin bu bölgeye yayılmasını istemeyen Batılılar, Sovyetler'in Suriye'ye yerleşmesine engel olmak istemişti. Batılılar arasında Suriye'deki gelişmelerle en yakından ilgilenecek olan devlet Türkiye'ydi, çünkü Türkiye'nin Suriye ile uzun bir sınırı olduğu gibi, Suriye'de kurulacak komünist bir düzen öncelikle Türkiye'nin güvenliğini tehdit edebilecekti. *Türkiye, Suriye'de olup bitenleri kendisine yöneltilmiş yeni bir komünist tehdidi olarak değerlendirmekteydi. Bence, bu algılama gerçekleri tam yansıtmayan, aşırı ve abartılı bir*

değerlendirmeydi. Böyle yanlış bir değerlendirme üzerine kurulu bir dış politika, Türkiye'ye Ortadoğu devletleri nezdinde itibar kaybettirmiş ve Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'yla ilişkilerini olumsuz yönde etkilemişti. Öte yandan, Türkiye'nin Suriye'ye karşı tutumu, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya yerleşmesini de kolaylaştırmıştı.

Türkiye, 1945'ten sonra ilk kez, Suriye buhranı nedeniyle bir Arap devletiyle çatışma noktasına gelmişti. Burada şu hususu vurgulamak gerekir ki, Demokrat Parti yönetimi, Türkiye ile Suriye arasındaki uyuşmazlığı bir Türk-Arap sorunu olarak değil, Ortadoğu'da Batı ile Sovyetler Birliği arasında yer alan genel çatışmanın bir aşaması olarak değerlendirmişti. Türkiye, bundan sonra da Ortadoğu'da komünizm tehlikesini canlı tutmaya çalışacak ve 1960 yılına değin hemen hemen her NATO Bakanlar Konseyi toplantısına bu sorunu getirerek, komünizm tehdidiyle savaşımda daha etkili önlemlerin alınmasını isteyecekti. Türkiye'nin bu tutumu ise, ne yazık ki, Arap devletleri ile ilişkilerinin gelişmesini büyük ölçüde önleyecekti!

XIV. ORTADOĞU BUHRANLARI VE TÜRKİYE (1958)

Irak Darbesi (14 Temmuz 1958)

Bağdat Paktı'nın tek Arap ülkesi olan Irak, pakta karşı gösterilen tepkiler sonucunda Arap dünyasında yalnızlığa itilmişti. Irak monarşisinin liderleri Batı yanlısı olmakla suçlanıyordu.

14 Temmuz 1958'de Irak'ta bir askeri darbe gerçekleştirildi ve Batı yanlısı monarşi rejimi yıkılarak, Cumhuriyet yönetiminin kurulduğu ilan edildi. Darbe sırasında Irak Kralı II. Faysal, Veliaht Prens Abdülillah ve Başbakan Nuri Said Paşa öldürüldü. Yeni yönetimin Başbakanı General Abdülkerim Kasım'dı. Yeni Irak Hükümeti, 19 Temmuz 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti ile bir savunma antlaşması imzaladı.

Irak ile Ürdün arasında oluşturulan Federasyon'un Başkanı olan Irak Kralı devrilince, Federasyon'un bütün yetkileri Ürdün Kralı'na geçmişti. Bu nedenle, Irak'taki darbe Ürdün'ü yakından ilgilendiriyordu.

Türkiye'nin Irak'taki darbe karşısındaki tepkisine gelince, Hükümet, bu darbeyi bir dış tahrike ya da Nâsır'ın entrikasına bağlamış olup, bu hareketin amacının Bağdat Paktı'na bir darbe indirmek olduğu açıklamasında bulunmuştu. Irak Başbakanı'nın öldürülmesiyle Menderes Hükümeti, Ortadoğu'daki en sadık dostu olan Nuri Said'i yitirmişti.

1958 Temmuz'unda Irak'ta gerçekleştirilen darbenin hemen ertesinde, Menderes, önceki Batı-yanlısı rejimin yeniden iktidara getirilebilmesi için, Türkiye tarafından askeri müdahalede bulunulmasını şiddetle istemişti;[1] ancak, bunun gerçekleşememesinin nedeni, ya Türk generallerinin böyle bir müdahalenin askeri açıdan gerçekleşebilirliğinin olmadığı yönündeki görüşleri ya da ABD'nin baskısı olmuştu. Türkiye'nin, Irak'a müdahalesi mümkün olamamıştı, çünkü hem ABD hem de Türkiye'deki muhalefet ile aydınlar, böyle bir müdahaleye şiddetle karşı çıkmıştı. ABD ile İngiltere, Türkiye'nin Irak'a olası müdahalesinin, Irak halkını yeni rejimin çevresinde kenetleyebileceğini, yeni Irak Hükümeti'ni Mısır ile Sovyetler Birliği'ne yaklaştıracağını ve Sovyetler Birliği'nin Irak'a müdahalesine yol açabileceğini düşünüyordu.

Irak'ta gerçekleştirilen darbe, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında gerginliğe neden olmuştu, çünkü Irak'taki darbenin ardından Türkiye'nin Irak'a müdahalesi gündeme gelmişti. Bunun üzerine Khrushchev, Irak'ta var olan durumu değiştirecek her türlü girişiminde Türkiye'ye askeri karşılık vereceğini açıkladı. Türkiye, 22 Temmuz'da Sovyetler Birliği'ne ılımlı bir yanıt verdi. Türkiye'nin Irak'a müdahaleye niyetlenmesi üzerine, Sovyetler Birliği, 24 Temmuz'da Türkiye'ye verdiği muhtırada, Suriye ile Irak sınırlarında Türk askeri yığınakları olduğuna dikkati çekerek, bölgede silahlı bir çatışmayı başlatmanın getireceği ağır sorumluluklar konusunda Türkiye'ye uyarıda bulunmuştu.

Irak'taki yeni rejim, Temmuz ayının sonuna değin Sovyetler Birliği dahil birçok ülke tarafından tanınmıştı. Batılı devletlerin Irak'taki Kasım rejimini tanımaya yönelmeleri üzerine, Türkiye de, yeni Irak Hükümeti'ni 31 Temmuz 1958'de tanıdı. Irak Hükümeti, Ağustos ayının ilk haftası içinde ABD, İngiltere ve diğer birçok Batılı ülke tarafından resmen tanınmıştı.

1 Türk Hükümeti, 17 Temmuz'da ABD'ye başvurarak, Irak'a askeri müdahaleye kararlı olduğunu bildirmiş ve ABD'nin kendisini desteklemesini istemişti.

Öte yandan, 2 Ağustos 1958'de Kral Hüseyin, Irak'la Ürdün arasındaki Federasyon'un sona erdiğini açıkladı.

1959 yılının ilk haftalarında Türkiye, Irak'taki komünistlerin giderek artan nüfuzundan ve Kasım rejiminin bunlara bağımlılığından büyük tedirginlik duymuştu. Ancak, gerek ABD gerek İngiltere, Irak'a İran ya da Türkiye tarafından yapılacak herhangi bir müdahalenin son derece talihsiz olacağı açıklamasında bulunmuştu.

ABD'nin Lübnan Çıkarması (15 Temmuz 1958)

1957 Haziran'ında Lübnan'da genel seçimler yapılmıştı. Ancak, Cumhurbaşkanı Camille Chamoun, bu seçimlere hile karıştırmış ve 1958 Eylül'ünde süresi bitecek olan Cumhurbaşkanlığı'nın uzatılmasını sağlayacak bir parlamentonun seçilmesini mümkün kılmıştı. Chamoun'un Eisenhower Doktrini'ni desteklemesine karşın, Lübnan halkının Müslüman-Arap kesimi genellikle Nâsır taraftarıydı ve Eisenhower Doktrini'ne karşıydı. Chamoun'un, Eisenhower Doktrini'ni kabul etmesinden sonra Kahire ile ilişkileri de bozulmuştu.

Mayıs 1958'de Lübnan'daki Nâsırcılar, Beyrut ve Trablus'ta Batı karşıtı bir ayaklanma gerçekleştirdi. Cumhurbaşkanı Chamoun, 13 Mayıs'ta ABD, İngiltere ve Fransa'ya başvurarak, Lübnan'a yardım yapılmasını istedi. ABD, 15 Temmuz'da, Lübnan'daki Amerikan vatandaşlarının çıkarlarını korumak ve Lübnan'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü sürdürebilmesi için Lübnan Hükümeti'ne yardım etmek amacıyla, deniz piyadelerini Beyrut kıyılarına çıkardı. ABD Başkanı Eisenhower, bu çıkarma hareketinin, Irak darbesi benzerinin kendi ülkesinde de yinelenmesinden korkan Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun tarafından yapılan davet üzerine gerçekleştirildiğini açıkladı. Böylece Eisenhower Doktrini, ilk kez uygulamaya konulmuş oluyordu. Ayrıca, 1.600 kişilik bir hava darbe grubu, 17 Temmuz'da Batı Avrupa'dan Adana'daki İncirlik

üssüne indirilmişti. 18 Temmuz'da da, bunlardan 1.000 kişilik bir paraşütçü grubu Lübnan'a doğru İncirlik'ten havalandı.

Bağdat Paktı üyeleri Devlet Başkanlarının 14 Temmuz'da İstanbul'da başlayan görüşmelerinde, Irak'taki olaylar ile Lübnan çıkarması söz konusu edilmiş ve üç Devlet Başkanı, Eisenhower'a 16 Temmuz'da bir muhtıra göndererek, ABD'nin Lübnan harekâtından duydukları memnuniyeti belirtmişti. Türkiye, ABD'nin Lübnan'da giriştiği askeri harekâtı desteklemiş ve bunu Eisenhower Doktrini'nin bir uygulaması olarak kabul ettiğini açıklamıştı.

Öte yandan Chamoun, Cumhurbaşkanlığı süresini uzatmaktan vazgeçmiş ve Lübnan Parlamentosu, 31 Temmuz'da Genelkurmay Başkanı General Sahab'ı Cumhurbaşkanlığı'na seçmişti. Böylelikle, Mayıs başında patlak veren Lübnan buhranı Temmuz sonunda yatışmıştı.

Türk Hükümeti'nin, ABD'nin Lübnan'a çıkarma yapması sırasında Adana'daki İncirlik havaalanının kullanılmasına izin vermesi, kamuoyu nezdinde tepkilere yol açmıştı. Türkiye, ABD kuvvetlerine yalnızca İncirlik'i kullandırmakla yetinmemiş, Dışişleri Bakanı Zorlu, ABD Büyükelçisi'ne, Hükümeti'nin, Türk hava kuvvetlerini de hazır kılmak suretiyle Washington'un bu harekâtını destekleyebileceğini bildirmişti. Ancak, ABD, bunun bir NATO harekâtı olmadığını ve NATO'ya bağlı Türk hava kuvvetlerinin böyle bir harekâtta kullanılamayacağını söyleyerek, Türk Hükümeti'nin önerisini reddetmişti. Burada Türk Hükümeti'nin, "Amerika'dan daha Amerikancı bir tavır" takınmasıyla karşı karşıya kalmamakta mıyız?...

Lübnan çıkarmasının önemli bir sonucu da şu olmuştu: Eisenhower Doktrini'ne dayanarak ABD'nin giriştiği askeri harekâtın gerekçesi, "dolaylı saldırı" kavramını da kapsamıştı. Bu durumda, *"dolaylı saldırı" kavramını ileri sürerek, başta ABD olmak üzere Batılı emperyalist güçler, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Ortadoğu devletlerinin içişlerine rahatça karışabilecekti.*

İngiltere'nin Ürdün'e Müdahalesi (17-18 Temmuz 1958)

Kral Hüseyin, ABD'nin Lübnan'a çıkarma yapmasının ardından 16 Temmuz'da, ABD ve İngiltere'den Ürdün'e de yardım yapmalarını istedi, çünkü Hüseyin, Irak'taki olayların ülkesine de sıçramasından korku duyuyordu. Bu çağrı İngiltere tarafından olumlu karşılanmış ve 17-18 Temmuz'da, Kıbrıs'ta bulunan İngiliz kuvvetlerinin bir bölümü Ürdün'e gönderilmişti. Yapılan çıkarma harekâtına ABD de destek vermişti.

Türk Hükümeti de, İngiltere'nin Ürdün'e çıkarma harekâtını onaylamış ve Dışişleri Bakanı Zorlu, gerektiğinde Türkiye'nin asker bile gönderebileceğinden söz etmişti. *1950'lerde Demokrat Parti iktidarı, uluslararası ilişkilerde yer alan gelişmeleri NATO açısından değerlendirmeyi ulusal bir politika olarak benimsemişti. Bu bana göre, son derece yanlış ve sonuçları uzun sürede Türkiye için sakıncalar doğurabilecek olan bir dış politika anlayışı ve uygulamasıydı.*

26 Ekim 1958'de Amerikan askerlerinin Lübnan'dan, 2 Kasım'da da İngiliz kuvvetlerinin Ürdün'den geri çekilme işlemleri tamamlanmış, böylelikle, Ortadoğu'da bir buhran daha sona ermişti.

1958 Ortadoğu buhranları, bölgedeki Batı aleyhtarı güçlerin kuvvetlenmesi sonucunu doğurmuştu. Bu gelişme, doğaldır ki, buhranlar sırasında Batı'yla birlikte hareket etmiş olan Türkiye'yi de olumsuz yönde etkilemişti. Özellikle Lübnan olaylarında Batı yanlısı Chamoun rejimini açıkça destekleyen Türkiye, bir Arap ülkesinin içişlerine karışmaktan dahi çekinmemişti. Böylelikle, Ortadoğu'daki Batı aleyhtarı güçler, Türkiye'ye de Batı'ya baktıkları gözle bakmaya başlamıştı. *1958 yılındaki Ortadoğu buhranları sonucunda Türkiye, Arap Ortadoğusu'ndan tamamiyle kopmuş oluyordu.*

Ortadoğu buhranlarının en önemli sonuçlarından biri de, hiç kuşkusuz, Sovyet Rusya'yı Ortadoğu politikasının aktif bir öğesi haline getirmiş olmasıydı. Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'da aktif bir güç haline gelmesi, Türkiye'yi Batı'ya daha fazla kaydırmıştı,

çünkü Sovyetler'in Türkiye'nin güneyine inmesi Türkiye açısından ciddi güvenlik kaygılarının doğmasına neden olmuştu. Türkiye'nin bu kaygılarını paylaşan ABD, 1958 sonunda Türkiye'de füze üsleri kurmaya karar vermiş ve bu da, Türk-Sovyet ilişkilerini yeniden gerginleştirmişti.

Bağdat Paktı'ndan CENTO'ya (21 Ağustos 1959)

Irak'ta 14 Temmuz 1958'de gerçekleştirilen darbenin sonucunda Batı yanlısı Haşimi monarşisi ile Başbakan Nuri Said Paşa'nın iktidardan düşürülmesiyle, Bağdat Paktı'na nihai darbe indirilmişti. 14 Temmuz Darbesi'nden sonra Irak'ın Bağdat Paktı içinde kalıp kalmayacağı önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştı. Paktın Irak dışındaki üyelerinin (İngiltere, İran, Pakistan ve Türkiye) Başbakanlarıyla ABD'nin Dışişleri Bakanı, Irak Darbesi'nden sonra Bağdat Paktı'nın durumunu görüşmek üzere, 28-29 Temmuz'da Londra'da toplandı. Toplantı sonucunda, paktın Irak dışındaki üyeleri, bu devlet olmaksızın da Bağdat Paktı'nı devam ettirmeyi kararlaştırdı. Pakt üyeleri, bundan sonra yalnızca "doğrudan saldırılara" karşı değil, ülke içinden gelebilecek "dolaylı saldırılar karşısında da birlikte hareket edeceklerini" ve "ortak güvenlik için özgür dünyanın diğer üyeleriyle işbirliği yapacaklarını" vurguladı. Bunun yanı sıra, pakt üyeleri ABD'nin pakta katılmasını resmen talep etmiş; ancak, ABD pakta katılmayı reddetmişti. ABD, Bağdat Paktı üyeleriyle ayrı ayrı güvenlik ve savunma antlaşmaları yapmayı kabul etti.

Bağdat Paktı'nın Merkezi ile Sekreterliği, Ekim 1958'de Bağdat'tan Ankara'ya nakledilmişti. Irak, 24 Mart 1959'da, Bağdat Paktı'ndan çekildiğini Bağdat'taki İngiliz, İran, Pakistan ve Türk Büyükelçiliklerine resmen bildirdi. Böylece, Bağdat Paktı'nın Arap dünyasıyla olan tek bağlantısı da kopmuş olmaktaydı.

Irak'ın Bağdat Paktı'ndan çekilmesinden sonra 21 Ağustos 1959'da yapılan bir açıklamayla, "Bağdat Paktı"nın isminin "Mer-

kezi Antlaşma Örgütü (Central Treaty Organization, CENTO)" olarak değiştirildiği ve örgütün merkezinin Ankara olduğu bildirildi. CENTO İngiltere, Türkiye, İran ile Pakistan'ın üye oldukları ve ABD'nin gözlemci statüsünü sürdürdüğü bir "Kuzey Kuşağı" ittifakı niteliğindeydi.

Bağdat Paktı gibi CENTO'nun da, NATO benzeri merkezi askeri komuta yapılandırması yoktu ve üyelerden birine karşı saldırı durumunda (zımnen Sovyetler Birliği'nden) karşılıklı yardım sözü üzerine kurulu bir örgüt olmanın ötesine geçememişti. Ortadoğulu üyeleri açısından CENTO'nun değeri, bunlara ABD'den silah ile mali yardım almada yapısal mekanizmalar sağlamasından ileri geliyordu. Üye devletlerin coğrafi olarak birbirlerinden uzak yerlerde bulunmaları ve bunların aralarındaki farklılıklar, CENTO'nun savunma örgütü olarak etkin bir güç olmasını engellemekteydi. Türkiye'nin, kara kuvvetlerinin dörtte üçünün NATO'ya ayrılmış olması nedeniyle, güçsüz olan İran'a gerçekleştirilecek bir Sovyet saldırısına karşı durmak üzere ayırabileceği gücü çok az olacaktı. Öte yandan, Pakistan'ın üyeliğinin de fazla bir anlamı yoktu, çünkü bu devletin başlıca kaygısı, Hindistan'a karşı ABD'nin askeri yardımını ve diplomatik desteğini sağlamaktı. Ayrıca, Pakistan'ın, Ortadoğu'daki askeri hareketlere katılmada fazla çıkarı ya da gücü de bulunmamaktaydı. Üye devletlerin arasında hiçbir ciddi uyuşmazlığın olmaması nedeniyle, CENTO, 1979'da gerçekleşen İran Devrimi'ne değin varlığını resmen sürdürecekti.

XV. 1950'LERDE TÜRK-İSRAİL İLİŞKİLERİ

Birinci Dünya Savaşı sonunda İngiltere'nin "manda"sı altına konulan Filistin, Yahudilerle Araplar arasındaki çatışmalar nedeniyle İngiltere'nin başına dert olmuştu. İngiltere, Filistin'deki durumun daha kötüye gitmesini önleyebilmek için, 1939 yılında Filistin'e Yahudi göçlerini sınırlamıştı. Bunun üzerine, Avrupa'nın çeşitli yerlerinden Yahudiler, Filistin'e kaçak olarak girmeye başladı. Filistin'deki İngiliz güçleri bu kaçak göçleri önlemeye çalışınca, İngiliz askerleri ile Yahudiler arasında silahlı çatışmalar çıkmıştı.

İkinci Dünya Savaşı ertesinde İngiltere, Filistin sorunundan yakasını kurtarmak için, bu sorunu 2 Nisan 1947'de BM'nin gündemine getirmişti. BM Genel Kurulu, 15 Mayıs 1947'de "BM Filistin Özel Komisyonu" adlı bir çalışma grubunun kurulmasına karar verdi. Komisyon'un 1 Eylül 1947'de BM Genel Sekreteri'ne sunduğu raporda, Filistin'de "manda" yönetiminin derhal sona erdirilmesi ve Filistin'in bağımsızlığının kabul edilmesi hususları yer almıştı. Peki, bu bağımsızlık nasıl olacaktı? Komisyon'daki çoğunluk önerisine göre, Filistin, Araplarla Yahudiler arasında bölünmeli ve bu topraklarda iki ayrı bağımsız devlet kurulmalıydı. Kudüs kenti de uluslararası statüye sahip olmalıydı.

Araplar, Filistin toprakları üzerinde bağımsız bir Arap devletinin kurulmasından yanaydı ve taksim düşüncesine karşıydı. An-

cak, 29 Kasım 1947'de BM Genel Kurulu, Filistin Komisyonu'nun çoğunluk önerisini benimsemiş ve Genel Kurul'da yapılan oylamada, Filistin'in Araplarla Yahudiler arasında bölünmesine karar verilmişti. Bu karara göre, Filistin'de kurulacak Yahudi ve Arap devletleri arasında bir ekonomik birlik kurulacak ve Kudüs kenti de uluslararası statüye sahip olacaktı.

Türkiye, Filistin sorununun BM'de görüşülmesi sürecinde, Filistin'in bölünmesi düşüncesine karşı çıkan Arap ülkelerinin yanında yer almış ve bağımsız bir "Filistin Arap Devleti"nin kurulmasını desteklemişti.

BM kararı üzerine İngiltere, 15 Mayıs 1948'ten itibaren Filistin'deki bütün güçlerini çekeceğini ilan etti. 14 Mayıs 1948'de, Filistin'de İngiliz "manda" yönetimi sona ermiş ve aynı gün David Ben Gurion başkanlığındaki Yahudi Ulusal Konseyi, Filistin'de bağımsız bir "İsrail Devleti"nin kurulduğunu ilan etmişti. İsrail Devleti kurulur kurulmaz Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak orduları, 15 Mayıs'tan itibaren İsrail'in üzerine yürümeye başlamış ve böylece, birinci Arap-İsrail savaşı gerçekleşmişti.[1] Savaşın sonucunda İsrail, BM'nin "taksim" kararında kendisine verilen topraklardan çok daha fazlasını ve Kudüs kentinin de yarısını ele geçirmişti.

Türkiye, 28 Mart 1949'da İsrail'i resmen tanıyan ilk Müslüman devlet oldu.[2] Türk Hükümeti bu kararını, "İsrail BM'ye üye olmuştur, dolayısıyla Türkiye de, yeni kurulan bu devleti BM örgütünün evrenselliği ilkesi çerçevesinde tanımıştır" şeklinde açıklamıştı.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında izlemeye başladığı Batı yanlısı dış politika, Türkiye'nin İsrail Devleti'ni tanıma kararı almasında önemli bir rol oynamıştı. NATO'ya üye olmayı isteyen Türkiye, dış politikasını olası müttefiklerinin dış politikalarıyla

1 Arap-İsrail savaşı bir yıl kadar sürmüş, Araplar her yerde ağır yenilgilere uğramıştı.

2 İsrail Devleti, 14 Mayıs 1958'de ABD tarafından, 17 Mayıs'ta da Sovyetler Birliği tarafından tanınmıştı.

uyumlaştırmayı zorunlu görmekteydi. Öte yandan, 1948 Mısır-İsrail Savaşı da, büyük ölçüde Batı'nın İsrail'e desteğini göstermişti. İkinci olarak, ABD'nin İsrail'le sıcak ilişkiler kurmasının, Türkiye'nin İsrail'le ilişkilere olumlu yaklaşmasında payı olmuştu. ABD, Türkiye'yi, Truman Doktrini'nin açıklanmasından sonra kurulan bu devleti tanımak konusunda ikna etmişti. Üçüncü olarak, İsrail'in, ABD ile birlikte Kore'ye asker gönderilmesini desteklemesi, Ankara'da İsrail'e duyulan güveni artırmıştı. Türkiye'nin İsrail Devleti'ni tanımasında rol oynayan bir diğer neden de, Ankara'nın Arap ülkelerine olan ilgisizliğiydi. Cumhuriyet'i kuran aydınlar için Batılı olmak, geçmişten ve bir anlamda da Araplardan uzaklaşmak demekti. Nihayet, İsrail'in, Türkiye kadar ikili ilişkilerin gelişmesine önem vermesi de, Türkiye'nin bu devleti tanımasında rol oynamıştı.

9 Mart 1950'de, iki devlet arasında elçilik düzeyinde diplomatik ilişkiler kuruldu. Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler, Cumhuriyet Halk Partisi döneminde başlatılmış olup, Demokrat Parti iktidarında da sürdürülmüştü. Türkiye, Tel Aviv Elçiliği'ne ilk atamayı 1952 yılında gerçekleştirdi. Türkiye, bir yandan, Arapların Filistin davasına genelde destek verirken, öte yandan da, İsrail ile ilişkilerini sürdürmekteydi.

1950'lerde ABD'yle yakın siyasal ve ekonomik ilişkiler kuran Türkiye ile aynı yıllarda ABD'yle bağlantısını güçlendiren İsrail arasındaki ilişkilerin gelişimi hızlanmıştı. Öte yandan, iki devlet arasındaki ilişkilerin gelişmesinde, her iki devletin de, Ortadoğu gibi dinsel öğelerin ön planda tutulduğu bir bölgede laik devlet modelini benimsemiş olmasının etkisi olmuştu. Ayrıca, hem Türkiye hem İsrail, siyasal alanda parlamenter demokrasi modelini, ekonomik alanda da Batı tipi kalkınma modelini benimsemişti.

İsrail, Bağdat Paktı'nı sürekli eleştiriyor ve bu paktın, İsrail'in Ortadoğu bölgesindeki varlığını hedef alan bir oluşum olduğunu dile getiriyordu. İsrail'in Bağdat Paktı karşısındaki bu olumsuz tu-

tumunu yumuşatmak üzere, Başbakan Adnan Menderes, 22 Ocak 1955'te İngiltere Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede, "Türkiye'nin İsrail'e yönelik politikasında herhangi bir değişiklik olmadığı"nı vurgulamıştı. Menderes, aynı görüşleri 28 Ocak'ta kendisini ziyaret eden İsrail Elçisi'ne de iletmişti. Görüşmede İsrail Elçisi'nin, "Irak'ın, Bağdat Paktı'nı İsrail'e karşı kullanmak istemesi durumunda, Türkiye'nin buna karşı çıkacağına ilişkin güvence verip vermeyeceğini" sorması üzerine Menderes, "Türkiye'nin, yüzde 90 olasılıkla böyle bir isteğe karşı çıkacağı güvencesini verebileceğini" söylemişti.

İsrail Hükümeti, Mart 1955'te Türkiye'ye bir nota vererek, Türkiye'nin İsrail'e yönelik politikasında bir değişiklik olup olmadığını sordu. Türkiye, cevabi notasında, İsrail'e yönelik tutumunda bir değişiklik olmadığını ifade etmekle birlikte, Bağdat Paktı dışında kalan Arap ülkelerini kazanabilmek için izlediği Arap yanlısı politikayla, İsrail karşısındaki inandırıcılığını yitirmekteydi. İsrail'in Bağdat Paktı'na karşı tutumu, paktın vefalı bir savunucusu olan Türkiye'nin, İsrail ile ilişkilerini gözden geçirmesine neden olmuştu. 1955 yazından itibaren, Türkiye ile İsrail arasındaki diplomatik ilişkiler en alt düzeye indirildi.

Daha önce de değinilmiş olduğu gibi, Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi üzerine, 29 Ekim 1956'da İsrail, 30 Ekim'de de İngiltere ile Fransa kuvvetlerinin Mısır'a saldırmalarıyla ortaya çıkan savaş ve bunu izleyen gelişmeler, Türkiye'de hassasiyetle izlenmekteydi. Türk Hükümeti, bu gelişmeler karşısında, NATO içinde müttefik olduğu İngiltere ve Fransa'ya karşı bir tutum benimsemekten kaçınmaktaydı.

Bilindiği gibi, Bağdat Paktı'nın İngiltere dışındaki dört üyesi, Ortadoğu sorununu görüşmek üzere, Kasım ayında Tahran'da bir araya gelmişti. Türkiye, bu toplantıda alınan ve İsrail'i kınayan kararı imzalayarak, bu ülkeye yönelik tutumunda bir değişiklik oldu-

ğunun ilk somut işaretini vermiş oluyordu. Türkiye, ayrıca İsrail'i, Ortadoğu'da barış ve düzene en büyük tehdit ilan etmişti.[3]

Türk Hükümeti, 26 Kasım 1956'da Tel Aviv'deki Elçisi İstinyeli'yi geri çekme kararı aldı. Ancak, İsrail'i gücendirmekten çekinen Türk Hükümeti, Türkiye'nin İsrail'le dostça ilişkilerini ve ticaretini sürdüreceğini açıklamıştı. Türkiye'nin İsrail'e ilişkin çelişkili gibi görünen bu tutumunun nedeni, önemsediği İsrail'i karşısına almak istememesiydi. Türkiye ile İsrail arasındaki diplomatik ilişkiler, 1980 yılına değin maslahatgüzar düzeyinde sürdürülmüş, Temmuz 1980'de, İsrail'in Kudüs'ü başkent ilan etmesine misilleme olarak, Türkiye de diplomasi temsilciliğini ikinci kâtip düzeyine indirmişti.

1950'lerin ikinci yarısı, Türkiye ile İsrail arasında stratejik işbirliğinin doruk noktasına ulaştığı yıllardı. Bu iki ülke İran ile birlikte, bölgede Arap milliyetçiliğinin ve Sovyet nüfuzunun artmasını durdurmak amacıyla, aralarında adeta bir ittifak oluşturmuştu.[4]

İsrail Başbakanı David Ben Gurion, Nâsır'ın iktidara gelmesinden sonra Mısır'da yükselen Pan-Arap akımlarının ve Mısır'ın Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler içine girmesinin, Ortadoğu'da İsrail'in güvenliğini tehdit ettiği inancındaydı. Ben Gurion, ülkesinin Arap devletlerinden algıladığı bu tehdidin, ancak bölgenin Arap olmayan devletleri arasında oluşturulacak bir paktla ortadan kaldırılabileceğini düşünüyordu. İsrail Başbakanı, bu yeni oluşuma "Çevresel Pakt" ismini vermişti, çünkü Ben Gurion, bu pakta, Arap devletlerinin çevresinde yer alan Etiyopya, İran ile Türkiye'yi dahil etmek istiyordu.

---

3 Mahmut Bali Aykan, "The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s", *International Journal of Middle East Studies*, vol. 25, no. 1, February 1993, s.93.

4 Meliha Benli Altunışık, "Soğuk Savaşı Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri", *Türkiye ve Ortadoğu, Tarih, Kimlik, Güvenlik*, der. Meliha Benli Altunışık, Boyut Kitapları, İstanbul, Eylül 1999, s.183.

"Çevresel Pakt" konusunda ABD'nin de desteğini alan İsrail Başbakanı Ben Gurion ile Dışişleri Bakanı Golda Meir, 28 Ağustos 1958'de gizlice Ankara'ya gelerek, Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı Zorlu ile görüşmüştü. Türkiye'nin Çevresel Pakt'a katılması Hükümet tarafından kabul edildi. Türkiye'nin bu pakta katılmasının başlıca nedenleri şunlardı: 1957'de Türkiye ile Suriye arasında yaşanan gerginlikten sonra Mısır ile Suriye'nin birleşme kararı almaları, Türk Hükümeti tarafından memnuniyetsizlikle karşılanmıştı. Öte yandan, Temmuz 1958'de Irak'ta General Kasım önderliğinde bir darbe gerçekleştirilmesi ve Irak'ın Bağdat Paktı'ndan ayrılması, Türkiye'nin güney sınırında algıladığı tehdidin boyutlarının büyümesine yol açmıştı. Nihayet, ABD, Türkiye'nin bu pakt içerisinde yer almasını istemişti.

Türkiye-İsrail ilişkileri, Çevresel Pakt'ın oluşturulmasından sonra yeniden Süveyş buhranı öncesindeki canlılığına kavuştu. 1958 yılından itibaren, Türkiye'nin İsrail ile ticari ilişkilerinde de bir artış kaydedilmişti. 18 Mart 1960'da iki ülke arasında imzalanan ticaret anlaşması, bu gelişen ilişkilerin bir göstergesini oluşturmaktaydı.

XVI. 1950'LERİN İKİNCİ YARISINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ

Sovyetler Birliği'nin "Barış İçinde Bir Arada Yaşama" Politikası (14-25 Şubat 1956)

5 Mart 1953'te Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nde ortak yönetim dönemi başlamıştı. Bu dönemde Sovyet dış politikası, başlıca dört temele dayanmaktaydı: Diğer sosyalist devletlerle birlikte sosyalizm ile komünizmin gereklerini yerine getirmek, sosyalist devlet ile halkların dostluk ve kardeşliğini sağlamak, barış için bir arada yaşama ve yeni bir dünya savaşından insanlığı korumak, ulusal bağımsızlık savaşlarını desteklemek ve sömürüye son vermek. 1950'lerde Sovyet dış politikasında bu ilkelerin uygulanmasına dikkat edilmekte ve Sovyetler Birliği, Batı ile ilişkilerinde "barış içinde bir arada yaşama" politikasını izlemekteydi.

14-25 Şubat 1956 tarihlerinde yapılan Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. Kongresi'nde bir konuşma yapan Khrushchev, Stalin'in politikasının yanlışlarla dolu olduğunu vurgulamıştı. Bu Kongre'de, uluslararası ilişkilerde "barış içinde bir arada yaşama" (peaceful coexistence) ilkesi kabul edildi. "Barış içinde bir arada yaşama" politikası, Stalin'in sertlik politikasından yumuşamaya doğru gidişin bir işareti sayılabilirdi. Bu politika, Marksizm-Leninizm'e ters düşmekteydi, çünkü Marksist-Leninist doktrine göre, kapitalizm ile sosyalizmin bir arada varlığını sürdürebilmesi mümkün değildi. Sovyetler Birliği Komünist Partisi 20. Kongresi'nin ge-

tirdiği bir diğer yenilik de, sosyalizmi gerçekleştirmede farklı yolların olduğunun kabul edilmesiydi.

Sovyetler Birliği, "barış içinde bir arada yaşama" politikası çerçevesinde, Türkiye'ye yönelik barış taarruzunu 1956 yılı boyunca sürdürmüş; ancak Türkiye, Sovyetler Birliği'nin girişimlerini, Türkiye'yi NATO'dan ayırma amacına yönelik girişimler olarak değerlendirmişti. Demokrat Parti Hükümeti 1950'ler boyunca, iki blok arasında "yumuşama"nın mümkün olabileceğini düşünmemekte ve "barış içinde bir arada yaşama" politikasını, Sovyetler Birliği'nin özgür dünyayı aldatmak amacıyla ileri sürdüğü bir taktik olarak görerek, bu politikanın samimiliğine inanmamaktaydı.

Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, bütçe görüşmeleri sırasında TBMM'de yaptığı 26 Şubat 1956 tarihli konuşmada Sovyetler Birliği ile olan ilişkilere yer vermemiş, Cumhurbaşkanı Celal Bayar da, 1 Kasım 1956 tarihli TBMM'yi açış konuşmasında Sovyetler Birliği'ne değinmemişti.

1957-1958 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği

1957 yılında Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya sızması ve Suriye buhranına karışması Türkiye'nin güneyine sarkmak olarak değerlendirildiğinden, Türk Hükümeti'nin, Sovyetler'in siyasal amaçlarına duyduğu güvensizlik artmıştı. Suriye buhranı ortaya çıkmadan önce de Hükümet, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya sızmasından kaygı duymaktaydı. Başbakan Adnan Menderes Şubat 1957'de bir ABD radyosuna verdiği demeçte, Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'da önemli köprübaşlarını (Mısır ve Suriye) elde etmiş olduğundan bahisle, Türkiye'nin, Sovyetler'den silah alan ülkelerin barış davasına hizmet edeceklerini kabul etmesinin mümkün olamayacağına işaret etmişti. Suriye olayları, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin gelişmesinin duraklamasına neden olmuştu. Suriye buhranı nedeniyle, Sovyetler Birliği Türkiye'ye uyarıda bulunmuş,

ABD, Türkiye'nin yanında yer alacağını ilan etmiş, Sovyetler Suriye'nin Lazkiye limanına, ABD de İzmir limanına savaş gemileri göndermiş ve olaylar, bloklar arası bir çatışmaya doğru gitmeye başlamıştı.

Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Gromyko, 20 Eylül 1957'de Moskova'da yaptığı basın toplantısında, Türkiye'yi Suriye sınırına asker yığmakla suçlayarak, Ortadoğu'da başlayacak yerel bir savaşın dünya savaşına dönüşebileceğini açıklamıştı. Khrushchev de, 8 Ekim 1957'de yaptığı bir konuşmada, Türkiye'yi, Ortadoğu'da emperyalist güçlerin aracı olmakla suçlayarak uyarmıştı. Başbakan Adnan Menderes, 4 Aralık 1957'de Türkiye'nin Sovyetler'e yönelik politikasını şöyle dile getirdi: "Bu ilişkilerin, bağlı bulunduğumuz savunma topluluklarından soyutlanarak değerlendirilmesine olanak yoktur. NATO ve Bağdat Paktı üyesi olarak hissedeceğimiz güvenlik oranında ve müttefiklerimizle aynı düzeyde olmak üzere, Rusya ile olan ilişkilerimizi sürdürmek kararındayız." *Burada bir kez daha Türk Hükümeti'nin Sovyetler Birliği'ne yönelik politikasını, üyesi olduğu ortak savunma örgütleri bağlamında değerlendirdiğine tanık olmaktayız.*

Başbakan Adnan Menderes, NATO Konseyi'nin Hükümet Başkanları düzeyinde 17 Aralık 1957'de Paris'te yaptığı toplantıda, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri ve Suriye olayları üzerine şöyle konuşmuştu: "Stalin'den sonra bugün yine tek bir adamın Rusya'nın kaderine hâkim olduğunu görüyoruz. İki yıldan beri Sovyet Rusya, faaliyetlerini Ortadoğu'da yoğunlaştırmıştır. Bunun sonucu olarak, Mısır'la çok sıkı bir işbirliği gerçekleştirmiş ve Suriye, Sovyetler'in eline geçmiştir. Sovyetler'in Ortadoğu'daki bu faaliyetleri ancak bir başlangıçtır. Asıl hedef Avrupa'dır. Ortadoğu'nun düşmesi durumunda, Kuzey Afrika'nın durumu kaygıya neden olacağı gibi, Akdeniz dahi bir Sovyet harekât alanı haline gelecektir. Böylelikle, Sovyetler Birliği Avrupa'yı kuşatmış ola-

caktır. Suriye'deki oldubitti kabul olunduğu takdirde, bu, Ortadoğu'nun merkezi olan Türkiye'nin Sovyet Rusya tarafından kuşatılması, Irak'ın, Ürdün'ün, Lübnan'ın, Suudi Arabistan'ın ve hatta İran'ın tehlikeli bir duruma düşmeleri sonucunu doğuracaktır. Bu nedenle, Suriye olaylarını ve dolayısıyla Ortadoğu sorununu, doğrudan doğruya NATO'yu ilgilendirmeyen bir sorun olarak değerlendirmek yanlış olur."[1]

1958 yılında, Ortadoğu'daki gelişmeler ve Türkiye'ye orta menzilli Amerikan füzelerinin yerleştirilme hazırlıkları nedeniyle, Sovyetler Birliği ile Türkiye Başbakanları arasında mesajlar teati edilmiş ve böylelikle, iki ülke arasında bir tür ikili görüşmeler başlatılmıştı. Bu temaslardan anlaşılan, Türkiye'nin, Blok politikası sürdürmekle birlikte, Sovyetler Birliği ile bazı konularda anlaşmanın mümkün olup olmadığını anlamak istemesiydi. Türk Hükümeti, hâlâ Sovyetler Birliği'ne güven duymamakta, Sovyet Hükümeti'nin, Türkiye ile dostluk ilişkilerini geliştirme isteğini yalnızca sözlerle değil, uygulamalarla da kanıtlaması, Türk-Sovyet görüş ayrılıklarına neden olan sorunlarda Sovyet bakış açısının değiştirilmesi ve Türk görüşlerinin de dikkate alınması gerektiğini ileri sürmekteydi.

1959 Yılında Türkiye ile Sovyetler Birliği

Türk Hükümeti 1959 yılında, Türkiye'nin savunmasını sağlayabilmek amacıyla Batılı devletlerin ortak güvenlik paktlarına üye olduğu, ancak, bu durumun Türkiye ile dostluk ilişkileri geliştirmek isteyen bir komşu devletle dostluk ilişkileri sürdürmesine engel olmadığı görüşündeydi. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, TBMM Bütçe Komisyonu'nda 7 Ocak 1959 tarihinde yaptığı konuşmada, Türkiye'nin, güvenlik sorununu Sovyetler'le tek başına çözebilecek güçte bir ülke olmadığını, bu konuda müttefikleriyle da-

1 Bilge, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye-Sovyetler Birliği Münasebetleri", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s.407-408.

yanışma içinde hareket etmeye zorunlu olduğunu, bunun dışında ise Sovyet Rusya ile ilişkilerin normal olduğunu açıklamıştı.

1959 yılı sonuna doğru Khrushchev, Yüksek Sovyet Şûrası kapanış oturumunda yaptığı konuşmada, Türkiye'ye ABD'nin orta menzilli füzelerinin yerleştirilmesi nedeniyle duyduğu kaygıyı açıklamış ve şöyle demişti: "Türkiye'ye yardım sözü verilmiştir. Türkiye bu yardımı alabilmek için, topraklarında üsler kurdurmaya razı olmuştur. Türkiye, NATO'nun ve CENTO'nun üyesidir. Böylelikle Türkiye, bir silah deposu haline gelmiştir. Sovyetler Birliği, Kemal Atatürk zamanında kurulmuş olan dostluğun yeniden oluşturulabilmesi için çalışmaktadır; ancak, girişimlerimiz bir sonuç vermemiştir."[2] *Menderes Hükümeti'nin, Atatürkçü dış politikadan sapmasının bir göstergesi daha!* Cumhurbaşkanı Celal Bayar, aynı günlerde TBMM'yi açış konuşmasında, Türk-Sovyet ilişkilerini Doğu-Batı ilişkileri çerçevesinde ele almış ve iki blok arasında dostluk ilişkilerinin oluşturulmasını mümkün kılabilecek koşulların gerçekleştirilmesi isteğini ortaya koymuştu. Bayar konuşmasında, Batı ile Doğu yakınlaşmasını sağlayabilecek başlıca koşulun silahsızlanma sorununun çözüme kavuşturulması olduğunu belirtmişti.

Aralık 1959'da, Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar'ın başkanlığında bir heyet Moskova'yı ziyaret etti. Bu ziyaretin önemi, 1939 yılından o tarihe değin Türkiye'den Sovyetler Birliği'ne bakan düzeyinde gerçekleştirilen ilk ziyaret olmasından kaynaklanmaktaydı. Söz konusu ziyaretten önce, hem Dışişleri Bakanı Zorlu hem de muhalefet lideri İnönü, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilişkilerini iyileştirme isteğinde "samimi" olduğunu kabul etmiş ve Sovyet yönetiminin politikasında "samimi" olduğunu düşündüklerini resmen açıklamıştı.

Öte yandan, ABD Başkanı Eisenhower, 1959 Aralık ayındaki CENTO başkentleri gezisi çerçevesinde, 6-7 Aralık'ta Ankara'ya

2 *Age*, s.413.

gelmişti. Ziyaretin sonunda Eisenhower, ABD ile Sovyetler Birliği arasında sürecek temaslarda ve gerçekleştirilecek doruk toplantılarında, müttefiklerinin görüşlerinin dikkate alınacağına ilişkin güvence vermiş ve gerek bu konuda gerek ekonomik yardımın sürdürülmesinde Türk Hükümeti'nin kaygılarını gidermeye çalışmıştı. Eisenhower'ın ziyareti sonucunda şu husus açıkça ortaya çıkmaktaydı: Gelişen ve değişen uluslararası ortamda, Türk-Amerikan ilişkilerini 1952'lerin sıkılığında tutmak güçtü ve Türk Hükümeti'nin isteklerinden bağımsız olarak bu ittifak ilişkisi, ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı tutumundaki değişiklik sonucu dalgalanmalara bağlı olacaktı.

1959 yılının sonlarında, Doğu ile Batı arasında bir "yumuşama" (detente) dönemine girilmişti. Peki, bu yeni dönem Türk dış politikasını nasıl etkileyecekti? Doğu-Batı yumuşaması, dış politikasını ABD ile sıkı bir ittifaka, "barışın bölünmezliği"ne ve kesin bir kutuplaşma anlayışına dayandıran ve Amerikan desteğini böyle bir ortamın sonucunda elde ettiğini varsayan Demokrat Parti yönetimini büyük ölçüde kaygılandırmaktaydı. Demokrat Parti Hükümeti'ni kaygılandıran başlıca husus, Doğu-Batı ilişkilerinin bu yeni ortamında Türkiye'nin, ABD'nin gözünde aynı önemli yere sahip olup olamayacağıydı.

Ne denli yanlış ve ileriyi göremeyen bir dış politika anlayışı!

U-2 Olayı ve Türkiye (1 Mayıs 1960)

1960 yılında Türk-Sovyet ilişkilerinde bir yakınlaşma olmuştu. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında varılan görüş birliği çerçevesinde, Türkiye, Batı Bloku'nda kalmayı sürdürmekle birlikte, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini de düzeltecekti. Türkiye'nin bu tutum değişikliğinin altında yatan başlıca neden, Batı devletlerinin bu yıldan başlayarak Doğu devletleriyle ilişkilerini düzeltme denemelerine kalkışmalarıydı. Belki de Türkiye, 1956 yılından bu yana

geçen sürede, Sovyetler Birliği'nin kendisine yönelik dostluk girişimlerinin yalnızca sözlere bağlı kalmadığı kanısına varabilmişti. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini düzeltmek isteğinin ancak 1960 yılında gerçekleşebilmesinin nedeni, Batı devletlerinin Doğu ile ilişkilerini düzeltmek istemesiyle doğrudan ilintiliydi. Türkiye'nin, bu gelişmenin dışında kalması mümkün olamazdı.

Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, 9 Ocak 1960'da TBMM'de bütçe görüşmeleri nedeniyle yaptığı konuşmada, Türkiye'nin hâlâ Blok politikası izlemekle birlikte, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini düzeltmeyi deneyeceğini de açıklamıştı. Zorlu, konuşmasında şu noktalara değinmişti: "Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında eğer dostluk ilişkileri ortadan kalkmışsa, bunda Türkiye'yi kabahatli görmek mümkün değildir. Sovyet Rusya liderleri çeşitli açıklamalarında, 'biz Türkiye'den bazı taleplerde bulunduk, bunlardan şimdi vazgeçtik, gelin yeniden dost olalım' demiştir. Ancak, bugün Türkiye'nin, bu kadar büyük ve güçlü bir devletle oturup baş başa kendi güvenlik sorununu konuşmasına ve çözebilmesine imkân yoktur. Türkiye, birçok devlet gibi, kendi güvenlik sorununun çözümünü ortak savunma politikasında bulmuş bir ülkedir. Bu nedenle, bizim izlediğimiz politika bir cephe politikasıdır. Bunun gereği, savunma önlemlerini ihmal etmemek ve bu önlemlerin mümkün olduğu kadar güçlendirilmesini sağlamaktır. Sovyetler'le Batı'nın temasları yenidir. Türkiye, bu temaslardan herhangi bir olumsuz duyguya kapılmadığı gibi, müttefiklerimize de güvenimiz vardır."[3]

ABD, ikili anlaşmalar gereğince, Türkiye'de hava üsleri kurmuştu. Bu sorun, 1960 Mayıs'ının ilk günlerinde Sovyet toprakları üzerinde bir Amerikan U-2 istihbarat uçağının düşürülmesi üzerine, bir yandan, Sovyetler Birliği ile ABD, öte yandan da, Sovyetler Birliği, Türkiye, Pakistan ve Norveç arasında bir buhrana yol açtı. ABD'nin, Sovyetler Birliği'ne yönelik yürüttüğü istihbarat etkinlik-

3 *Age*, s.416.

leri özellikle 1957 yılından sonra hız kazanmış ve Sovyet topraklarının ayrıntılı haritalarının çıkartılmasına başlanmıştı. Bunun sonucunda hava fotoğrafçılığı, Sovyet askeri hareketlerinin gözlenip dinlenmesi açısından, ABD'nin stratejik planlamalarında büyük önem kazanmıştı. İşte, U-2 uçaklarının amacı da, Sovyetler'e ilişkin istihbari bilgileri toplamaktı.[4] Bu nedenle, 1957 yılından itibaren, ABD açısından Türk toprakları yeniden önem kazanmıştı.

1 Mayıs 1960'da, Sovyet sınırlarından 1.250 mil kadar içeride bulunan Urallar bölgesinin Sverdlowsk kenti yakınlarında, Sovyet roketleri bir U-2 Amerikan istihbarat uçağını düşürdü. Sovyet Başbakanı Khrushchev, 5 Mayıs tarihinde yaptığı açıklamada,[5] uçağın Sovyet toprakları üzerinde casusluk yapmak için uçtuğunu ve Türkiye'deki İncirlik hava üssünden hareket edip, Pakistan'da Paşaver'e uğradığını, oradan da kalkarak Sovyet göklerinden geçip, Norveç'te Bodö üssüne gittiğini bildirmiş ve ülkesindeki üslerin kullanılmasına izin veren devletleri uyararak, bunun Sovyetler'e karşı yapılan düşmanca bir davranış olduğunu açıklamıştı. Khrushchev, ayrıca, herhangi bir saldırıya Sovyetler'in güdümlü füzelerle karşılık vereceğini ve bu saldırıda kullanılan üslerin de yerle bir edileceğini dile getirmişti.[6]

Sovyetler Birliği'nin U-2 uçağının pilotunun sağ olduğunu açıklaması üzerine, ABD, U-2 uçağının meteoroloji uçağı olmadığını ve Sovyetler Birliği hakkında bilgi toplayan bir istihbarat uçağı olduğunu itiraf etmek zorunda kalmıştı.

---

4 U-2 uçağı, bir füze gibi havalanabilmekte, 10 saniye içinde 300 metre yüksekliğe çıkabilmekte, 30.000 metre yükseklikte ve yakıt ikmali yapmaksızın 7,5 saat ve 3.000 mil uçabilmekteydi. Uçak aynca, çok yüksekten net bir biçimde fotoğraf çekebilme özelliğine sahipti.

5 Khrushchev, 1958 Mart'ında Bulganin'in Başbakanlık'tan çekilmesi üzerine, Parti Genel Sekreterliği ile birlikte Başbakanlığı da üzerine almıştı.

6 ABD'nin Merkezi İstihbarat Ajansı (CIA), Sovyetler Birliği'nin askeri faaliyetleri hakkında bilgi toplayabilmek amacıyla, 1956 Ağustos'unda, ABD Hükümeti'nin bilgisinde ve Başkan'ın yetkisi ile İncirlik üssüne dört U-2 uçağı yerleştirmişti.

Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'deki askeri üslerden duyduğu rahatsızlık U-2 olayında doruğa çıkmıştı. U-2 casus uçağının düşürülmesi üzerine, 8 Mayıs 1960'ta Dışişleri Bakanlığı bir açıklama yayımlayarak, Türk Hükümeti'nin, hiçbir ABD uçağına Sovyet topraklarında uçuş yapma izni vermediğini, düşen uçağın Türkiye topraklarından havalanmadığını ve Türkiye'nin kendi hava sahası dışında yalnızca kendi uçaklarından sorumlu olduğunu ifade etti. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye verdiği 13 Mayıs tarihli notada ise, Türk Hükümeti'nin, askeri üsler aracılığıyla ABD saldırganlığına hizmet ettiği yinelenmekte, bu uçuşlara izin verilmesinin sürdürülmesi durumunda gerekli önlemlerin alınacağı belirtilmekteydi. Türkiye, bu notayı 18 Mayıs'ta yanıtlayarak, müttefiklerine yalnızca savunma amaçlı kolaylıklar sağladığını vurguladı.

ABD Başkanı Eisenhower 25 Mayıs'ta yaptığı bir açıklamada, U-2 uçuşlarının durdurulmasını emrettiğini bildirdi. Ancak, U-2 uçaklarının faaliyetlerine acaba gerçekten son verilmiş miydi?... Bu konuda açık bir kanıt bulunmamaktaydı. Başkan Kennedy de, U-2 uçuşlarının devletler hukukuna uygun olmadığını belirterek, Sovyet hava sahasına giren Amerikan uçaklarının uçuşlarına son verdiğini bir kez daha açıklamak gereksinmesini duymuştu.[7]

Öte yandan, Menderes Hükümeti'nin 27 Mayıs 1960'da düşürülmesinden sonra iktidara geçen Milli Birlik yönetimi, U-2 uçuşlarının yasaklandığına dair hiçbir açıklamada bulunmadı.

Başbakan Menderes'in Gerçekleşemeyen Moskova Ziyareti

Menderes ve Hükümeti, ABD liderliğindeki Batı Bloku'nun Sovyetler Birliği'ne yakınlaşması üzerine, yine Batı'nın kuyruğundan ayrılmayarak, Sovyetler'le yakınlaşma gayretleri içerisine girmişti.

---

7 John F. Kennedy, 20 Ocak 1961-22 Kasım 1963 tarihlerinde ABD Başkanlığı görevinde bulunmuştu.

Başbakan Menderes, özellikle yardım sağlayabilmek için, Moskova'ya gitmeyi planlamıştı. Dışişleri Bakanı Zorlu, bu konuda şöyle bir açıklamada bulundu: "Bizim için böyle temaslara devam etmemek diye bir şey yoktur. Rusya ile dost geçinmekten memnun oluruz. Bunda menfaatimiz vardır."

Başbakan Menderes'in 1960 Temmuz'unda yapacağı Moskova ziyaretine ilişkin ortak bildiri, 11 Nisan 1960'ta yayımlandı. Bu bildiride, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında üst düzeyde bir toplantı yapılması hususunda görüş alışverişinde bulunulduğu ve her iki ülke Başbakanlarının birbirlerini ziyaret etmelerinin kararlaştırıldığı açıklanmıştı. Yapılan açıklamalarda, Türk Hükümeti'nin, Doğu ile Batı topluluklarına bağlı devletler arasında karşılıklı ziyaretler teatisi suretiyle yaratılacak yumuşama sayesinde, silah yarışına dayanan güç dengesi yerine, kontrollü bir silahsızlanmaya ve anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümü esasına dayanan yeni bir düzenin kurulması çabalarına katkıda bulunabilmek amacıyla, Sovyetler Birliği'ne yönelik tutumunda bir değişiklik gerçekleştirmiş olduğu yer almaktaydı. Menderes'in bu ziyareti ile, Doğu-Batı yumuşama süreci ile yaratılacak yeni uluslararası ortama Türkiye'nin de katılacağı ifade edilmek istenmekteydi.

Menderes'in Moskova ziyaretinin 15 Temmuz'da gerçekleştirilmesi öngörülmüş ve bu ziyareti daha sonraki bir tarihte Khrushchev'in iade edeceği bildirilmişti. Ancak, Demokrat Parti Hükümeti'nin 27 Mayıs 1960'da alaşağı edilmesi üzerine bu ziyaret gerçekleştirilememişti.

*
* *

1950-1960 yıllarında Türk-Sovyet ilişkilerinin gerginleşmesine, büyük ölçüde Menderes Hükümetlerinin Atatürk ve İnönü dönemlerinin dış politikalarını terk etmesi neden olmuştu. Sovyet yetkililerine göre, Türkiye'nin NATO ile Bağdat Paktı'na katılması, Türki-

ye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde gerginlik yaşanmasına katkıda bulunmuştu. Öte yandan, Sovyet Hükümeti'nin 1956-1958 Ortadoğu buhranlarında izlediği politika, Türkiye'nin bu devlete karşı güvensizliğini artırmıştı. Bu güvensizlik kaygıları ile ekonomik kalkınması için özellikle ABD'den gelecek yardımlara bel bağlaması, Türkiye'nin Batı'ya daha çok bağlanmasına, ABD'nin izinden ayrılmamasına ve Sovyetler Birliği'nden uzaklaşmasına yol açtı.

XVII. 1950-1960 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN KIBRIS POLİTİKASI

1950'lerin Başlarında Türkiye'nin Kıbrıs Politikası

1950 seçimlerinde gerek Cumhuriyet Halk Partisi gerek Demokrat Parti, seçim propagandalarında Kıbrıs sorununa değinmemişti. 1950 yılında, CHP Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak şöyle demekteydi: "'Kıbrıs sorunu' diye bir sorun yoktur... İngiltere Hükümeti, Kıbrıs'ı başka bir devlete terk etmeyecektir." Demokrat Parti Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü de, selefi Necmeddin Sadak'ın politikasını sürdürerek, 20 Haziran 1950'de yaptığı bir açıklamada, "Kıbrıs sorunu" diye bir sorunun var olmadığını dile getirmişti.

1951 yılında resmi bir ziyaret için Ankara'ya gelen Yunanistan Başbakanı Sophoklis Venizelos'a, Başbakan Adnan Menderes özel bir görüşme sırasında şunları söylemişti: "Merak etmeyin! Kıbrıs konusu, Türk-Yunan dostluğu çerçevesinde çözüme kavuşturulacaktır."[1] Ne denli bir iyimserlik ve ileriyi görememe!

Görüldüğü gibi, Türkiye'nin, 1950'li yılların başlarında henüz bir "Kıbrıs politikası" oluşmamıştı, çünkü bu sırada Hükümet'in öncelikli amacı, Batı Bloku içinde yer alabilmek, NATO örgütünün üyesi olmak ve Batı'yla ilişkilerini bozmamaktı. Türkiye'nin, Kıbrıs'a ilişkin tutumunu saptarken, daima Batı devletleriyle iyi ge-

1 Stephen G. Xydis, *Cyprus: Conflict and Conciliation 1954-1958*, Ohio State University Press, Columbus, Ohio, 1967, s.594, dn. 21.

çinme kaygısı ön planda yer almıştı. Başka bir deyimle, *Batı topluluğunun içinde yer alabilmek için, Türkiye, Kıbrıs'a sahip çıkmaktan çekinmiş ve kaçınmıştı.*

NATO Konseyi, 22 Ekim 1951'de, Yunanistan ile Türkiye'yi NATO'ya kabul kararını vermişti. NATO'ya kabul edilen Türkiye, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da yeni ittifak sistemleri kurmak amacıyla, aktif bir politika izlemeye başlayacak ve bunun sonucunda da, Kıbrıs'a ilgisini azaltacaktı.

Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 1 Nisan 1954'te Kıbrıs konusunda şöyle bir açıklamada bulunmuştu: "Dost ve müttefik Yunanistan'ın devlet adamlarıyla yapılan görüşmelerde, Kıbrıs üzerinde herhangi bir görüşme gerçekleştirilmemiştir. Bunun nedeni, Türkiye'nin, 'Kıbrıs sorunu' diye bir sorununun var olmadığı görüşünde olması ve Kıbrıs'ın halen İngiltere'ye ait olması nedeniyle, bu Ada hakkında Yunanistan ile ikili görüşmeler yapılmasının uygun olmamasıdır. Günün birinde Kıbrıs'ın İngiltere ile görüşme konusu olması durumunda, doğaldır ki, bu Ada'da önemli bir Türk azınlığının bulunması, bizim de söz sahibi olmamızı gerektirecektir. Kaldı ki, biz, Ada'nın bugünkü statüsünde bir değişiklik yapılması gerektiğini düşünmüyoruz."[2] Bu konuşmada benim dikkatimi çeken, Türkiye'nin Dışişleri Bakanı'nın, Kıbrıs'taki Türk toplumu için "azınlık" ifadesini kullanmasıydı.

1954 ve 1955'te Yunanistan Dışişleri Bakanı Stefanopulos, Türkiye Başbakanı Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'den, "Kıbrıs konusu gibi önemi büyük olmayan bir konunun Türk-Yunan ilişkilerine zarar vermesinin düşünülemeyeceği"ni bildiren mesajlar aldığını söylemişti.

Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, 1950'lerde Yunanistan'ın resmen *enosis* politikasını benimsemesinin altında yatan önemli bir

2 Bilge, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye-Sovyetler Birliği Münasebetleri", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s.339.

neden, bu yıllarda Türk Hükümeti'nin, *enosis*'in önlenmesini büyük ölçüde İngiltere'ye bırakma yönündeki tutumu olmuştu. NATO üyesi olduktan sonra Batı ittifakı içinde gerek İngiltere gerek Yunanistan'la dostluğuna öncelikli yer veren Türkiye'nin, 1950'lerin ilk yarısında seçtiği yol, İngiltere'nin politikası doğrultusunda Ada'nın statüsünde hiçbir değişikliğin yapılmamasını savunmak, eğer statüde bir değişiklik yapılacaksa, bunda Türkiye'nin de söz sahibi olması gerektiğini açıklamaktan ibaret kalmıştı. Bu durumda, Yunan Hükümeti'nin de, Kıbrıs konusunda Türkiye'den çekinmeden harekete geçebileceği kanısına varmış olması anlaşılabilmekteydi.

1950'lerin Başlarında Yunanistan'ın Kıbrıs Politikası

Yunan Hükümeti, 1951 Şubat'ından itibaren, Ada'nın resmen Yunanistan'a katılmasından söz etmeye başlamıştı. 16 Şubat 1951'de Yunan Parlamentosu'nda bir konuşma yapan Başbakan Sophoklis Venizelos, Yunan Hükümeti'nin *enosis*'i istediğini açıkladı.[3] Bu yıllarda Yunanistan'ın İngiltere'ye önerdiği çözüm, Kıbrıs'ta egemenliğin Yunanistan'a ait olması karşılığında, İngiltere'ye Kıbrıs'ta ve Yunanistan'da üsler verilmesi doğrultusundaydı. Kıbrıs'taki egemenliğinden vazgeçmeye niyeti olmayan İngiltere'nin Yunanistan'ın önerisini reddetmesi üzerine, Yunanistan, Kıbrıs'ı uluslararası bir soruna dönüştürme yolunu seçmişti.

15 Nisan 1954'te Yunan Başbakanı Papagos, Kıbrıs sorununu BM'ye götürme kararı aldı. Kıbrıs Başpiskoposu Makarios, Yunan Hükümeti'ne uzun bir süreden beri sorunun uluslararası forumlara taşınması yönünde baskı uyguluyordu. Makarios'a göre, Kıbrıs sorunu, Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılması biçiminde değil de, Ada'da self-determinasyon ilkesinin uygulanması olarak BM'ye götürülmeliydi, çünkü BM'nin yeni bağımsızlığını kazanmış olan

3 Robert Stephens, *Cyprus a Place of Arms-Power Politics and Ethnic Conflict in the Eastern Mediterranean*, Pall Mall Press, London, 1966, s.133.

üye devletleri, self-determinasyon ilkesine olumlu yaklaşacaktı. Oysa İngiltere, Kıbrıs sorununun uluslararası kamuoyunun önüne çıkartılmasından çekinmekte ve konuyu Yunanistan'la ikili görüşmeler çerçevesinde ele almayı yeğlemekteydi.

17 Aralık 1954'te, BM Genel Kurulu'nda taraflar tezlerini dile getirmiş; ancak, Genel Kurul, "şimdilik" Kıbrıs sorununa ilişkin bir karar almayı uygun bulmadığını açıklayarak, Yunanistan'ın başvurusunu gündemine almayı reddetmişti.

Yunan Hükümeti, BM'de sonuç alamayınca, 1955 Ocak'ında Makarios ve Grivas'a gerilla hareketi için onay verdi. 1919-1922 döneminde Anadolu'daki Yunan işgal ordusunda genç bir teğmen olarak görev yapmış olan Grivas, 1955'ten başlayarak, doğduğu yer olan Kıbrıs'ta gerilla savaşını uygulayacaktı.

Grivas, kurduğu örgüte "EOKA" (Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Birliği) ismini vermişti. 1 Nisan 1955'te Kıbrıs'ta EOKA'nın ilk sabotajları gerçekleştirildi. EOKA, İngilizlere karşı tedhiş harekâtına giriştiği gün yayımladığı açıklamada, şu görüşleri dile getirmişti: "Karşımızda iki düşman vardır: Birincisi İngilizler, ikincisi Türklerdir. İlk önce İngilizler ile mücadele edeceğiz ve onları Ada'dan çıkartacağız. Bundan sonra Türkleri ortadan kaldıracağız. Hedefimiz ilhaktır. Her ne pahasına olursa olsun, bu gayeye ulaşmak görevimizdir!"

İngiltere'nin Kıbrıs Politikası ve Üçlü Londra Konferansı (29 Ağustos 1955)

Muhafazakâr İngiliz Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Churchill'in Başbakanlık'tan ayrılması üzerine 1955 Nisan'ında Başbakan olmuştu. Eden, Kıbrıs konusunu görüşmek üzere, İngiltere, Yunanistan ile Türkiye'nin katılacağı üçlü bir konferansın toplanmasından yanaydı. Böylece İngiltere, Türkiye'nin

de Kıbrıs sorununa taraf olduğu görüşünü resmen açıklamış oluyordu. Bu, belki de Yunanistan'ın, Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgili söz hakkını kabul etmesini kolaylaştırmak üzere, İngiltere tarafından bulunmuş bir formüldü. Bu tutumuyla İngiltere, Kıbrıs sorununun, artık İngiliz sömürge yönetimiyle Kıbrıslı Rumlar arasında olmaktan çok, Türkiye ile Yunanistan'ın iki uzlaşmaz taraf olduğu uluslararası bir sorun olduğunu kanıtlayabilmeyi ümit etmekteydi. Böylelikle, İngiltere'nin, Kıbrıs'a yönelik politikasında önemli bir değişiklik olmuştu.

29 Ağustos 1955'te üçlü Londra Konferansı toplandı. Türkiye'yi bu Konferans'ta Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, İngiltere'yi Dışişleri Bakanı Harold Macmillan, Yunanistan'ı ise Dışişleri Bakanı Stefanos Stefanopulos temsil etmekteydi. Londra Konferansı'nda İngiltere, egemenlik kendisinde kalmak koşuluyla Kıbrıs'a yerel özerklik vermeye razı olmakla birlikte, Ada'nın savunmasına Yunanistan ile Türkiye'nin katılması görüşünü savunmuş; Yunanistan, Kıbrıs halkına self-determinasyon ilkesinin uygulanmasını istemiş; Türkiye ise, hem yerel özerklik verilmesine hem de self-determinasyon ilkesinin uygulanmasına karşı çıkarak, statükonun korunmasını, statüko korunamayacaksa Ada'nın kendisine iadesini istemişti.

Fatin Rüştü Zorlu, Londra Konferansı'nda şu görüşleri dile getirmişti: "Kıbrıs, coğrafi olarak Anadolu yarımadasının bir uzantısıdır. Bu nedenle Ada, Türkiye'ye ya da Türkiye çevresindeki Doğulu ülkelerin kaderiyle en az Türkiye kadar yakından ilgili olan bir devlete ait olmalıdır. Bir savaş durumunda Türkiye'nin ikinali, ancak güney limanlarından mümkün olabilecektir; ancak, bu limanların tümü Kıbrıs'ın gölgesi altındadır. (Büyük Atatürk'ün görüşleri) Eğer bu Ada'yı elinde bulunduran, aynı zamanda Türkiye'nin batısındaki adaları da elinde bulunduran bir devlet ise, o zaman söz konusu devlet Türkiye'yi çevrelemiş olacaktır. (Sözü

edilen devlet Yunanistan'dır) Türkiye, statükodan hoşnuttur. Eğer statükoda bir değişiklik yapılmak isteniyorsa, o zaman en doğru yol Ada'nın eski sahibi olan Türkiye'ye verilmesidir."[4]

Londra Konferansı'nda Türk Hükümeti, Kıbrıs'la ilgili söz hakkı bulunduğunu ilk kez Yunanistan'a kabul ettirebilmişti.

İngiliz Hükümeti'nin Kıbrıs sorunu için öngördüğü çözüm ise, "üç hükümet arasında" yürütülecek diplomasi ve "gizli görüşmeler" yoluyla bulunabilecekti. İngiltere Dışişleri Bakanı Harold Macmillan'a göre, Kıbrıs, İngiltere'nin Arap devletleriyle ilişkileri ve Bağdat Paktı nedeniyle yerine getirmesi gereken sorumlulukları açılarından, mutlaka elinde tutması gereken bir yerdi. Macmillan, Ada'da yalnızca üslere sahip olmanın yeterli olamayacağını, İngiltere'nin, Ada'nın tümünü elinde bulundurması gerektiği görüşünü savunmaktaydı.

Radcliffe Anayasa Tasarısı (19 Aralık 1956)

Makarios, EOKA ile bağlantısına ve Ada'ya silah soktuğuna ilişkin kanıtların İngiliz Hükümeti'nin eline geçmesi üzerine, 1956 Mart'ında Seychelles Adaları'na sürgüne yollanmıştı. Makarios'un sürgüne gönderilişinden sonra, Kıbrıs Rum toplumunun liderliği ise EOKA'nın eline geçti.

Temmuz 1956'da Lord Radcliffe, Başbakan Eden tarafından "anayasa uzmanı" sıfatıyla Ada'ya gönderilmişti. Radcliffe'in 19 Aralık 1956 tarihinde yayımlanan anayasa önerileriyle, 36 üyeli yasama organında Türklere 6, Vali'ye de 6 kişilik kontenjan ayrılarak, yasamada Rum üstünlüğünün sağlanması kabul ediliyordu. Kıbrıs'a verilecek özerklik, dışişleri, savunma ve iç güvenlik alanları dışında olacaktı.[5] Savunma ile kamu güvenliği alanlarında ve dış ilişkilerde Vali'nin yetkili olması öngörülüyor, Ada'nın ulusla-

4 Hüner Tuncer, *Kıbrıs Sarmalı, Nasıl Bir Çözüm?*, 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ağustos 2012, s.51-52.

5 Lord Radcliffe'in anayasa tasarısı, self-government (özerklik) biçimi ile ilgili olup, self-determinasyon konusunu kapsamamaktaydı.

rarası yükümlülüklerini yerine getirebilmesi için, İngiltere tarafından bir üs olarak kullanılabileceği belirtiliyordu.

Radcliffe tasarısının özelliği, Kıbrıslıların yönetimine bırakılan alanlarda Türklere de ayrıca bir tür özerklik tanınmış olmasıydı. Yasama Meclisi'nde Türklere ayrılan 6 üyeyi, Türk cemaati Türklere ait ayrı seçim listesinden seçecekti. Yasama Meclisi'nin başkan ya da başkan vekili bir Türk milletvekili olacak, Hükümet'te de Türklerin işlerine bakacak bir Türk bakan bulunacaktı. Türklerin işleri kişilik işlemleri, din, vakıflar, eğitim ve kültür konuları olarak saptanmıştı. Mahkemeler de, eşit sayıda Türk ve Rum yargıçlardan oluşacaktı.

Radcliffe'in anayasa önerileri, Seychelles Adaları'nda sürgünde bulunan Makarios'a iletilmiş, ancak, Makarios, sürgündeyken bu önerileri tartışmayacağını bildirmişti. Öte yandan, Grivas da, Yunan Dışişleri Bakanı'na yazdığı mektupta, Radcliffe'in önerilerini tartışma çabalarına karşı Yunan Hükümeti'ni uyarmıştı. Türk Hükümeti ise, Radcliffe tasarısını ancak "görüşme konusu" yapabileceğini dile getirmişti. Türkiye'nin, Radcliffe'in anayasa tasarısına olumlu yaklaşımının altında yatan temel neden, Kıbrıs politikasında yaptığı değişiklikti. Türkiye, Ada'ya yönelik ikinci kez bir politika oluşturuyor ve artık "taksim" tezini savunmaya başlıyordu. Başbakan Adnan Menderes, TBMM'de yaptığı bir konuşmada şu görüşleri dile getirmişti: "Radcliffe raporu ile Kıbrıs'a muhtariyet (özerklik) veriliyor. Bu muhtar idareyi biz olduğu gibi kabul etmiş değiliz. Kıbrıs'taki Türk cemaati liderlerini davet ettik, kendileriyle müzakere halindeyiz. Bu müzakerelerin neticesinde, İngiltere Hükümeti'ne icabında telkinlerde bulunacağız. Bu, İngiliz teklifinin aynen kabulünü tazammun etmeyen (içermeyen) bir ifadedir."[6]

Radcliffe tasarısı, Rumların muhalefeti nedeniyle uygulanamamıştı.

---

6 Bilge, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye-Sovyetler Birliği Münasebetleri", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s.352.

Türkiye'nin "Taksim" Tezi (1956-1958)

19 Aralık 1956'da İngiltere Koloniler Bakanı Lennox-Boyd bir açıklama yaparak, self-determinasyon ilkesinin Kıbrıs'a uygulanmasını İngiliz Hükümeti'nin kabul ettiğini bildirmiş; ancak, bu hakkın uygulanması sırasında Kıbrıslılara sunulacak seçenekler arasında, Ada'nın taksiminin de yer aldığının bilinmesi gerektiğine dikkatleri çekmişti.

Başbakan Menderes, 28 Aralık 1956'da TBMM'de yaptığı konuşmada, "taksim" tezini açıklamış ve Hükümeti'nin yeni Kıbrıs politikasının "taksim" olduğunu bildirmişti. Muhalefet lideri İsmet İnönü de bu tezi desteklemişti. Başbakan Menderes, Türk Hükümeti'nin yeni Kıbrıs politikasını ilk kez şu sözlerle açıklamıştı: "Taksim sorunu hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir. Türk Hükümeti, taksim sorununu dikkate alınılabilecek bir öneri olarak değerlendirmektedir. Ada'nın taksimi sorununda 120.000 kişilik nüfusumuzu yabancı devletlere bırakamayız. Kıbrıs'ta, Türkiye'nin güvenliği açısından, ileri karakolumuzun bulunmasını zorunlu görüyoruz. Ada'nın tümünün bize verilmesini istemek, uluslararası gerçeklerle bağdaşamaz. Bu nedenledir ki, biz Ada'nın taksimine taraftarız. Kimse Ada'yı taksim etmekten başka bir çözüme Türkiye'yi mecbur bırakmayı aklından bile geçiremez."

1956-1958 yıllarında, Türk Hükümeti "taksim" tezini savunmuş ve Türkiye'nin her bir yanında "ya taksim ya ölüm!" mitingleri yapılmıştı.

Öte yandan, Kıbrıs'ta "Türk Mukavemet Teşkilâtı (T.M.T.)", 27 Temmuz 1957'de Rauf Denktaş, Burhan Nalbantoğlu ile Türk Konsolosluğu'nda şifre görevlisi ve idari ataşe olarak çalışan Kemal Tanrısevdi tarafından kurulmuştu. Bu örgütün amacı, EOKA karşısında Türk halkının savunmasını yapmaktı. TMT, Rumların öne sürdüğü gibi, bir saldırı ve tedhiş örgütü değildi. Bu örgüt, tümüyle savunma nitelikliydi ve Rumların saldırılarına karşı Türk halkı-

nın can ve mal güvenliğini sağlamayı amaçlamaktaydı. TMT, bir yurtseverler örgütü olacaktı.

Yunanistan ise, Kıbrıs sorununu uluslararasılaştırma politikasını sürdürüyordu. 1956 yılında yeniden BM'ye başvurarak, "Kıbrıs halkına self-determinasyon hakkının tanınması"nın Genel Kurul'da görüşülmesini istedi. 18 Şubat 1957'de Genel Kurul'da, BM'ye üye devletlerden bir kısmı, self-determinasyon hakkının bir başka devletle birleşmek amacıyla kullanılamayacağı görüşünü dile getirerek, Yunan tezini eleştirmiş, Kıbrıs konusunda gerçek çözümün, "*enosis*" ya da "taksim" ile değil, Ada'nın bağımsız bir devlet olmasıyla sağlanabileceğini öne sürmüştü. Genel Kurul'da kabul edilen karar tasarısında, BM Şartı'nın ilke ve amaçlarına uygun olarak, Kıbrıs konusunda barışçı, demokratik ve hakça bir çözümün bulunması isteği ifade edilmekte ve bu amaca yönelik görüşmelerin başlatılması ve sürdürülmesi ümidi dile getirilmekteydi. BM Genel Kurulu'nun Kıbrıs konusunda aldığı kararla, Türkiye'nin uyuşmazlığa "taraf" olduğu büyük bir çoğunluk tarafından tanınmıştı.[7]

İngiltere'nin Macmillan Planı (19 Haziran 1958)

1957 yılı başında Yunanistan ile İngiltere'nin, Kıbrıs sorununa bakış açılarında bir değişiklik gözlemlenmekteydi. İngiltere, başından beri kendi egemenlik alanını ilgilendirdiği gerekçesiyle sorunu uluslararası alana çıkarmamaya özen göstermişken, artık Kıbrıs konusunun uluslararası düzeyde ele alınmasını isteyen bir tutum sergilemekteydi. Yunanistan ise, öteden beri Kıbrıs sorununun bir "iç sorun" olmadığını savunagelmiş ve konunun uluslararası forumlarda ele alınmasını istemişti. Oysa 1957 yılında Yunanistan, Türkiye'nin soruna taraf olmasını önleyebilmek için,

7 Sevin Toluner, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977, s.60-61.

Kıbrıs sorununun İngiltere ile Kıbrıs halkı arasında görüşülmesi gerektiği ve kendisinin de soruna taraf olmadığı görüşünü öne sürmeye başlamıştı.

Süveyş başarısızlığından sonra istifa eden Başbakan Anthony Eden'in yerine geçen Harold Macmillan, Kıbrıs konusunda Eden'den farklı bir tutum benimsemişti. Süveyş olayında bozguna uğramasından sonra İngiltere, artık "Batı İttifakı'nın lideri" konumunda olan ABD olmaksızın, Ortadoğu'da ve Kıbrıs'ta tek başına bir rol oynayamayacağının bilincine varmıştı. Bunun sonucunda da İngiltere, artık Kıbrıs'ta "egemenlik"te ısrarlı olmadan yalnızca "üs" ile yetinme eğiliminde olacaktı.

1957 sonundan itibaren İngiltere, Kıbrıs sorununun çözümü için arka arkaya planlar ortaya atmıştı. Bunlardan ilki, 3 Aralık'ta Ada'ya vali olarak giden Sir Hugh Foot'un planıydı. Foot Planı'na göre, Rumlar ve Türkler tarafından kabul edilmeyen herhangi bir nihai çözüm benimsenmeyecek, Makarios'un Ada'ya dönüşüne izin verilecek, Ada'daki iki toplumun liderleriyle "kendi kendini yönetim" sisteminin oluşturulması için görüşmelere başlanacaktı. Bu plan, gerek Türkiye gerek Yunanistan tarafından reddedilmişti.

19 Haziran 1958'de İngiltere Başbakanı Macmillan, Kıbrıs sorununun çözümüne ilişkin şu planı önerdi: Kıbrıs, İngiltere ve İngiliz Uluslar Topluluğu (Commonwealth) ile olduğu gibi, Yunanistan ve Türkiye ile de bağlara sahip olacaktı. Kıbrıslıların, İngiliz vatandaşlığının yanı sıra, Türk ve Yunan vatandaşlıklarını kazanmalarına da olanak sağlanacaktı. İki toplumun ve Türkiye ile Yunanistan'ın görüşleri alınarak, temsili hükümet ve özerklik getiren yeni bir anayasanın yapılmasına başlanacaktı.

Macmillan Planı, toprak unsuru dışında "taksim"i içermekteydi. Son çözüm olarak öngörülen "egemenlik paylaşımı", gerçekte Ada'nın İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında "taksim"inden başka bir nitelik taşımamaktaydı. Ancak, taraflardan hiçbiri Mac-

millan Planı'nı desteklememişti. Türkiye, "taksim"den başka bir çözümü onaylamayacağını açıkladı. Rauf Denktaş da, bu planın *"enosis* için bir atlama taşı olduğu"nu düşünmekteydi. Yunan Hükümeti'nin Macmillan Planı'na ilişkin başlıca itirazı ise, Türklerin yönetime katılması hususuydu. Yunanistan, ayrıca, Yürütme Konseyi'ndeki Türk-Rum üye oranlarının Rumların lehine değiştirilmesini ve iki ayrı Meclis yerine, tek bir Temsilciler Meclisi'nin olmasını istiyordu.

Macmillan, 15 Ağustos'ta İngilizlerin yeni tasarısını açıkladı. 19 Haziran tasarısında Türk ile Yunan Hükümetlerinin temsilcileri Yürütme Konseyi'nin doğal üyeleri iken, bu yeni tasarıya göre, bunlar, doğrudan doğruya Vali ile temas halinde olacak olan ülkeleri tarafından özel olarak atanmış temsilciler durumuna getiriliyordu. Bu yeni tasarı ile, Türklerin ve Rumların yerel yönetimlerinin ayrılması da kabul ediliyordu.

Bu yeni İngiliz tasarısı da, Yunanistan ve Kıbrıslı Rumlar tarafından reddedildi. Bu tasarı *enosis*'i öngörmediği için, Rum liderliği tarafından reddedilmişti. Rum liderliği açısından, sorunun tek çözüm yolu *enosis*'ti. Türk Hükümeti ise, İngiliz tasarısını bu yeni şekliyle kabul ettiğini açıkladı.

Şurası açıkça görülüyor ki, Yunanistan ile Kıbrıslı Rumlar, azınlık konumunda gördükleri Ada Türklerinin Kıbrıs'ın yönetiminde söz sahibi olmasını kesinlikle istememekte ve kendilerini Ada'yı "yönetenler", Türkleri de kendileri tarafından "yönetilenler" olarak görmek istemekteydi.

Kıbrıs'ın Bağımsızlığı (1958-1959)

1957 yazında, Kıbrıs konusunda ilk kez "bağımsızlık" temeline dayanan bir çözüm formülünün tohumları atılmıştı. Ancak, bu "bağımsızlık" kavramı Yunanistan, Türkiye ve İngiltere açısından ne anlama geliyordu?

Makarios, 7 Eylül 1958'de Yunan Hükümeti'ne, bir "self-government" döneminin ardından, BM'nin koruyuculuğu altında "bağımsızlık" formülünü kabul edeceğini bildirdi, çünkü Makarios, Ada'nın taksim edilmesinden korkmaktaydı. Böylelikle Kıbrıs Rum Yönetimi, ilk kez "bağımsızlık" seçeneğini dile getirmiş olmaktaydı. Makarios'un "bağımsızlık" sözcüğünden anladığı, ne Türkiye'ye ne de Yunanistan'a bağlı olan bağımsız bir Kıbrıs devletinin kurulması ve bu bağımsızlık statüsünün BM'nin güvencesi altına konulmasıydı. Makarios'a göre, Türk toplumunu Rum çoğunluk karşısında haklarından yoksun bir azınlık durumuna sokmanın yolu "bağımsızlık"tan geçiyordu. Makarios'un "bağımsızlık" tezini, Konstantin Karamanlis'in başkanlığındaki Yunan Hükümeti de desteklemişti.

Bu aşamada Kıbrıs Türk toplumu ve Türkiye, Makarios'un önerisine olumlu yaklaşmamıştı. Dr. Fazıl Küçük, 23 Eylül'de yaptığı bir konuşmada, bağımsız bir Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmek demek olacağını açıkladı.

Türk Hükümeti, Makarios'un önerisine resmi tepkisini, Dışişleri Bakanı Zorlu'nun ağzından 19 Kasım'da şöyle dile getirdi: "Ada, Yunanlılara ait zannediyorlar. Türkleri inkâr ediyorlar. İstiklâl arazilere değil, halklara tanınır. Ada'da iki cemaat vardır. Türklere istiklâl tanınırsa, istiklâli kabul ederiz."[8]

1959-1960 yılları, Türk Hükümeti'nin "taksim" tezinden ayrılarak, "Kıbrıs'ın bağımsızlığı" görüşünü savunduğu yıllar olmuştu. Bu tutum değişikliğinin nedenleri şöyle sıralanabilirdi: Yunanistan, artık Ada'nın geleceğinde Türkiye'nin de söz sahibi olması gerektiğini kabul etmişti. Bunun yanı sıra, 1958 yılında ekonomik güçlükler içinde olan Türkiye'ye yardımda bulunmasına karşılık olarak ABD, Kıbrıs sorununa bir çözüm bulunması için, Türkiye

8 Fahir Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi 1954-1959. Türk Hükümeti'nin ve Kamuoyunun Davranışları (Karşılaştırmalı İnceleme)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963, s.490.

üzerinde baskı uygulamaktaydı. Aynen günümüzde AB'nin, Topluluğa üye yapması karşılığında, Türkiye'nin Kıbrıs sorununa bir çözüm bulmasında diretmesi gibi...

Öte yandan, Süveyş harekâtının İngiltere açısından başarısızlığı, Kıbrıs'ın kaderinde de bir dönüm noktası olmuştu. İngiltere, bu harekâttan sonra Ortadoğu'da etkin güç olma konumunu yitirmiş ve 1957 Eisenhower Doktrini ile, bölgede Batı'nın çıkarlarını kollama görevini ABD'ye devretmişti. 1957 yılından itibaren İngiltere, artık Kıbrıs'ı yalnızca kendi bölgesel çıkarları için kullanamayacağının bilincine varmış ve Ada'nın, NATO amaçları doğrultusunda Müttefiklerin kullanımına açılmasını kabul etmişti. Bu anlayış değişikliğinin sonucunda da İngiltere, Ada'nın tümü üzerindeki egemenliğinden vazgeçip, yalnızca üslere sahip olmakla yetineceğini açıklamıştı.

Kıbrıs sorunu nedeniyle NATO İttifakı'nın üç üyesinin anlaşmazlık içinde bulunması, NATO dayanışmasını bir bunalıma sürüklemişti. Öte yandan, ABD de, Kıbrıs sorununun çözümünü istemekteydi. Macmillan Planı'nın başarısızlığa uğraması üzerine, Washington, "bağımsızlık" formülü konusunda Ankara ve Atina'da girişimlerde bulunmaya başlamıştı.

ABD, Menderes ve Karamanlis Hükümetleri üzerinde etkisini kullanarak, çözüm konusunda ısrarlı davrandı, çünkü NATO içerisinde Türkiye ile Yunanistan arasındaki gergin ilişkiler, Makarios'u destekleyen ve AKEL'le (Kıbrıs Rum Komünist Partisi) doğrudan bağlantısı olan Sovyetler Birliği'nin çıkarlarına hizmet edecekti. İki kutupluluğun hüküm sürdüğü bir uluslararası sistemde, Türkiye ve Yunanistan gibi ekonomik ve askeri olarak Batı'ya bağlı iki devletin fazla diretmesine olanak yoktu. Bu nedenle, Türkiye de Yunanistan da bağımsızlık formülü üzerinde anlaştı. Böylece, NATO çıkarlarına ulusal çıkarlarına kıyasla öncelik tanıyan her iki devlet, ulusal bir davada resmi politikalarından vazgeçmiş oluyordu.

Zürih ve Londra Antlaşmaları (6-12 Şubat 1959)

Türkiye Başbakanı Menderes, Yunanistan Başbakanı Karamanlis, Türkiye Dışişleri Bakanı Zorlu ve Yunanistan Dışişleri Bakanı Averoff, 6 Şubat 1959'da Zürih'te bir araya geldiler. Menderes ile Karamanlis'in Zürih'te imzaladığı belgeler şunlardı: 1) Zürih'te imzalanan belgelerin içerik ve anlamını açıklayan, uygulamanın kolaylaştırılması için tanımlara yer veren bir "Centilmenler Anlaşması" 2) "Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Temel Yapısı" 3) Kıbrıs Cumhuriyeti, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında imzalanan "Garanti Antlaşması" 4) Kıbrıs Cumhuriyeti, Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan "İttifak Antlaşması".

11 Şubat 1959'da Türk ile Yunan Başbakanları arasında tam bir uzlaşma sağlandıktan sonra, Zürih'te üzerinde anlaşmaya varılan temel belgelerin İngiltere ile Kıbrıs'taki iki toplumun temsilcileri tarafından da kabul edilmesi gerekiyordu. Bu nedenle, 12 Şubat 1959'da Londra Konferansı toplanmıştı.

Londra Konferansı'nın sonucunda, Zürih'te kabul edilen üç temel belgenin ("Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Temel Yapısı", "Garanti Antlaşması", "İttifak Antlaşması") bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'ni oluşturacağı kabul edildi. Ayrıca İngiltere'nin, Ada üzerindeki egemenliğini, iki bölgeyi dışarıda bırakacak biçimde Kıbrıs Cumhuriyeti'ne devretmesi ve iki bölgede egemenlik hakkıyla sahip olduğu üs alanlarını elinde bulundurmayı sürdürmesi de onaylanmıştı. İngiltere'ye bırakılan iki üs, Akrotiri (Ağrotur) ile Dikelia'ydı (Dikelya).

"Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Temel Yapısı" şu hususları öngörmekteydi:

1) Başkanlık sistemiyle yönetilen bağımsız Cumhuriyet'in Cumhurbaşkanı, Rum seçmenlerin seçtiği bir Rum, Cumhurbaşkanı Yardımcısı ise, Türk seçmenlerin seçtiği bir Türk olacaktı. Devletin iki resmi dili Rumca ve Türkçe olacaktı.

2) Yürütme yetkisine sahip olan Cumhurbaşkanı ve Yardımcısı, yürütme görevini 7 Rum ve 3 Türk bakandan oluşan Bakanlar Kon-

seyi'nin yardımıyla yapacak ve Konsey'in kararlarını, Cumhurbaşkanı ve Yardımcısı birlikte ya da ayrı ayrı veto edebilecekti.

3) Yasama yetkisi, 50 üyesinin yüzde 70'i Rum ve yüzde 30'u Türklerden oluşan ve iki toplumun seçmenlerinin ayrı ayrı seçiminden gelen bir Temsilciler Meclisi ile Rum ve Türk toplumlarının kendi işlerinde yetkili olan iki ayrı Cemaat Meclisi tarafından kullanılacaktı.

4) Cumhurbaşkanı ve Yardımcısı'nın, Temsilciler Meclisi'nden geçen yasaları birlikte ve ayrı ayrı veto etme yetkisi bulunacak; Anayasa'nın "temel maddeler" dışında kalan hükümleri, ancak Meclis'in Rum ve Türk üyelerinin ayrı ayrı üçte iki çoğunluğuyla değiştirilebilecekti.

5) 5 büyükkent olan Lefkoşa, Limasol, Magosa, Larnaka ve Baf'ta, iki toplumun ayrı belediyelere sahip olması öngörülmekteydi.

6) Kamu hizmetlerinin her kademesinde görevlerin yüzde 70'i Rumlara, yüzde 30'u Türklere verilecekti.

7) Ordu, 2.000 kişilik olacak ve bu sayının yüzde 60'ını Rumlar, yüzde 40'ını ise Türkler oluşturacaktı.

8) Yüce Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Mahkemelerin Başkanları tarafsız kişiler olacaktı.

"Garanti Antlaşması"yla, İngiltere, Yunanistan ve Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin "bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve güvenliğini" ve Kıbrıs Anayasası'nın temel hükümlerinin gereklerini güvence altına alıyordu. Güvence altına alınan bu unsurlara karşı bir tehlike ortaya çıkacak ve bu antlaşmanın hükümleri çiğnenecek olursa, Yunanistan, Türkiye ve İngiltere, gerekli önlemlerin alınması için birbirlerine danışacaktı. Eğer söz konusu devletler ortak davranışta bulunma olanağını bulamayacak olursa, "garanti eden" taraflardan her birinin tek başına müdahale etmek hakkı saklı kalacaktı. Ayrıca, bu üç devlet, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bir başka devletle birleşmesine ya da bölünmesine yönelik her türlü eylemi önleme yükümlülüğü altına giriyordu.

"İttifak Antlaşması"yla, Kıbrıs Cumhuriyeti, Yunanistan ve Türkiye'nin, ortak savunmaları için birbirleriyle işbirliği yapmaları öngörülüyordu. Müttefikler, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne yönelik dış ya da iç saldırılara karşı koyma yükümlülüğünü üstleniyordu. Taraflar, Kıbrıs'ta ortak bir karargâh kuracak ve bu karargâhta Yunanistan 950, Türkiye ise 650 asker bulundurabilecekti.

Ağrotur, Piskobu, Paramal, Dikelya, Pergama, Ay Nikola ve Ksilofago bölgelerinde İngiltere tam egemen olacaktı. İngiltere, 31 yerde çeşitli "bölgelere ve tesislere" sahip olurken, 11 yerde de eğitim ve atış alanlarına sahip olacaktı. İngiltere'ye ait egemen üs bölgeleri yüzölçümünün, 3576 milkarelik yüzölçümü içinde 99 milkare olması kararlaştırılmıştı. Bugün Ada'daki İngiliz askeri varlığı ve Dikelya ile Ağrotur askeri üsleri, İttifak Antlaşması çerçevesinde etkinliklerini sürdürmektedir. Bu bölgeler, "İngiliz toprağı" sayıldığından yönetim açısından da tam egemen durumundadırlar.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (16 Ağustos 1960)

13 Aralık 1959'da yapılan seçimler sonucunda, Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'na Makarios, Cumhurbaşkanı Yardımcılığı'na ise, Zürih ve Londra Konferanslarında Kıbrıs Türklerini temsil eden Dr. Fazıl Küçük seçilmişti. Kıbrıs adası, İngiliz Parlamentosu'nun 1 Temmuz 1960'da Ada'ya resmen bağımsızlığını vermesi üzerine, 16 Ağustos 1960'ta bağımsız bir Cumhuriyet olmuştu.

Böylece İngiltere, Ada üzerindeki egemenliğini, Zürih ve Londra Antlaşmalarıyla Kıbrıs'taki iki halkın ortak egemenliği ve yönetimi temeli üzerine 1960 yılında kurulan ve iki halkın eşit siyasal ortaklığına dayanan Kıbrıs Cumhuriyeti'ne devretmişti. 1960'da kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nde Türkler bir azınlık durumunda değildi, Ada'nın yönetimine Rumlarla eşit koşullarla ve aynı haklarla katılan bir toplum niteliğindeydi. Kıbrıslı Türkler ırk, din, dil, kültür, örf ve âdetleriyle ve yasama, yürütme ve yargı yetkileriyle bağımsız bir varlık konumundaydı.

XVIII. 27 MAYIS 1960 DEVRİMİ VE DIŞ POLİTİKA

27 Mayıs 1960 Devrimi, 1950-1960 yıllarında iktidarda bulunan Demokrat Parti Hükümetlerinin ülkeyi diktatörce yönetimine son vermek isteyen Atatürkçü subayların gerçekleştirmiş olduğu devrimci bir hareketti. Demokrat Parti yönetiminin iç politikadaki sertlik yanlısı tutumu ve uyguladığı ekonomi politikasının neden olduğu bunalım, ordunun iktidara müdahale etmesini ve yeni bir yönetim oluşturmasını gerekli kılmıştı.

27 Mayıs Devrimi'nin nedenlerini daha iyi anlayabilmek için, Demokrat Parti iktidarının uyguladığı ekonomi politikasına bir göz atmada yarar olacağı kanısındayım. Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında gözlemlenen ithalat bolluğu, dış yardım, tarımda makineleşme ve bunun etkisiyle ekim alanlarının hızla genişletilmesi ile iyi ürün yıllarının birbirini kovalaması sonucunda, ekonomide hızlı bir gelişme sağlanmıştı. Ancak, 1950'lerin ortalarına doğru ekilebilir toprakların sınırlarına varılması ile darboğazlar kendini göstermeye başlamış, enflasyon giderek büyüyen dış ödemeler açığına yol açmış ve sonunda ekonomi dengesini yitirmişti. Böylece Hükümet, iktidarının başlangıç yıllarında uyguladığı liberal ekonomi politikasını terk ederek, ekonomik darlıkların ve sıkıntıların ortaya çıkmasının sonucunda, giderek kontrollü bir ekonomik politikayı benimsemişti. İktidarının son yıllarında ise Demokrat Parti Hükümeti, ancak günlük, geçici önlemlerle ayakta durabilen,

dengesiz ve güçsüz bir ekonomi politikası uygulayabilmişti. İşte, Demokrat Parti Hükümeti'nin sonunu getiren de, büyük ölçüde uyguladığı yanlış ve sığ ekonomi politikalarıyla Türk halkını karşı karşıya bıraktığı vahim durum olmuştu!

Peki, *Demokrat Parti'nin izlediği dış politikanın bu Devrim'in gerçekleştirilmesinde payı ne olmuştu?* Demokrat Parti'nin dış politikasının, 27 Mayıs Devrimi'nin gerçekleştirilmesinde büyük bir rol oynadığı kanısında değilim, çünkü Devrim'i gerçekleştirenler, Devrim'in ilk günü Türkiye radyolarında yayımladıkları bildiride dış politikaya ilişkin şu görüşleri dile getirmişti: "Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz! Gayemiz, BM Anayasası'na ve insan hakları ilkelerine tamamiyle uymaktır. Büyük Atatürk'ün 'yurtta sulh, cihanda sulh' ilkesi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve yükümlülüklerimize sadığız. NATO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. CENTO'ya bağlıyız. Tekrar ediyoruz, düşüncelerimiz yurtta sulh, cihanda sulh'tür..."

Devrim'in ertesinde kurulan Milli Birlik Komitesi yönetimi, dış politikada şu ilkeyi kabul etmişti: "Müttefik ve dost ülkeler başta olmak üzere komşu ülkeler ve bütün dünya ulusları ile dostça ilişkilerde bulunulması ve barışa hizmetin dış politikanın temel ilkesi olarak kabul edilmesi."[1]

Milli Birlik Komitesi yönetiminin dış politikası, başlıca üç nokta etrafında oluşturulmuştu: Batılı müttefiklerle ilişkiler, aynı düzeyde olmakla birlikte, "eşitlik" ve "egemenlik" ilkeleri temelinde sürdürülecek, Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk esası çerçevesinde dostluk ilişkileri geliştirilecek ve bağımsızlık savaşımı veren Bağlantısız Devletlerle ilişkiler geliştirilecekti. Devrim Hükümeti'nin programında, ilk kez Üçüncü Dünya ülkelerinin bağımsızlık savaşımlarının destekleneceği yer almaktaydı.

---

1 Gönlübol, Ülman, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)," *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s.323.

Milli Birlik Komitesi yönetiminin dış politikada benimsediği ilkeler, Türkiye'nin Batılı müttefikleri ve özellikle ABD tarafından memnunlukla karşılanmıştı. Yeni Hükümet'in Üçüncü Dünya devletlerine yaklaşımında ise, önceki iktidarın politikasına kıyasla büyük bir farklılık göze çarpmaktaydı. Yeni yönetim, bağımsızlığını yeni kazanan ya da bağımsızlığı için savaşım veren ülkelere geçmiş iktidardan daha fazla yakınlık duymaktaydı. Dışişleri Bakanı Selim Sarper, Eylül 1960'da yaptığı bir konuşmada şöyle demişti: "Türkiye, Asya-Afrika blokuna dahildir ve yükümlülükleri çerçevesinde her zaman bu ulusların davalarını destekleyecektir."[2] Bu politika değişikliğiyle uyumlu olarak Türkiye, 19 Aralık 1960'ta, Cezayir halkının self-determinasyon ve bağımsızlık hakkını tanıyan "Cezayir Sorunu" konusundaki 1573 sayılı BM Genel Kurul kararı lehinde oy kullanmıştı.

1961 yılı bütçe konuşmasında Dışişleri Bakanı Selim Sarper, Türkiye'nin dış politikasını şöyle özetlemişti: *"Hükümetimizin dış politikasının temeli, Büyük Atatürk'ün 'yurtta sulh cihanda sulh' ilkesidir."* Sarper, bu konuşmasında yeni Hükümet'in, Demokrat Parti'nin dış politika çizgisinden ayrılarak, bağımsızlık ve özgürlük savaşımı veren gelişmekte olan ülkelere yakınlık duyduğu üzerinde durmuş ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerin, karşılıklı saygı esasına dayandırılmak suretiyle geliştirilmesi isteğini dile getirmişti.[3] Selim Sarper'in bu konuşmasından, 27 Mayıs Devrimi ertesinde kurulan Milli Birlik Komitesi yönetiminin, dış politikada Atatürk ilkelerine bağlılığa büyük önem verdiği net bir biçimde anlaşılmaktaydı.

Türkiye, Milli Birlik Komitesi yönetiminde de, Demokrat Parti yönetiminde olduğu gibi, Batı'ya bağlılığını sürdürmüş ve bu bağlılıkta öncelikle ve özellikle Batı'dan dış yardım sağlama gerekçesi

2 Ersoy, *age*, s.689.
3 *Age*, s.324-325.

rol oynamıştı. Burada belki şu soruyu kendimize sormamız gerekir: *Türkiye'nin dış borçlarını, dış devletlere yeniden borçlanmak suretiyle ödemeyi yeğlemesi ne denli sağlıklı bir yol olabilirdi?...*

Türkiye'nin, özellikle ABD'den dış yardım almak suretiyle ayaklarının üzerinde durmaya çabalaması, ülkemizin Atatürk döneminde uluslararası topluluk nezdinde sahip olduğu itibarını büyük ölçüde yitirmesine neden olmuştu. *Dış yardıma ve dış borçlara dayalı bir dış politikanın günümüze değin sürdürülmesi, ülkemizin çağdaş bir devlet olarak varlığını sürdürmesini engellemiştir.*

Ekim 1961 seçimlerine tüm siyasal partiler, "milli birlik ve beraberlik" sloganı altında, dış politikada görüş birliği içinde girmek istemişti.

Bu seçimlerde hiçbir parti mutlak çoğunluğu kazanamamış ve bunun sonucunda, Cumhuriyet Halk Partisi ile Adalet Partisi arasında bir koalisyon hükümeti kurulmuştu.[4] Birinci Koalisyon Hükümeti de, dış politikasının temelini Büyük Atatürk'ün "yurtta sulh cihanda sulh" ilkesine dayandırmış, NATO'ya bağlılığı onaylamış ve komşu ülkeler ve Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerinin sürdürülmesi görüşünü savunmuştu.

4 Cumhuriyet Halk Partisi, Batı demokrasileriyle ittifak esasını benimsemiş ve Türkiye'nin NATO üyesi oluşunu, Türk dış politikasının vazgeçilmez bir unsuru olarak görmüştü. Türkiye'nin, tarihsel gelişimi ve jeopolitik konumu nedeniyle tarafsız bir dış politika güdemeyeceğini öngören CHP, Avrupa Konseyi ve OECD ile sıkı işbirliğinde bulunmaktan yana olup, Türkiye'nin Avrupa Ortak Pazarı'na katılması gerektiği görüşündeydi.

Fotoğraflar

Celal Bayar
TC Cumhurbaşkanı
(22 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)

Adnan Menderes
TC Başbakanı
(22 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)

Mehmet Fuat Köprülü
TC Dışişleri Bakanı
(22 Mayıs 1950-9 Mart 1951;
9 Mart 1951-17 Mayıs 1954;
17 Mayıs 1954-9 Aralık 1955;
9 Aralık 1955-20 Haziran 1956)

Fatin Rüştü Zorlu
TC Dışişleri Bakanı
(25 Kasım 1957-27 Mayıs 1960)

Harry S. Truman
ABD Başkanı
(12 Nisan 1945-20 Ocak 1953)

Dwight D. Eisenhower
NATO Başkomutanı (1950-1952)
ABD Başkanı
(20 Ocak 1953-20 Ocak 1961)

Iosif Vissariyonoviç Stalin
Sovyetler Birliği Komünist Partisi
Genel Sekreteri
(3 Nisan 1922-5 Mart 1953)

Nikita Sergeyeviç Khrushchev
Sovyetler Birliği Komünist Partisi
Genel Sekreteri
(7 Eylül 1953-14 Ekim 1964)

Cemal Abdülnâsır
Mısır Başbakanı
(18 Nisan 1954-29 Eylül 1962)
Mısır Cumhurbaşkanı
(23 Haziran 1956-28 Eylül 1970)
Birleşik Arap Cumhuriyeti Başkanı
(22 Şubat 1958-28 Eylül 1970)

Hüseyin bin Talal
Ürdün Kralı
(11 Ağustos 1952-7 Şubat 1999)

II. Faysal
Irak Kralı
(2 Haziran 1953-14 Temmuz 1958)

Muhammed Rıza Pehlevi
İran Şahı
(16 Eylül 1941-16 Ocak 1979)

Nuri Said Paşa
Irak Başbakanı
(1930-14 Temmuz 1958)
Çeşitli dönemlerde 14 kez Başbakanlık yapmıştı.

General Abdülkerim Kasım
Irak Başbakanı
(14 Temmuz 1958-9 Şubat 1963)

Dr. Fazıl Küçük
Kıbrıs Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı Yardımcısı
(13 Aralık 1959-18 Şubat 1973)

III. Makarios
Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı
(13 Aralık 1959-15 Temmuz 1974;
7 Aralık 1974-3 Ağustos 1977)

Konstantin Karamanlis
Yunanistan Başbakanı
(6 Ekim 1955-5 Mart 1958;
17 Mayıs 1958-20 Eylül 1961;
4 Kasım 1961-17 Haziran 1963)

Evangelos Averoff
Yunanistan Dışişleri Bakanı
(27 Mayıs 1956-2 Mart 1958;
17 Mayıs 1958-20 Eylül 1961)

Anthony Eden
İngiltere Başbakanı
(7 Nisan 1955-10 Ocak 1957)

Harold Macmillan
İngiltere Dışişleri Bakanı
(7 Nisan-20 Aralık 1955)
İngiltere Başbakanı
(10 Ocak 1957-18 Ekim 1963)

KAYNAKÇA

AKŞİN, Aptülahat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

ALTUNIŞIK, Meliha Benli, "Soğuk Savaşı Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri", *Türkiye ve Ortadoğu, Tarih, Kimlik, Güvenlik*, der. Meliha Benli Altunışık, Boyut Kitapları, İstanbul, Eylül 1999.

ALTUNIŞIK, Meliha Benli and Tür, Özlem, *Turkey, Challenges of Continuity and Change*, Routledge Curzon, London and New York, 2005.

ARMAOĞLU, Fahir, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

ARMAOĞLU, Fahir, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, 2. basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1991.

ARMAOĞLU, Fahir, *Kıbrıs Meselesi 1954-1959, Türk Hükümeti'nin ve Kamuoyunun Davranışları (Karşılaştırmalı İnceleme)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963.

ATAÖV, Türkkaya, *Amerika, NATO ve Türkiye*, 2. basım, Aydınlık Yayınevi, Ankara, 1969.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.13 Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004; c.15, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

AVCIOĞLU, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968.

AYDIN, Mustafa, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures during the Cold War", *Middle Eastern Studies*, Vol. 36, No. 1, January 2000.

AYKAN, Mahmut Bali, "The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s", *International Journal of Middle East Studies*, vol. 25, no. 1, February 1993.

BEHRAMOĞLU, Namık, *Türk-Amerikan İlişkileri, Demokrat Parti Dönemi*, Yar Yayınları, İstanbul, 1973.

BİLGE, A. Suat, *Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992.

BİLGE, A. Suat, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye-Sovyetler Birliği Münasebetleri", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.

BISHKU, Michael B., "Turkish-Syrian Relations: A Checkered History", *Middle East Policy*, vol. XIX, no. 3, Fall 2012.

BÖLME, Selin M., "Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim", *Uluslararası İlişkiler*, c.9, sayı 34 (Yaz 2012).
CAMPBELL, John C., *Defense of the Middle East, Problems of American Policy*, Harper-Brothers, New York, 1958.
COTTON, James and Neary, Ian, ed., *The Korean War in History*, Humanities Press International, Inc., 1989.
DALLIN, David J., *Soviet Foreign Policy After Stalin*, Methuen and Co. Ltd., London, 1962.
DAWISHA, Adeed and Dawisha, Karen, *The Soviet Union in the Middle East*, Royal Institute of International Affairs, London, 1982.
ERALP, Atila, Tür, Özlem, "İran'la Devrim Sonrası İlişkiler", *Türkiye ve Ortadoğu, Tarih, Kimlik, Güvenlik*, der. Meliha Benli Altunışık, Boyut Kitapları, İstanbul, Eylül 1999.
ERHAN, Çağrı, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, der. Baskın Oran, c.I (1919-1980), İletişim Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 2001.
ERHAN, Çağrı, "Avrupa'nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c.LI, no. 1-4 (Ocak-Aralık 1996).
ERHAN, Çağrı, "Hilal ve Sion Yıldızı, Türk-İsrail İlişkilerinin Dünü ve Bugününe Kısa Bir Bakış", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, c.XXI, no. 202 (Ağustos-Eylül 1997).
ERKİN, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl, Washington Büyükelçiliği*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.
EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Yayınevi, Ankara, 1990.
ERSOY, Eyüp, "Turkish Foreign Policy toward the Algerian War of Independence (1954-62)", *Turkish Studies*, vol. 13, no. 4, s. 683-695.
GENDZIER, Irene, *Notes from the Minefield: United States Intervention in Lebanon and the Middle East, 1945-1958*, Columbia University Press, New York, 1997.
GILEAD, Baruch, "Turkish-Egyptian Relations", *Middle Eastern Affairs*, vol. 10, no. 11, November 1959.
GÖNLÜBOL, Mehmet, *Turkish Participation in the United Nations, 1945-1954*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1965.
GÖNLÜBOL, Mehmet, Ülman, Halûk, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965), Genel Durum", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, 2. Basım, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.
GÖNLÜBOL, Mehmet, Ülman, Halûk, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı, 1945-1965", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c.XXI, no. 1 (1966).
GÖNLÜBOL, Mehmet, Ülman, Halûk, Bilge, A. Suat, Sezer, Duygu, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. basım, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.

GRUEN, George E., "Turkey's Relations with Israel and its Arab Neighbours", *Middle East Review*, Vol. 17 (Spring 1985).
GÜREL, Şükrü S., *Kıbrıs Tarihi 1878-1960: Kolonyalizm, Ulusculuk ve Uluslararası Politika*, c.II, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985.
GÜRÜN, Kâmuran, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.
HALE, William, *Turkish Foreign Policy, 1774-2000*, Frank Cass Publishers, London, 2000.
HARRIS, George, *Troubled Alliance: Turkish-American Relations in Historical Perspective 1945-1971*, American Enterprize Institute, Washington D.C., 1972.
İSYAR, Ömer Göksel, "An Analysis of Turkish-American Relations from 1945 to 2004: Initiatives and Reactions in Turkish Foreign Policy", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, vol. 4, no. 3, Fall 2005.
KARAL, Enver Ziya, *Atatürk'ten Düşünceler*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Şubat 1991.
KARAOSMANOĞLU, Ali, "A Turkish View of Bilateral Relations with Israel", *Actual Situation and Prospects of Turkey's Relations with Israel*, Friedrich-Neumann Foundation in Turkey, Ankara, 1992.
KARAOSMANOĞLU, Ali ve Taşhan, Seyfi, ed., *Middle East, Turkey and the Atlantic Alliance*, Foreign Policy Institute, Ankara, 1987.
KARPAT, Kemal, *Turkish Foreign Policy in Transition 1950-74*, E.J. Brill, Leiden, 1979.
KARPAT, Kemal H., "Turkish-Soviet Relations", *Turkish Foreign Policy in Transition*, Kemal H. Karpat, ed., E.J. Brill, Leiden, 1975.
KUT, Şule, "Filistin Sorunu ve Türkiye", *Orta Doğu Sorunları ve Türkiye*, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1991.
KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972.
LAGUEUR, Walter Z., *The Soviet Union and the Middle East*, Frederick A. Praeger, New York, 1959.
PEARSON, Ivan, "The Syrian Crisis of 1957, the Anglo-American 'Special Relationship', and the 1958 Landings in Jordan and Lebanon", *Middle Eastern Studies*, 43:1.
ROBINS, Philip, *Turkey and the Middle East*, Royal Institute of International Affairs, London, 1991.
SANDER, Oral, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye, 1945-1965*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.
SANDER, Oral, *Siyasi Tarih, 1918-1990*, 3. basım, İmge Yayınevi, Ankara, 1993.
SANDER, Oral, *Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1964*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979.
SAYILAN, Nazım Dündar, *Kore Harbinde Türklerle*, 2. basım, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

SEGEV, Samuel, *The Iranian Triangle*, Free Press, New York, 1988.
SEVER, Ayşegül, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu, 1945-1958*, Boyut Kitaplan, İstanbul, 1997.
SOYSAL, İsmail, "Türk-Amerikan Siyasal İlişkilerinin Ana Çizgileri", *Belleten*, c.XLI, 1977.
SOYSAL, İsmail, "Turkish-Arab Diplomatic Relations After the Second World War (1945-1986)", *Studies on Turkish-Arab Relations*, Annual, 1986.
SÖNMEZOĞLU, Faruk, der., *Türk Dış Politikasının Analizi*, 2. basım, Der Yayınlan, İstanbul, 1998.
SÖNMEZOĞLU, Faruk, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler*, Der Yayınlan, İstanbul, 2000.
SPANIER, John, ed., *American Foreign Policy Since World War II*, CQ Press, Washington D.C., 1988.
STEPHENS, Robert, *Cyprus a Place of Arms - Power Politics and Ethnic Conflict in the Eastern Mediterranean*, Pall Mall Press, London, 1966.
TOLUNER, Sevin, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınlan, İstanbul, 1977.
TRISKA, Jan F. and Koch, Howard E. Jr., "Asian-African Coalition and International Organization: Third Force or Collective Impotence?", *The Review of Politics*, vol. 21, no. 2 (April, 1959).
TUNCER, Baran, *Milletlerarası İktisadi Yardımlar ve Kalkınma Meselesi*, Ankara, 1963.
TUNCER, Hüner, *Kıbrıs Sarmalı, Nasıl Bir Çözüm?*, 2. basım, Kaynak Yayınlan, İstanbul, Ağustos 2012.
TUNÇKANAT, Haydar, *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, Ekim Yayınevi, Ankara, 1970.
ÜLMAN, A. Halûk, "NATO ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c.XXII, 1967.
ÜLMAN, A. Halûk, "Orta Doğu Buhranı ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c.XIII (1958), no. 4.
ÜLMAN, A. Halûk, der., *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye*, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, Aralık 1991.
ÜLMAN, A. Halûk, "Türk-Amerikan Yakınlaşması ve Sovyetler Birliği", *Forum*, 165 (15 Şubat 1961).
ÜLMAN, A. Halûk, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c.XXIII (1968), no. 3.
WILLIAMS, Ann, *Britain and France in the Middle East and North Africa*, MacMillan and Co., Ltd., London, 1968.
XYDIS, Stephen G., *Cyprus: Conflict and Conciliation, 1954-1958*, Ohio State University Press, Columbus, Ohio, 1967.
YILMAZ, Muzaffer Ercan, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri", *Akademik Ortadoğu*, c.4, sayı 2, 2010.

Doç. Dr. Hüner Tuncer

MENDERES'İN DIŞ POLİTİKASI

Batı'nın Güdümündeki Türkiye

Türkiye, komşularıyla "sıfır sorun"dan "derin yalnızlığa" nasıl itildi?...
Türkiye, bütün komşularıyla nasıl kanlı bıçaklı oldu?...
Türkiye, Cumhuriyet Devrimi'nin kazanımlarını nasıl kaybetti ve bugünkü AKP Hükümeti'ne nasıl mahkûm hale getirildi?...

Bütün bu sürecin kökeni, Adnan Menderes'in dış politikasında yatmakta.
İktidar, Adnan Menderes'in başbakanlığı döneminde (1950-1960), iç ve dış politikada Atatürk'ün yolundan gitmemiş ve ülkemizi "Batı'nın Uydusu" konumuna indirgemiştir!
1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle Türkiye, Batı'nın ve özellikle ABD'nin buyrukları doğrultusunda bir dış politika izlemeye başlamıştır.

Bu kitapta, deneyimli diplomat ve uluslararası ilişkiler uzmanı Doç. Dr. Hüner Tuncer, tarihimizin önemli dönemeçlerinden biri olan 1950-1960 döneminde, ülkemizin nasıl Batı'nın güdümüne sokulduğunu anlatıyor.

ISBN 978-975-343-806-3
9 789753 438063
15 ₺

KAYNAK YAYINLARI